

Анатолій Гейко

РЕМОНТ ГЛИНЯНОГО ПОСУДУ

ІСТОРІЯ, ТРАДИЦІЇ, ЗВИЧАЇ

академічна серія

Українські керамологічні студії

• ВИПУСК 10 •

**The National Academy of Sciences of Ukraine
The Ceramology Institute – the branch of the Ethnology Institute
of the National Academy of Sciences of Ukraine
The Ministry of Culture of Ukraine
The National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne**

Academical Series *Ukrainian Ceramological Studies*
Issue 10

Anatolij Gejko

THE REPAIR OF EARTHENWARE

HISTORY, TRADITIONS, CUSTOMS

Monograph

Poltava
ASMI
2013

**Національна академія наук України
Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України
Міністерство культури України
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному**

Академічна серія «Українські керамологічні студії»
Випуск 10

Анатолій Гейко

РЕМОНТ ГЛИНЯНОГО ПОСУДУ

ІСТОРІЯ, ТРАДИЦІЇ, ЗВИЧАЇ

Монографія

Полтава
ТОВ "АСМІ"
2013

УДК 903.02.004.67:39

ББК 63.4 (4 Укр) + 63.3 (4 Укр) + 63.5 (4 Укр)

Г-29

Рекомендовано до друку Вченими радами Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України
та Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному
(протокол №16 від 06.09.2013)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

НАДІЯ ГАВРИЛЮК – провідний науковий співробітник Відділу античної археології
Інституту археології НАН України, доктор історичних наук

РОМАН РЕЙДА – науковий співробітник Відділу ранніх слов'ян та новобудівних експедицій
Інституту археології НАН України, кандидат історичних наук

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР:

ОЛЕСЬ ПОШИВАЙЛО – директор Інституту керамології – відділення Інституту
народознавства НАН України, заступник голови Наглядової ради
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному,
голова Правління Українського керамічного товариства,
доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Роботу виконано в рамках відомчого наукового проекту Національної академії наук України
«Палеогончарство та відображення в ньому світоглядних уявлень
і практичних знань давнього населення України» (держ. реєстр. №0108U009932)
та відповідно до тематики наукових студій
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному

Гейко Анатолій

Г29 Ремонт глиняного посуду: історія, традиції, звичаї [Текст] = The Repair of Earthenware:
History, Traditions, Customs: монографія / Гейко А. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2013. – 176 с. –
(Українські керамологічні студії, вип.10 = Ukrainian Ceramological Studies; iss.10).
ISBN

Монографія є першим спеціалізованим дослідженням ремонту глиняного посуду
на теренах України й суміжних країн. Керамологічні, археологічні й етнографічні джерела
дозволили вивчити це унікальне явище традиційно-побутової культури від найдавніших часів
до сьогодення. Комплексно охарактеризовано види ремонтування, особливості їх еволюції
й причини зникнення, відображення теми у фольклорі й художніх творах. У додатках подано
практичні поради щодо ремонту глиняних виробів.

Для керамологів, археологів, етнологів, істориків, музейних працівників, викладачів
і вчителів історії, краєзнавців, а також усіх, хто цікавиться традиційно-побутовою
культурою України.

УДК 903.02.004.67:39

ББК 63.4 (4 Укр) + 63.3 (4 Укр) + 63.5 (4 Укр)

Ключові слова: українська керамологія, культурна керамологія, археологічна керамологія,
етнографічна керамологія, музеєзнавча керамологія, гончарство, кераміка,
глиняний посуд, ремонт глиняного посуду, дротарство.

Key words: Ukrainian ceramology, cultural ceramology, archaeological ceramology, ethnographic
ceramology, museological ceramics, pottery, ceramics, earthenware, the repair of earthenware,
wire craft.

© Анатолій Гейко, 2013

© Інститут керамології – відділення Інституту
народознавства НАН України, 2013

© Національний музей-заповідник українського
гончарства в Опішному, 2013

© ТОВ «АСМІ», оформлення, 2013

ISBN

ЗМІСТ

ПРО АВТОРА	9
ВСТУП	11

РОЗДІЛ І. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

1.1. ДЖЕРЕЛА	13
1.2. ЛІТЕРАТУРА З ПРОБЛЕМАТИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ	15

РОЗДІЛ ІІ. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ

РЕМОНТУ ПОСУДУ.

РЕМОНТ ПОСУДИН

З РІЗНОМАНІТНИХ МАТЕРІАЛІВ	20
---	-----------

РОЗДІЛ ІІІ. ВИДИ РЕМОНТУВАННЯ

ГЛИНЯНОГО ПОСУДУ	29
3.1. СКРІПЛЮВАННЯ	29
3.1.1. Неоліт – енеоліт	34
3.1.2. Епоха бронзи	37
3.1.3. Скіфський час	42
3.1.4. Античні міста Північного Причорномор'я	48
3.1.5. Сарматський час	56
3.1.6. Слов'янський час – пізнє середньовіччя	61
3.1.7. ХІХ–ХХ століття	63
3.2. ОБПЛІТАННЯ	68
3.2.1. Органічні матеріали	68
3.2.2. Неорганічні матеріали	72
3.2.2.1. Дротування	72
3.2.2.2. Стягування	91
3.3. ЗАПОВНЮВАННЯ	98
3.4. СКЛЕЮВАННЯ	106
3.5. ЛАТАННЯ	107
3.6. ШЛІФУВАННЯ	110

РОЗДІЛ ІV. РЕМОНТ ГЛИНЯНОГО ПОСУДУ

У ФОЛЬКЛОРІ Й ХУДОЖНІХ ТВОРАХ	114
4.1. КАЗКИ, ПІСНІ	114
4.2. ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА	118
4.3. ІНШІ ВИДИ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ	120

ВИСНОВКИ	122
ДОДАТКИ	124
1. Поради щодо ремонту глиняного посуду	124
2. Усна народна творчість	133
3. Художні твори	138
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	142
АНОТАЦІЯ	154
SUMMARY	155
ПОКАЖЧИКИ	157
ІМЕННИЙ	157
ГЕОГРАФІЧНИЙ	159
ІНФОРМАЦІЯ	163

CONTENTS

ABOUT THE AUTHOR	9
INTRODUCTION	11
 CHAPTER I. SOURCES AND HISTORIOGRAPHY	
1.1. SOURCES	13
1.2. LITERATURE ON THE PROBLEMS OF THE STUDY	15
 CHAPTER II. THE PRECONDITIONS OF THE ORIGIN OF THE REPAIRS OF CROCKERY. THE RESTORATION OF VESSELS WITH THE HELP OF DIFFERENT MATERIALS	20
 CHAPTER III. THE KINDS OF THE REPAIRS OF EARTHENWARE	29
3.1. FASTENING	29
3.1.1. The Neolithic and Chalcolithic Periods	34
3.1.2. The Bronze Age	37
3.1.3. The Scythian Epoch	42
3.1.4. The Ancient Cities of the Northern Black Sea Region	48
3.1.5. The Sarmatian Epoch	56
3.1.6. The Slavic Epoch – the Late Middle Ages	61
3.1.7. The 19th –20th Centuries	63
3.2. BRAIDING	68
3.2.1. Organic Materials	68
3.2.2. Inorganic Materials	72
3.2.2.1. Wire Craft	72
3.2.2.2. Bracing	91
3.3. FILLING	98
3.4. GLUEING	106
3.5. PATCHING	107
3.6. GRINDING	110
 CHAPTER IV. THE REPAIR OF EARTHENWARE IN FOLKLORE AND ART WORKS	114
4.1. FAIRY TALES, SONGS	114
4.2. FICTION	118
4.3. ANOTHER KINDS OF FICTION	120

CONCLUSION	122
ADDENDA	124
1. Helpful Hints about the Repair of Earthenware	124
2. Folklore	133
3. Fiction	138
THE LIST OF USED SOURCES	142
SUMMARY	154
ENGLISH SUMMARY	155
INDEXES	157
INDEX OF NAMES.....	157
INDEX OF PLACES	159
INFORMATION	163

Про АВТОРА

Анатолій ГЕЙКО
керамолог, археолог, музеолог

Народився 23 грудня 1966 року в селі Судіївка Полтавського району Полтавської області.

Закінчив історичний факультет Полтавського державного педагогічного інституту імені Володимира Короленка (1991), аспірантуру Інституту археології НАН України за спеціальністю «Археологія» (1999).

Працював старшим науковим співробітником, завідувачем сектору, завідувачем Відділу гончарства доби середньовіччя Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (1991–1998), старшим науковим співробітником, завідувачем сектору «Більське городище» Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації (1998–2003), молодшим науковим співробітником Відділу палеогончарства Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України (2003–2013), керівником археологічних гуртків Полтавського обласного центру науково-технічної творчості учнівської молоді (2006–2011). Старший науковий співробітник Відділу археологічної кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (з 2003), завідувач Відділу палеогончарства Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України (з 2013). Керівник археологічних гуртків Полтавського обласного центру туризму та краєзнавства учнівської молоді (з 2011).

Стажувався в Лабораторії «Історія кераміки» Інституту археології Російської академії наук під

керівництвом видатного керамолога, доктора історичних наук, професора Олександра Бобринського (Москва, Російська Федерація, 1992, 2005).

Керівник археологічних експедицій Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному та Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України.

Проводив археологічні розкопки пам'яток катакомбної спільноти, фінальної бронзи, скіфського часу, зарубинецької й черняхівської культур, Київської Русі на території Полтавської, Сумської й Черкаської областей.

Фундатор археологічної збірки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.

Головні напрямки наукових досліджень: технологія стародавнього гончарства, ремонт глиняного посуду, археологія доби раннього заліза.

Захистив кандидатську дисертацію зі спеціальності «Археологія» – «Виробництво ліпленого посуду в племен скіфського часу Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя» (2008).

Кандидат історичних наук (2009). Член Ученої ради Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України (з 2010). Член Національної експертної керамологічної ради щорічних Національних конкурсів публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні «KeGoKe» (з 2008).

Автор більше 100 наукових публікацій з проблематики керамології й археології Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя та української керамології, а також монографії «Гончарство населення скіфського часу Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя» (2011).

Учасник керамологічних експедицій до гончарних осередків України, а саме – Сумщини (Глинськ, 1992, 2004); Полтавщини (Постав-Муки, 1995, 2005; Лісова Слобідка, 1995; Городище, 1995, 2004; Хитці, 2010) та сіл Зінківського й Гадяцького районів (2004, 2009, 2010).

Куратор Міжнародного керамологічного симпозіуму «Реконструкція та інтерпретація археологічної кераміки: пастки чи путівники для дослідників?» (2013).

Виникнувши в епоху неоліту, коли відбулися кардинальні зміни в системі господарювання людства, глиняний посуд не зникав і в пізніші часи, пройшовши складний еволюційний шлях розвитку й надійно увійшовши в повсякденний побут людини.

Із винайденням кераміки людство отримало можливість, окрім більш різноманітного приготування їжі, надійно зберігати її (рідкою, густою, сушеною, соленою), захищати від пилу, комах, тварин. Глиняний посуд (окрім зберігання речовин, матеріалів) використовували також з виробничою метою (наприклад, смолокуріння, цементация заліза) і в культово-релігійних обрядах, у тому числі як поховальний інвентар. Окрім багатьох позитивних властивостей, глиняні вироби мають і недоліки, основним з яких є недостатня міцність. Виявлення під час археологічних досліджень численних уламків посуду є красномовним свідченням не лише його масового виробництва, а й недовговічності існування в цілих формах.

Після того, як посуд ставав непридатним для використання, його, як правило, викидали. У прадавні часи з деяких фрагментів, попередньо подрібнивши, готували шамот, який додавали як домішку до формувальної маси для виготовлення нового посуду. З черепків робили скребки, лощила, шпатель, кружала, важки. Уламки посуду пристосовували для обкладання стінок печей (частіше – гончарних горнів) або ж для вимощування доріг.

Незважаючи на масовість виготовлення, глиняний посуд, як у стародавні, так і в новітні часи, старалися зберегти якомога довше, і навіть після його пошкодження, коли він тріскався чи розбивався. Цьому є кілька пояснень. Низький рівень розвитку гончарства, сезонність виготовлення виробів, малочисельність високоякісного імпортного посуду, висока споживча вартість й інші причини впливали на формування бережливого ставлення до кераміки.

Ремонт глиняного посуду тією чи іншою мірою повноти вивчали поодинокі дослідники. Передовсім звертають на себе увагу статті російського археолога Олександра Гуткова «О традиции ремонта глиняной посуды» [32], етнолог, керамолог Олесь Пошивайла «Консервация і реставрация гончарських раритетів в Україні» [95] та данських учених Піа Гульдагер Більде і Сьорена Хандберга «Ancient Repairs on Pottery from Olbia Pontica» [145]. Одному з різновидів ремонту глиняного посуду, а саме – українському дротарству, присвячено дослідження словацьких учених – народознавця Миколи Мушинки [84] й студентки Жаннети Штефанік [138]. Проте, незважаючи на згадані

праці, ремонт глиняних виробів залишається маловивченим. Донині немає жодної вагової узагальнюючої праці з даної проблематики.

Ремонт глиняного посуду був розповсюдженим серед усіх народів світу як у прадавні, так і в новітні часи. У даній науковій праці досліджується ремонтування посуду в населення, що проживало на території України й суміжних країн від епохи неоліту до нашого часу. Зважаючи на територіальну, етнокультурну, хронологічну близькість, масштабні міграційні процеси стародавніх племен і народів Євразії, для вивчення ремонту глиняного посуду використано археологічні матеріали, виявлені не тільки на теренах України, а й поза її межами.

Книга є першим монографічним дослідженням ремонту глиняного посуду. Вона не є каталогом усіх відремонтованих посудин різних археологічних культур з пам'яток досліджуваної території. Це стосується й посуду XIX–XX століть. У ній уперше до наукового обігу введено значну кількість глиняних виробів зі слідами ремонту. Переважну більшість із них здобуто співробітниками Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України та Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному під час етнографічних і керамологічних експедицій.

* * *

Щиро вдячний за допомогу в підготовці книги співробітникам Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, Інституту археології НАН України, Полтавського краєзнавчого музею, Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації, Роменського краєзнавчого музею. Особливу вдячність висловлюю доктору історичних наук Надії Гаврилюк, доктору історичних наук, професору Олесю Пошивайлу, кандидату історичних наук Валентині Крапівиній, кандидату історичних наук Людмилі Меткій, кандидату історичних наук Віктору Міщанину, іноземному члену НАН України, доктору філологічних наук, професору Миколі Мушинці, кандидату історичних наук Костянтину Рахну, кандидату історичних наук Роману Рейді, Жаннеті Штефаник і кандидату історичних наук Анатолію Щербаню.

Джерела та історіографія

1.1. Джерела

Для вивчення ремонту глиняних виробів слугує коло джерел, які можна поділити на керамологічні, археологічні, етнографічні, фольклорні, літературні.

Відремонтований глиняний посуд – його фрагменти й цілі форми – доволі часто знаходка під час археологічних досліджень різночасових поселенських і поховальних пам'яток. Автору особисто неодноразово доводилося під час розкопок виявляти вироби зі слідами ремонту. Подібний посуд був поширений на території України й за часів козацтва та в XIX–XX ст.

Такі вироби зустрічаються в багатьох зібраннях музеїв нашої держави, у фондах різноманітних наукових і освітніх установ. Зокрема, автор у пошуках подібних знахідок оглянув фонди й експозиції Полтавського краєзнавчого музею, Роменського краєзнавчого музею, Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, Інституту археології НАН України, Державного історико-культурного заповідника «Меджибіж», Історико-культурного заповідника «Більськ», Державного історико-архітектурного заповідника «Хотинська фортеця», Державного історичного музею (Російська Федерація). Базовою стала найбільша колекція глиняного посуду в Україні, що зберігається у фондах Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному й налічує понад 50 тисяч цілих форм та їх фрагментів.

Археологічні знахідки є основою для вивчення ремонту глиняного посуду неоліту – Київської Русі й доби козацтва. Згадки про відремонтовані вироби, їх фото й малюнки зустрічаються в наукових звітах про

Мал. 1. Дротована макітра в експозиції Державного історико-архітектурного заповідника «Хотинська фортеця». Хотин, Чернівецьчина. 2010. Фото Анатолія Гейка

археологічні розкопки й розвідки. Автор ознайомився з деякими з них, що зберігаються в Науковому архіві Інституту археології НАН України, архіві Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації й Національному архіві українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.

Цінну інформацію про ремонт глиняних виробів знаходимо в окремих опублікованих працях етнологів і керамологів, зокрема Івана Зарецького [37], Сергія Лисенка [66; 67], Лідії Шульгиної [141]. Проте дослідники не акцентували увагу на даному питанні, тому їх етнографічні записи містять здебільшого побіжні згадки.

Книга спогадів Івана Кинді «Дротарі» [42] та ряд творів Миколая Ксеняка [60; 61] також є важливим джерелом у вивченні одного з видів ремонту глиняного посуду – дротарства, що побутувало в русинів (південних лемків). Автори подали відомості про життя й побут українських дротарів, які мешкали в Словаччині.

Українські письменники (Іван Франко, Юрій Винничук та інші) в літературних творах згадували ремонт глиняного посуду й майстрів, які його здійснювали, щоб надати зображуваним подіям більш яскравого забарвлення, повніше й реалістичніше відтворити картини народного побуту. Їх певною мірою можна вважати етнографічним джерелом.

Окремим джерелом виступають фольклорні твори: казки, пісні, прислів'я, що зафіксували й зберегли інформацію про цей багатовіковий пласт української культури. Для реконструкції відмерлих явищ

у ремонті посуду українцями також залучено усну народну творчість росіян (загадки, прислів'я), де збереглися згадки про реліктові форми ремонту глиняних виробів, а саме – про берестування.

Отже, для вивчення даної теми існує значне коло джерел, які, хоча й дуже розрізнені, проте допомагають більш детально дослідити історію появи й розвиток ремонту глиняного посуду.

1.2. Література з проблематики дослідження

З XIX століття, особливо з його другої половини, розпочалися масові розкопки різночасових археологічних пам'яток в Україні та близькому зарубіжжі. Під час цих досліджень виявлено різноманітні знахідки, серед яких переважали вироби з глини. Упродовж тривалого часу археологи не звертали увагу на відремонтований посуд. Лише в 30-х рр. XX ст. з'явилися перші описи слідів його ремонту, окремі з яких і нині можуть бути взірцем для науковців. Було висловлено поодинокі здогади про те, для чого в посуді просвердлювали отвори і як саме це робили.

Наприклад, відзначається ґрунтовністю опис слідів ремонту на глиняній посудині епохи бронзи, здійснений Олександром Потапівим. У ньому, зокрема, зазначено: *«Одна посудина має на плічках дві круглі конічні дірки, що їх просвердлено зовні всередину по випаленому черепку...»*. А потім мова йде про призначення отворів, а саме те, що вони служили для «зшивання посудини», тобто її ремонту [93, с.54]. Подібні описи в українській археологічній літературі та наукових звітах автору більше не зустрічалися. На жаль, дослідники не взяли цього опису за взірць і далі майже не звертали уваги на ознаки ремонту кераміки.

У наукових роботах радянських учених, присвячених аналізу археологічних знахідок, дуже рідко, та все ж зустрічаються досить детальні описи ремонту. Наприклад: *«На іншому фрагменті посудини є два наскрізних отвори конічної форми. Отвори розміщуються по обидва боки стародавнього розлому і були зроблені для скріплювання розбитої посудини. Наше припущення підтверджується тим, що отвори не співпадають з орнаментациєю посудини»* [125, с.328, рис.23:5].

У 30-х рр. XX ст. з'явилися перші здогади про те, за допомогою чого ремонтували тріснутий посуд. Михайло Воеводський висловив думку про те, що це робили шкіряними ремінцями чи мотузками з рослинних волокон, які протягували в спеціально просвердлені отвори й таким чином стягували стінки глиняних виробів [16, с.55-56].

Окрім того, дослідники виділили один із видів ремонту, який здійснювався за допомогою бронзових пластин та дроту. На їх позначення використовують різні назви: «скоби», «скрепи», «зшивки». Відповідно й сам ремонт називають «скріплюванням» або «зшиванням».

На думку автора, для цього краще вживати термін «скріплювання», що означає з'єднання одне з одним або приєднання одне до одного, оскільки цей вид ремонту тріснутих чи розбитих виробів передбачає не зшивання, а саме скріплювання за допомогою скоб чи мотузків.

Донині трапляються прикрі випадки, коли на малюнках або фото до статей ремонт посудин зафіксовано, але в тексті про нього немає жодних згадок. Подібне зустрічаємо в роботах не тільки вітчизняних, а й чужоземних археологів. Наприклад, під час археологічних розкопок Караяшнівського могильника у Нижньому Дону (дослідження Ю.Матвєєва та А.Синюка) в похованні епохи бронзи було виявлено нижню частину ліпленої посудини. У тексті публікації, присвяченої результатам досліджень, немає згадок про ремонт виробу, але на малюнку видно три отвори, через які скріплювали три уламки його стінок [75, с.146, рис.2:11]. Подібний недолік є й у статті Ігоря Свєшнікова «Пам'ятки мілоградської культури в басейні р.Горинь» та інших [106, рис.5:10].

Або навпаки – на малюнках ремонт чи його сліди не позначено, а в тексті наукової роботи наявні відповідні відомості. Наприклад, в описові посудини із кургану №3 поховання 1 сарматської культури з околиць хутора Королевського Новоананіївського району в Луганщині згадано про ремонт, але на малюнку його не показано [72, рис.1:26]. У таких випадках про факт ремонту глиняного виробу та про його особливості можна лише здогадуватися.

Різні дослідники, публікуючи зображення однієї й тієї ж посудини, не завжди показують на ній отвори від ремонту. Прикладом можуть бути зображення миски зарубинецької культури, датованої кінцем II – початком I ст. до н.е., яку знайдено в сарматському похованні (курган №1, поховання 1) біля с.Львове Бериславського району в Херсонщині [107, рис.2:1; 110, табл.1:8]. На одному з двох наявних малюнків сліди ремонту непомітні, та й у самій публікації А.Кубишева, О.Покляцького та О.Симоненка про нього не згадано [62]. Ірина Козир у своїй роботі подала зображення тієї ж миски, але вже з отворами [46].

Досить часто археологи не звертають увагу на ремонт глиняного посуду, вважаючи його малоцікавим, другорядним явищем матеріальної культури. Якщо ремонт і потрапляє в їх поле зору, то вони обмежуються, та й то не завжди, лише згадкою про нього.

На жаль, і нині археологи, торкаючись питання ремонту, не зазначають:

- яку частину посудини ремонтували;
- де розташовано отвори і як саме їх розміщено;
- ззовні чи зсередини посудини просвердлено отвори і як це зроблено;
- які розміри отворів із зовнішнього та внутрішнього боків посудини;
- яка форма та кількість отворів;
- наскільки віддалені отвори один від одного.

Вони також не завжди подають повну інформацію про наявні скоби, за допомогою яких стягували тріснутий чи розбитий посуд, тощо.

Введення до наукового обігу неповної або ж перекрученої інформації про подібні знахідки також збіднює інформативну базу опублікованих матеріалів.

І нині в археологічних виданнях майже відсутні звернення до даних етнографії. Лише Ольга Кривцова-Гракова під час вивчення відремонтованого посуду епохи бронзи апелювала до етнографічних паралелей, навівши факти того, що ремонт посуду за допомогою скоб зустрічався у народів Середньої Азії ще в середині ХХ ст. [57].

Лише з 2000-х років науковці почали досліджувати археологічний посуд зі слідами ремонту. Проте праць, що тією чи іншою мірою стосуються цього питання, видано дуже мало.

Одним із найперших сучасних наукових досліджень з даної проблематики можна вважати статтю Олександра Гуткова «*О традициях ремонта глиняной посуды*» (2000). Її присвячено ремонту посуду племен епохи бронзи, що населяли стародавній Аркаїм [32].

Олесь Пошивайло в статті «*Консервация і реставрация гончарських раритетів в Україні*» подав чимало свідчень про ремонт глиняних виробів, який від часів трипільської культури й до середини ХХ ст. за допомогою скоб і дротування здійснювали мешканці Східної Європи [94, с.12, 15-16]. Окрім того, у публікації розглянуто відновлення виробів шляхом скріплювання, дротування, заліплювання тріщин.

Досить цінною й інформативною є наукова робота данських учених Піа Гульдагер Більдета Сьорена Хандберга, у якій досліджено відновлення посуду в Ольвії впродовж VI–I ст. до н.е. [147, с.461-481]. Дослідники розглядають види ремонту, прослідковують його зміни в різні періоди існування цього міста. Окрім того, вони подали дані про відновлений посуд з інших грецьких поселень Північного Причорномор'я.

Реставратор Ольга Шувалова в статті «*Музейная реставрация и экспозиция античной керамики в Эрмитаже. Прошлое и настоящее*»

[140] та в кандидатській дисертації [141] розглянула не тільки проблеми реставрації й експонування античного посуду, а й історію та прийоми ремонту, які використовували в античній Греції.

Праці реставраторів містять практичні поради щодо ремонту стародавніх і сучасних глиняних виробів (використання клеїв, їх характеристики й особливості впливу на посуд тощо), які в даній роботі автор не аналізує, але згадує в додатках як такі, які можна застосувати для відновлення кераміки.

Автор даної монографії також присвятив ряд публікацій ремонту глиняного посуду [22, с.3-4 обкл.; 25, с.172-175; 21, с.108-110; 24, с.98-101; 26, с.58-62; 19, с.169-170], що побутував від неоліту до часів Київської Русі. Зокрема, дослідив окремі аспекти дротарства в західних українців.

Інших наукових публікацій, присвячених саме ремонту археологічного глиняного посуду, автору віднайти не вдалося.

Деякі етнографічні праці присвячено ремонту посуду у XVIII – першій половині XX ст., а саме – за допомогою дротування. У роботі *«Народна культура південних лемків»* відомого словацького фольклориста, мистецтвознавця, літературознавця русинського (українського) походження, іноземного члена Національної академії наук України, доктора філологічних наук, професора Миколи Мушинки подано відомості про дротування глиняного посуду русинами. У ній, зокрема, наявна інформація про різноманітні аспекти цього промислу: зародження, поширення, занепад, пісенний фольклор дротарів тощо [84].

Серед чужоземних учених можна назвати й іншу словацьку дослідницю – Жаннету Штефаник. У її рукописній праці *«Дротарство в північних селах Старолюбівнянського округу»* розглянуто один із видів ремонту – дротарство, яким займалися русини вказаного регіону впродовж XIX – першої половини XX ст. [138]. На жаль, ця праця залишилася неопублікованою.

* * *

Отже, ремонт глиняного посуду українські й чужоземні вчені – як археологи, так етнологи й керамологи – досліджували недостатньо. Археологи рідко звертають увагу на такі особливості знахідок, а тому не подають їх детальної характеристики, здебільшого лише мимохідь згадуючи про них у своїх наукових працях. Хоча трапляються й винятки. Етнологи розглядають окремі питання, що стосуються одного з найбільш поширених видів ремонту глиняного посуду – дротарства.

Археологічні, етнографічні й керамологічні джерела дозволили автору комплексно вивчити ремонт глиняного посуду від часу його появи й до наших днів, визначити основні види ремонту, з'ясувати місце даного явища в традиційній культурі українців.

Безперечно, дана тема є актуальною. Це унікальне явище досі залишається маловивченою сторінкою історії як української, так і світової культур.

За допомогою аналізу відремонтованого посуду можна простежити різноманітні грані життя стародавнього населення, зокрема рівень розвитку гончарства, стан палеоекономіки, ставлення до відремонтованого посуду в побуті й культовій практиці тощо.

Передумови виникнення ремонту посуду.

Ремонт посудин з різноманітних матеріалів

Ремонтування виробів з різноманітних матеріалів існувало задовго до появи глиняного посуду. Очевидно, ще з пізнього палеоліту – мезоліту в стародавнього населення з різних територій існували традиції й навички виготовлення речей зі шкіри, хутра, лика чи кори дерев, інших рослин тощо і їх ремонту за допомогою накладення латок, зшивання або скріплювання розірваних чи тріснутих частин. Отож, не дивно, що пізніше навички й традиції ремонтування було перенесено на дерев'яний, кам'яний, глиняний, а згодом – бронзовий і залізний посуд.

У неолітичну епоху племена сурсько-дніпровської культури, що існувала впродовж V – на початку IV тис. до н.е. на території Дніпровського Надпоріжжя й частково – у басейнах річок Самари й Орелі, виготовляли посуд зі стеатиту (тальковий сланець). На поселенні цієї культури, а саме на острові Виноградному, що на Дніпрі, виявлено уламки чашоподібного кам'яного й горщикоподібного стеатитового посуду, на краях зламів яких містяться наскрізні отвори, що, на думку дослідників, служили для їх стягування мотузкою чи ремінцем [87, с.238, табл.1:5-7]. Відремонтований кам'яний посуд також знайдено на поселеннях на Ігреньському півострові [120, с.41, рис.3:7].

Пошкоджені кам'яні вироби ремонтували й у скіфський час. В одному з поховань кургану біля села Молдовка в Кіровоградщині виявлено мармуровий таріль, який дослідники атрибутували як жертovníк.

Мал.2. Дротовані скляні вироби: посудина для варення (1), пляшки (2-4), бокал (5).

Скло, дрiт, лиття, дротування, 3,2х11; 21,5х6,4; 26,5х10; 25,5х10; 10х14,5 см.

Знайдено: Івано-Франківщина. Початок ХХ ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-1486, НД-1481, НД-1459, НД-1480, НД-1482.

Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Сергій Махортих та Ігор Купченко вважають, що в давнину він розбився на дві частини, які потім скріплювали ремінцями. Для цього на краях розломів просвердлено два отвори діаметром 0,6 см [77, с.489].

Ще в епоху бронзи степове населення широко використовувало дерев'яні вироби, тріщини в яких здебільшого скріплювали за допомогою бронзових скоб або скручених у трубочку пластин. Нерідко від таких дерев'яних посудин залишаються лише ці скоби й пластини, оскільки дерево – доволі недовговічний матеріал.

Валентина Рябова нарахувала в степових скіфських курганах 10 чаш зі слідами ремонту [102, с.63-64; 101, с.31-46]. Зокрема, на Нікопольському курганному полі виявлено уламки скіфської дерев'яної посудини, скріпленої бронзовим дротом [30, с.68]. Окрім цього, в скіфський час для ремонту тріснутого дерев'яного посуду використовували золоту, рідше – срібну стрічку-плетінку [126, с.271].

Мал.3. Скляна посудина, обплетена дротом.

Скло, дріт, лиття, обплітання, 42х24 см.

Знайдено: Опішне, Полтавщина.

Обплетено на початку ХХІ ст.

Власність Марії й Олексія Андрійченків.

Фото Оксани Меткої.

Публікується вперше

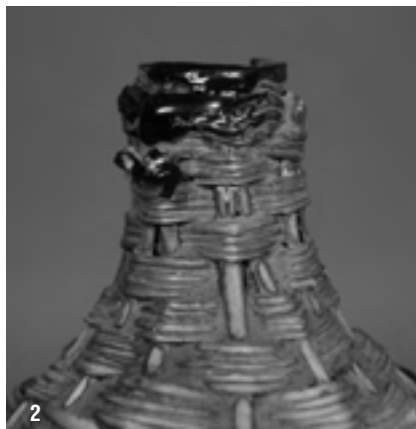
Скіфи для ремонту тріснутих дерев'яних виробів також застосовували залізні скоби й пластини. Наприклад, скоби трьох видів – овальні (сплюснені молотком), плоскі й прямокутні в перерізі, що кріпилися залізними цвяшками, – виявлено в похованні скіфа-воїна з

кургану кінця III ст. до н.е. біля с.Чобручі у Придністров'ї. Ними скріплено тріщини на мисці-чаші [131, с.208, рис.9, 10, 11, 14].

Наталя Полосьмак зазначала, що глиняний, частіше – дерев'яний, посуд з одночасових (VI–III ст. до н.е.) і близьких етнокультурно до скіфів поховань пазирицької культури Алтаю також має сліди ремонту [91, с.191]. Там же, на Алтаї, під час розкопок Першого Туектинського кургану (V–IV ст. до н.е.) знайдено дерев'яну чашу, тріщину на якій відремонтовано срібною фігурною пластиною, що кріпилася залізними заклепками [100, с.117].

Подібним чином ремонтували й бронзовий посуд. У Миколаївському обласному краєзнавчому музеї зберігається казан епохи бронзи (пізньосабатинівський час), виготовлений із цього металу й згодом відремонтований прямокутними латками, прикріпленими до тулуба посудини [58, с.133, рис.31:1]. Стінку кімерійського клепаного казана з кургану поблизу села Михайлівка Скадовського району Херсонської області в нижній частині тулуба скріплено прямокутною пластиною [11, рис.2:6].

У сарматському похованні 9 (курган №16, могильник Криволиманський I), де поховано багату людину віком 35-50 років,

Мал.4. Скляна посудина, обплетена лозою (1-2).

Скло, лоза, плетіння, 34х5х16 см.

Знайдено: Івано-Франківщина.

Перша половина XX ст.

Національний музей-заповідник українського
гончарства в Опішному, НД-6145.

Фото Тараса Пошивайла.

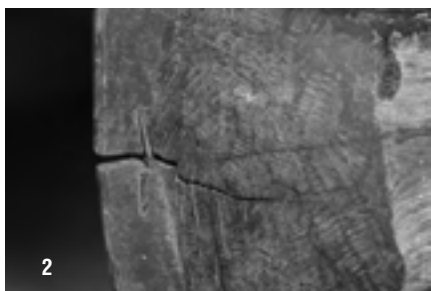
Публікується вперше

знаходилися два бронзові казани. В одному з них пошкоджені стінки в трьох місцях було залатано шматками бронзи. Стінки другого казана у двох місцях теж мали латки. У цьому ж похованні виявлено залишки дерев'яної посудини, прошитої срібним дротом [40, с.153].

Таким чином, ремонт виробів, виготовлених з різноманітних матеріалів, існував ще в ранні історичні часи. Уже в період неоліту – раннього заліза паралельно з ремонтом глиняного посуду лагодили посуд з каменю, дерева, бронзи. В їх відновленні було чимало схожого.

І зараз в Україні можна бачити відремонтовані посудини. Це, передовсім, стосується фаянсового й фарфорового посуду. Водночас ремонтують дерев'яні, залізні, іноді – пластмасові посудини (мал.7), що нерідко пов'язано з бережливістю, винахідливістю й низьким рівнем життя частини українців. Для ремонту глиняного посуду й виробів з інших матеріалів використовуються схожі прийоми.

У першій половині XX ст. залізним чи мідним дротом дротували цілий або тріснутий скляний посуд (рідкісні види пляшок, мисочки, пивні кухлі), який побутовував у Західній Україні (мал.2). Вироби обплітали повністю або лише їх нижню частину. Зокрема, на дні однієї

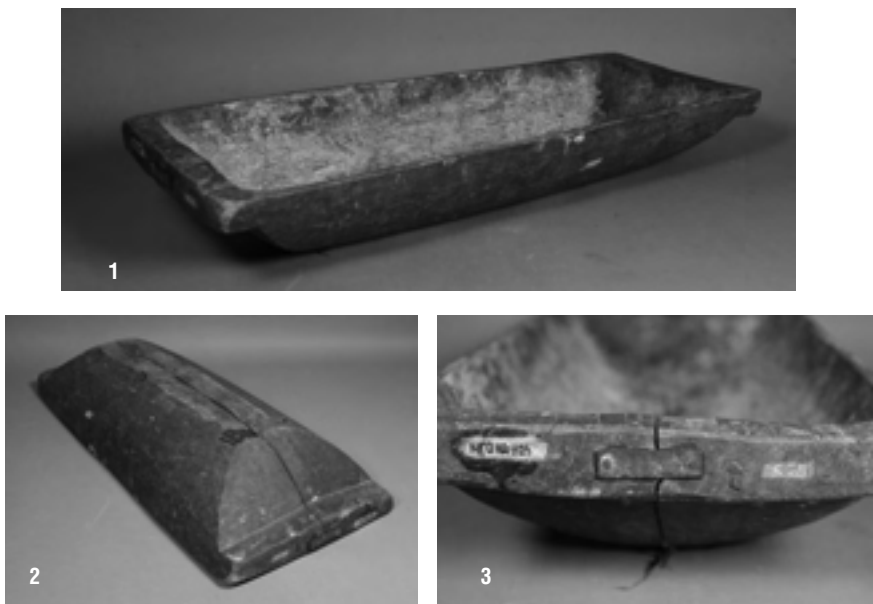
Мал.5. Ночви («нецьки») (1-3). Дерево, столярство, 17х77х38 см. Знайдено: Верхній Ясинів, Івано-Франківщина. Перша половина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-1457. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

з пляшок виявлено недбало вирізану із жерсті пластину, яка закривала тріщину.

Скляні бутлі повністю обтягували лозою або пластмасовими стрічками з метою запобігання їх пошкодження. Іноді навіть відбиту частину вінець могли приклеювати за допомогою смоли (мал.4). І нині скляні ємності (Опішне, Полтавщина) обплітають дротом або мотузкою (мал.3).

У наш час скляні пляшки з вином загортають у тканину або обплітають рогозом, проте це має передовсім декоративне, а не функціональне значення – надає напоям ознак елітарності чи сувенірності, сприяє кращому їх продажу за вищою ціною.

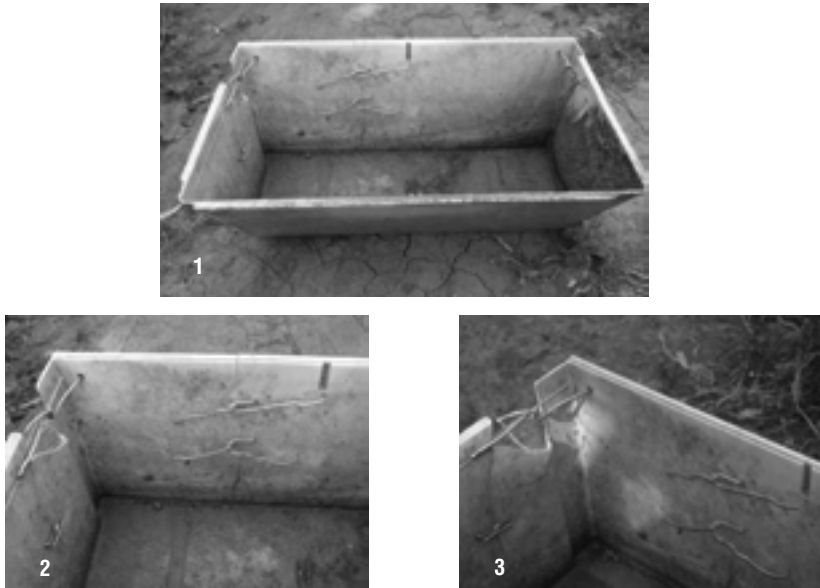
Тривалий час (навіть у 50-х – 60-х рр. XX ст.) деякі українці користувалися дерев'яними ночвами. Тріщини на них ремонтували за допомогою залізних скоб і пластин. У фондах Національного музею-

Мал.6. Ночви («корито») (1-3). Дерево, столярство, різьблення, 78х32,5х12,5 см.
Знайдено: Шатрище, Сумщина. Перша половина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-1123. Фото Тараса Пошивайла.
Публікується вперше

заповідника українського гончарства в Опішному зберігаються ночви (мал.5), тріщину на яких скріплено товстою (0,5 см) дротяною скобою, завдовжки 9,2 см, кінці якої загнуто (мал.5:2). Дещо в інший спосіб відремонтовано тріснуті навпіл дерев'яні ночви із села Шатрище в Сумщині. Тріщину скріплено в трьох місцях (на краях і посередині) залізними пластинами з отворами на кінцях, у які забито цвяхи. Зсередини ці цвяхи загнуто, а саму тріщину заткнuto марлею (мал.6).

Тріснуті пластмасові вироби також могли стягувати алюмінієвим дротом (мал.7). У багатьох господарствах українських селян і нині можна побачити бляшані відра зі слідами ремонту. Це найбільш поширений і водночас недовговічний посуд, що інтенсивно експлуатується в господарстві. Дірки на них закривають залізними пластинами. Дно, що випало, замінюють великими залізними чи пластмасовими коробками з-під рибних консервів. Їх прикріплюють до стінок відра алюмінієвим дротом, продітим у пробиті для цього в нижній частині посудини отвори (мал.8).

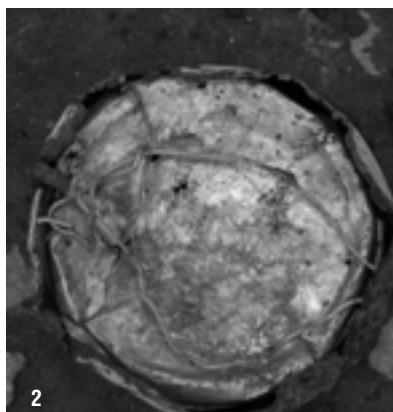

Мал.7. Ящик (1-3). Пластмаса, дрiт, 43х20х16 см. Знайдено: Судiвка, Полтавщина. Початок ХХІ ст. Власнiсть Володимира Михайлика. Фото Анатолiя Гейка. Публiкується вперше

Інших прикладів ремонту виробів з різноманітних матеріалів, які побутовали чи побутовують у господарстві українців, є чимало.

Підсумовуючи, зазначу, що виникнення потреби в ремонті глиняного посуду можна пов'язати з кількома причинами:

- Не завжди гончарі мали необхідні технологічні знання для його виготовлення. Найчастіше це відбувалося під час освоєння нових глин або нових способів випалювання, адже бодай невеликий збій під час термічної обробки виробів міг призвести до часткового або суцільного браку. Крім того, глиняний посуд міг тріскатися й під час сушіння.
- Заглиблений декор (наколи, проколи, штампи, ритовані лінії), який часто вкривав усю зовнішню, а іноді і частину внутрішньої поверхні глиняних виробів, також був однією з причин скорочення часу існування посудини.
- Активне використання кераміки, механічні навантаження, що впливали на неї під час приготування страв чи якихсь речовин (наприклад, тертя, розминання, а також дія високих температур у печі чи багатті), ставали причиною розтріскування й руйнування

Мал.8. Відро (1-2). Залізо, дріт, штампування, просвердлювання, 26,3х24 см.
*Знайдено: Шевченки, Полтавський район, Полтавщина. Початок ХХІ ст.
Власність Лідії Іщенко. Фото Анатолія Гейка. Публікується вперше*

посуду. Окрім того, його могли пошкодити й за випадкових обставин.

- Низький рівень розвитку гончарства також вимагав бережливого ставлення до глиняного посуду, особливо – престижного імпортного – більш якісного й дорогого. Це спостерігалось, передовсім, у середовищі кочівників-сарматів.
- На потреби ремонту посуду впливала й сезонність гончарства, коли вироби виготовляли лише в теплу пору року – упродовж весни–осені. Люди змушені були ремонтувати посуд, пошкоджений узимку, коли гончарством не займалися.
- Затрати на виготовлення нового посуду та його ціна були більшими, ніж витрати на ремонт.

Основними з-поміж них є:

- *практична*. Власники, завдяки ремонту, намагалися продовжити життя посуду, щоб якомога довше використовувати його в побуті, господарстві. Певні види посудин застосовувалися в культово-магічних обрядах і мали сакральну цінність, тому вони продовжували виконувати свої функції й після ремонту;
- *особиста прив'язаність до речі*. Іноді й зараз можна побачити, як замість того, щоб викинути тріснутий чи розбитий посуд (найчастіше, чашку чи вазу), шукають способи його ремонту, мотивуючи це тим, що дана річ є пам'яттю про близьку людину або певну подію.

Отже, ремонт господарського начиння, виготовленого з різних матеріалів, існував у ранні історичні періоди. Його виникнення не пов'язане з появою гончарства й глиняного посуду. Ремонт базувався на певних навичках, набутих людиною в більш ранні часи. Уже в епоху неоліту, часи бронзи – раннього заліза паралельно з глиняними виробами відновлювали посуд, виготовлений з каменю, дерева чи бронзи. При цьому у їх ремонті можна простежити багато схожих рис.

Найбільш раннім видом ремонту, який виник уже в епоху неоліту, – було скріплювання. Водночас воно було й найбільш поширеним серед землеробського й скотарського населення, що проживало на теренах сучасної України та суміжних з нею територіях аж до середньовіччя. Скріплювання безпосередньо пов'язане з ремонтом різноманітних виробів зі шкіри й рослинних волокон. Можна стверджувати, що саме зшивання таких виробів і стало «прототипом» пізнішого скріплювання виробів за допомогою мотузків, шкіряних ремінців, а згодом – бронзових, залізних і свинцевих скоб.

РОЗДІЛ III

Види ремонтування глиняного посуду

Існує чимало видів ремонту виробів з різноманітних матеріалів. Автор виділив ті з них, які пов'язані з відновленням глиняного посуду. Це такі види ремонту, як:

- 1) скріплювання;
 - 2) обплітання;
 - 3) заповнювання;
 - 4) склеювання;
 - 5) латання;
 - 6) шліфування.
- Охарактеризуємо їх.

3.1. Скріплювання

Скріплювання було найбільш поширеним серед племен і народів різноманітних археологічних культур. Воно є одним з найдавніших і найбільш популярних видів ремонту. Піа Гульдагер Більде та Сьорен Хандберг подали приклади ремонтування неолітичної кераміки подібним способом на теренах сучасної Великобританії й інших територіях. Цей вид ремонту також зустрічався на пам'ятках материкової Греції вже в VI тис. до н.е. [147].

Суть скріплювання полягала в тому, що тріснутий або розбитий посуд могли відремонтувати за допомогою з'єднання його частин. Це робили в такий спосіб: ззовні з обох боків від тріщин, що утворилися на посуді, чи на краях його уламків на невеликій відстані один від одного, просвердлювали, зрідка – пробивали отвори.

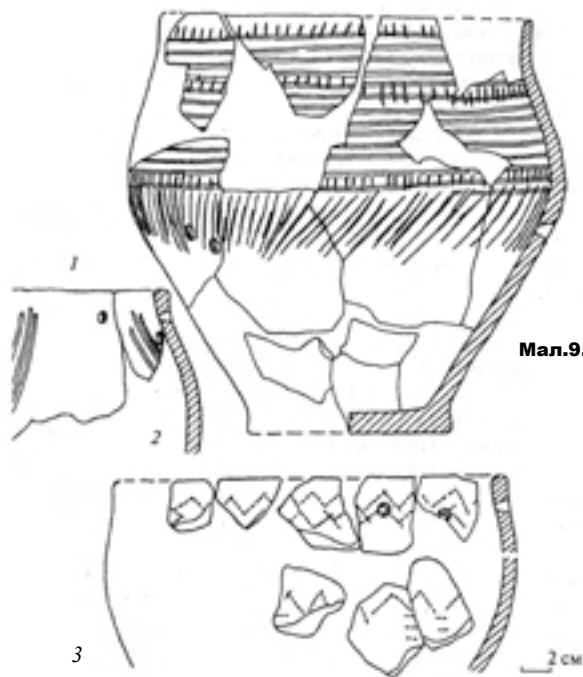
Визначити, яким саме інструментом робили отвори, важко. Для цього могли використовувати загострену кістку, бронзове чи залізне шило тощо.

Сліди від загостреного інструменту для ремонту простежуються на неолітичній кераміці з поселень буго-дністровської культури: Пугач 2, Гард [123, с.28, рис.2:2, 3, 7; 3:13; 4:8, 10] (мал.9; 10:8, 10). Ремонтні отвори, зроблені загостреним знаряддям, виявлено й на виробах з пам'яток енеоліту, бронзи. Вони помітні на ліпленому горщику скіфського часу із селища Шанків Яр [45, табл.18] (мал.11) або на стінці грецької амфори, підібраної на поселенні поблизу села Самусіївка (Кременчуцький район, Полтавщина). Амфору датують кінцем IV ст. до н.е. [116, с.95].

Спостерігаються випадки, коли отвори свердили з двох боків. Як свідчення цього, можна назвати трипільську миску з поселення Бернашівка (Вінниччина) (мал.12) або посуд з поселення Шанків Яр (кінець II – межа IV–V ст.) [45, табл.31:2; 33:158; 51:5] (мал.13).

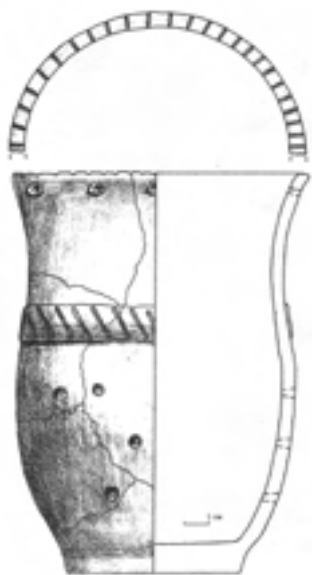
На базі Постійно діючої експериментальної керамологічної експедиції Самарського державного педагогічного університету (Самара, Російська Федерація) влітку 2007 року автор провів

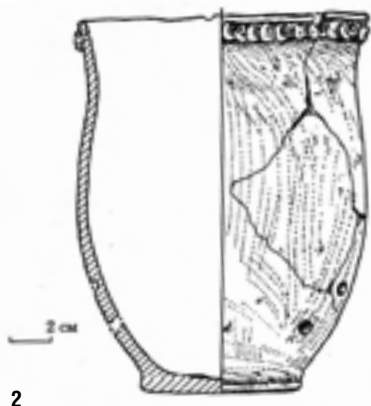
Мал.9. Фрагменти посудин зі слідами ремонту.
Глина, ліплення, штампування, проколювання, свердління.
Знайдено: Пугач-2, Миколаївщина.
Буго-дністровська культура.
VI–V тис. до н.е.
За Миколою Товкайлом [123]

Мал.10. Фрагменти глиняних посудин з пізньонеолітичних поселень Степового Побужжя (8, 10 – зі слідами ремонту). Глина, ліплення, штампування, проколювання, свердління (8, 10). Знайдено: Гард (8), Пугач-2 (10). Миколаївщина. Буго-дністровська культура. VI–V тис. до н.е. За Миколою Товкайлом [123]

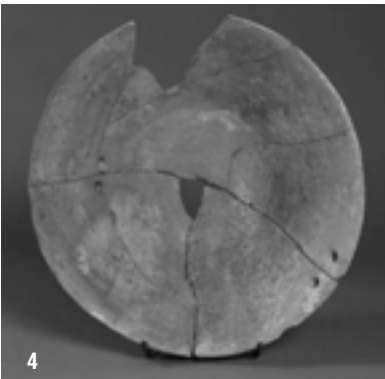
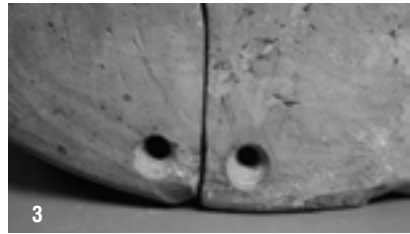
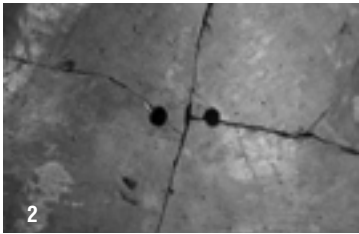
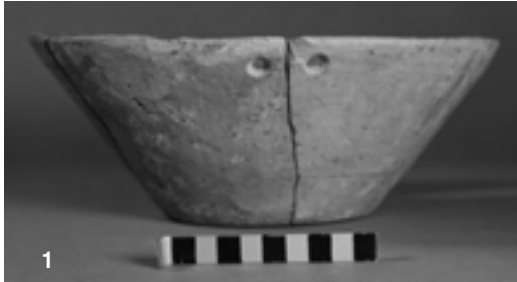

1

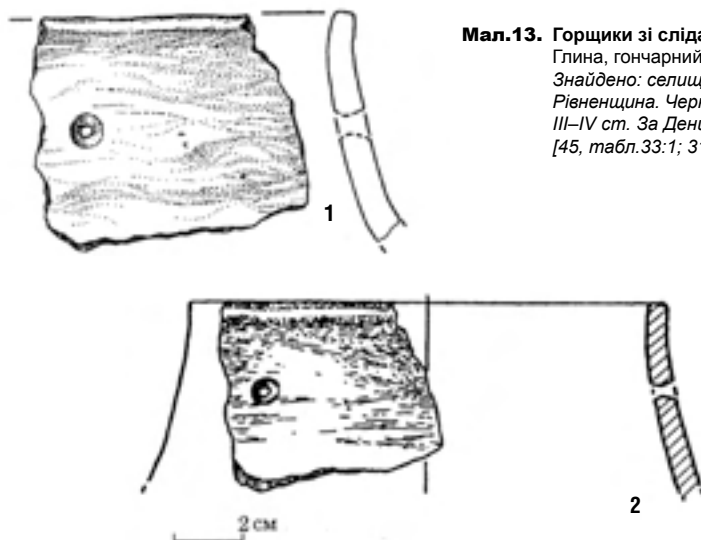
2

Мал.11. Горщики зі слідами ремонту (1-2). Глина, ліплення, проколювання, вдавнення, свердління. Знайдено: селище Шанків Яр, Рівненщина. Лісостепова культура скіфського часу. VII–V ст. до н.е. За Денисом Козаком [45, табл.18; 2:7]

Мал.12. Миска (1-4). Глина, ліплення, лискування, свердління, 10,4х27,3 см. Знайдено: Бернашівське поселення, Вінниччина. Трипільська культура. IV–III тис. до н.е. Розкопки Олексія Корвіна-Піотровського. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НДА-14405. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

експеримент з ремонту посуду. Для цього було взято горщик, зроблений російським керамологом Катериною Дубовцевою. Він за формою й технологією виготовлення (формувальна маса, формування, декорування, випалювання) був реплікою виробу епохи неоліту. Як інструмент для свердління використано кістку – ребро курки, загострене на камені. Обертальними рухами в стінці тріснутого горщика зроблено отвори діаметром 0,4 см. На це було витрачено 50 хв., тоді як на просвердлювання отвору залізним шилом вистачило близько 10 хв. (мал.14).

Мал.13. Горщики зі слідами ремонту (1-2).
Глина, гончарний круг, свердління.
Знайдено: селище Шанків Яр,
Рівненщина. Черняхівська культура.
III–IV ст. За Денисом Козаком
[45, табл.33:1; 31:2]

Очевидно, для прискорення процесу просвердлювання поверхні глиняного посуду стародавнє населення могло користуватися лучковим свердлом. Особливо це було потрібно там, де виробів, які потребували ремонту, було багато або поверхня посудин, наприклад, амфор, була досить товстою й твердою. Свердла, як і шила, могли бути кістяними, бронзовими, залізними. Так, залізні свердла – поширена знахідка на поселеннях скіфського часу.

У більшості випадків просвердлені отвори парні, хоча це й не було правилом. За наявності кількох тріщин, або якщо виріб був розбитий, для надійного скріплення стінок посудин могли свердлити отвори не по краях тріщин, а в необхідних для цього місцях. За таких умов отвори були непарними, й симетрії у таких випадках не завжди дотримувалися.

Те, що для ремонту глиняних виробів послуговувалися шкіряними ремінцями, зафіксовано археологічно в одному із сарматських поховань (про це дещо пізніше). Очевидно, для скріплювання тріснутих частин глиняних виробів, використовували й мотузки рослинного походження, але під час археологічних розкопок їх унаслідок недовговічності не виявлено.

Залежно від того, які саме матеріали були освоєні в той чи інший час, для скріплювання могли використовувати бронзу, залізо чи свинець.

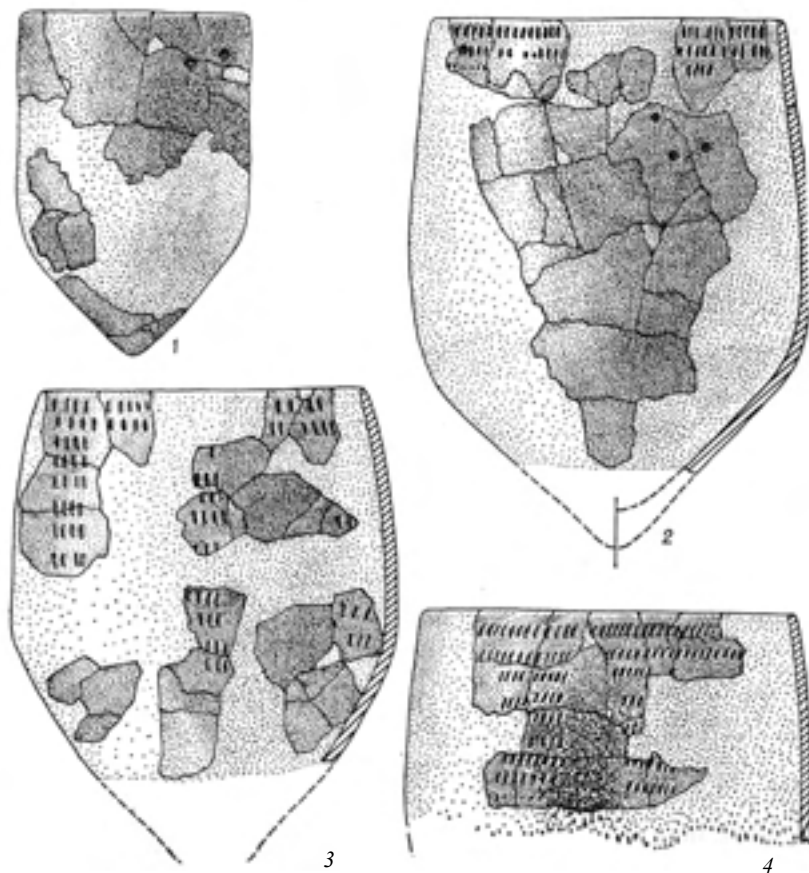

Мал. 14. Керамолог і археолог Анатолій Гейко здійснює ремонт експериментальної глиняної посудини на базі Постійно діючої експериментальної керамологічної експедиції Самарського державного педагогічного університету. Самара, Російська Федерація. 2007. Фото Анатолія Щербаня. Публікується вперше

Тріщини й отвори на виробі, очевидно, могли замазувати смолою хвойних дерев. Автор з'ясував, що задля цього краще її наносити свіжою, ще незатверділою, щойно знятою з дерева.

3.1.1. Неоліт – енеоліт

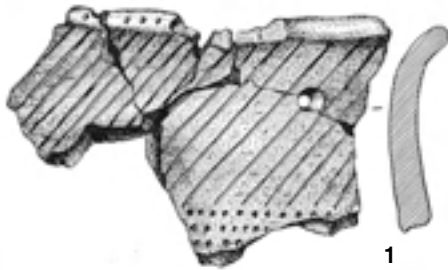
Як зазначалося раніше, уже в неоліті, з появою глиняного посуду, населення вдавалося до його ремонту способом скріплювання. Сліди ремонтування посуду у вигляді отворів зафіксовано в Україні на багатьох пам'ятках буго-дністровської (VI–V тис. до н.е.) [123, с.28, рис.2:2, 3, 7; 3:13; 4:8, 10], ямково-гребінцевої кераміки (IV–III тис. до н.е.) та сурської (V – початок IV тис.) культур [119, с.41], поселень струмельсько-гастятинського типу (V–IV тис. до н.е.) [121, рис.47:1, 2], неолітичних стоянок Криму [49, рис.40:3, 8] та інших (мал.15-16).

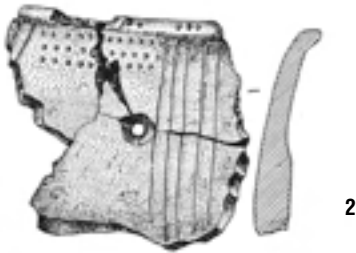
Мал.15. Посудини (1, 2 – зі слідами ремонту). Глина, ліплення, вдавнення, свердління (1, 2).
Знайдено: стоянки Струмель (1), Гастятин (2), Київщина. Струмельсько-гастятинський тип. Кінець V – IV тис. до н.е. За Дмитром Телегіним [120, рис.47:1, 2]

На посудинах буго-дністровської культури, як правило, ремонтували тріснуті вінця чи шийки [123, с.28]. Це стосується й глиняних виробів, що побутовали в населення інших неолітичних культур.

Неолітичний посуд зі слідами отворів від ремонту виявлено й на території європейської частини Росії, Уралу, Північного Казахстану.

Мал.16. Фрагменти посудин зі слідами ремонту з неолітичних стоянок (1-2). Глина, ліплення, риткування, вдавлення, свердління. Знайдено: стоянки Кая-Арасі (1) та Ат-Баш (2), АР Крим. Таш-аїрська культура. V тис. до н.е. За Юрієм Колосовим [49, рис. 40:3, 8]

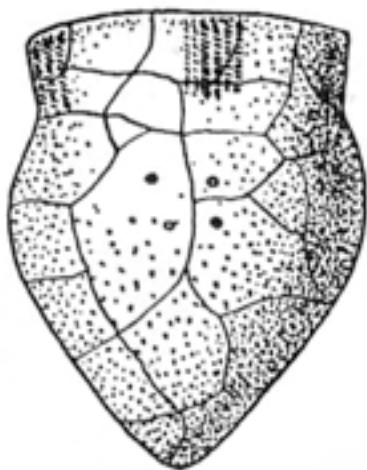

Посуд у такий спосіб продовжували ремонтувати й у пізніші часи. Так, на енеолітичному поселенні Кругле (Кременецький район, Луганщина; басейн р.Сіверський Дінець), яке населяли носії середньостогівської історико-культурної спільноти, виявлено

залишки горщиків зі слідами ремонту [130, с.100, рис.3; 5:5]. Поселення датовано фіналом V – початком IV тис. до н.е.

Посуд з отворами, призначеними для ремонтування, знайдено й на інших пам'ятках середньостогівської історико-культурної спільноти, що датується другою половиною IV – першою чвертю III тис. до н.е. (мал.17), у похованнях ямної історико-культурної спільноти (IV–III тис. до н.е.), що була поширена від Уралу до Середнього Дунаю, зокрема в її південнобузькому варіанті [133, рис.60:3].

Сліди ремонту віднайдено й на посуді іншої енеолітичної культури – трипільської (IV–III тис. до н.е.). Наприклад, виявлена на селищі Бернашівка конічна миска мала дві пари отворів [94, мал.3]. Вони досить великі в діаметрі – 0,7 см. Відстань між їх центрами – 2,6 та 2,2 см. Помітно, що дірки просвердлено зсередини або з двох боків (мал.12). Подібні отвори зафіксовано й на великих конічних мисках, виявлених експедицією під керівництвом Тетяни Пассек на поселенні Коломийщина [88, с.25, 53; 59, с.204, рис.52]. Дослідниця стверджувала, що під час розкопок «часто спостерігаються наскрізні отвори, просвердлені в стінках чаш попарно так, що не лишається сумніву в тому, що вони служили для зшивання розбитих частин посудин» [88, с.25].

Мал.17. Посудина зі слідами ремонту.

Глина, ліплення, вдавлення, свердління.
Знайдено: селище Миньєвський Яр,
Донецчина. Середньостогівська
історико-культурна спільнота.
Друга половина IV – перша половина
III тис. до н.е. За Дмитром Телегіним
[120, рис.81:9]

Ремонтовані глиняні вироби зустрічаються й на пам'ятках енеоліту Криму [143, рис.85:22, 24], а також нижньомихайлівського типу [142, рис.87:18]. Їх виявлено й на багатьох інших енеолітичних пам'ятках України й Російської Федерації (Подоння, Поволжя, Урал).

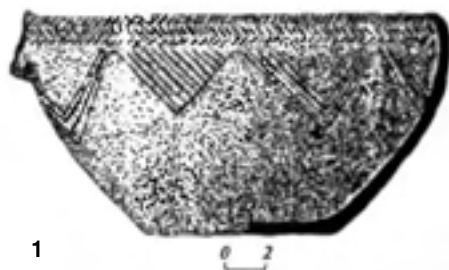
Таким чином, скріплення посуду набуло поширення ще з епохи неоліту – часу появи глиняного посуду. Уже на поселеннях однієї з найбільш ранніх неолітичних культур України – буго-дністровської (VI–V тис. до н.е.) – виявлено відновлені вироби. Зустрічаються вони й на пам'ятках інших археологічних культур пізньої кам'яної й мідної епох.

Якісь особливості (хронологічні, етнокультурні) в ремонті неолітичної й енеолітичної кераміки за допомогою скріплення важко помітити. У зв'язку з цінністю міді в той період скріплювання виробів за допомогою цього металу не використовували. Лише пізніше, в епоху бронзи, почали застосовувати для ремонту новий, більш дешевий і міцніший, ніж мідь, матеріал – бронзу.

3.1.2. Епоха бронзи

В епоху бронзи на території Євразії виникла низка археологічних культур із самобутніми поховальними й поселенськими пам'ятками й особливою матеріальною культурою. Глиняний посуд виступав яскравим атрибутом цих культур. Він нерідко має сліди ремонту.

Саме в епоху бронзи ремонт посуду набув масового поширення в степових і лісостепових племен. Вироби продовжували відновлювати за допомогою ремінців і мотузок. З бронзи почали виготовляти скоби або пластини, якими стягували тріснуті вироби. Скоби являли собою

Мал.18. Чаша зі слідами ремонту (1) та розгортка орнаменту (2).

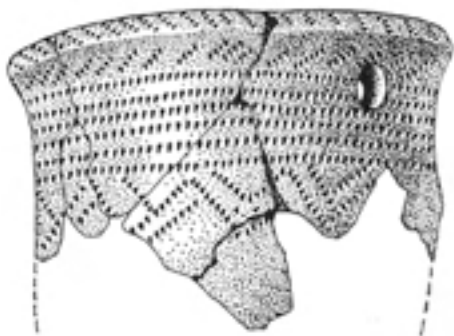
Глина, піплення, вдавлення, риткування, свердління.
Знайдено: могильник Мамай-Гора, ґрунтове поховання 27, Запорізька область.
Катакомбна історико-культурна спільнота. XXVIII–XX ст. до н.е.
За Оксаною Дровосековою [153, рис.]

шматочок округлого бронзового дроту, краї якого загинали й вставляли в просвердлені в стінках посуду отвори. З протилежного їх боку краї дроту загинали ще раз, у напрямку один до одного. Подібні знахідки зустрічаються на селищах і в похованнях серед напутнього інвентарю померлих епохи бронзи.

Відремонтовані посудини було знайдено й на поселеннях катакомбної історико-культурної спільноти (XXVIII–XX ст. до н.е.). Лариса Масліхова доводить, що «катакомбники» розрізняли посуд поселенських і поховальних пам'яток. На її думку, однією з таких ознак, окрім форми, розмірів, технології виготовлення кераміки, є відсутність у похованнях глиняних виробів зі слідами ремонту [74]. Хоча з цим можна не погодитися.

Дуже рідко відремонтований посуд знаходять у катакомбних похованнях. Під час розкопок на Мамай-Горі (Кам'янсько-Дніпровський район Запорізької області) виявлено ґрунтове поховання 27, яке було здійснено в катакомбі. У ній знаходилися три кістяки зі слідами насильницької смерті: чоловік, жінка й дитина. Зліва від черепа чоловіка стояла округла, багато орнаментована чаша (мал.18). Оксана Дровосекова припустила, що на чаші було нанесено календар, а сліди ремонту вказують на тривалий час її використання, ймовірно, з ритуальною метою [153]. Можливо, що така чаша була рідкісною і її використовували в магічних і культових обрядах, тому її покладено в могилу.

Мал.19. Посудина зі слідами ремонту.

Глина, ліплення,
вдавнення, свердління.
Знайдено: селище Здвижівка,
Київщина. Східнотшинецька
культура. Кінець XVI –
початок XI ст. до н.е.
За Софією Березанською
[5, рис.119:28]

Ще одну катакомбну посудину виявлено в кургані №1 могильника Родіоновський II (Родіоново-Несветайський район Ростовської області, Російська Федерація). В основному похованні 8, що належало маницькій катакомбній культурі, виявлено «*ріноподібну*» посудину, заввишки 29,8 см. У центральній частині тулуба знаходився наліплений валик з пальцевими вдавленнями-защипами. Вінця посудини прикрашено трьома рядами пальцевих вдавлень. На дні з внутрішнього боку посудини знаходиться рельєфний хрест з наліпленого пружка з такими ж вдавленнями-защипами. У верхній частині посудини наявні два отвори діаметром 0,4 і 0,5 см – сліди ремонту [15, рис.1:1]. Можливо, і цю посудину використовували в певних обрядодіях.

Відремонтований посуд часто зустрічається в інших археологічних культурах серед поховального інвентарю. Він походить з поховань носіїв середньодніпровської культури (XXVI–XVIII ст. до н.е.). Зокрема, у кургані №1, поховання 2 могильника в урочищі Сергіївка Грива виявлено відремонтовану тріснуту посудину [3, рис.5:3].

На пам'ятках синташтинської культури (Челябінська область, Російська Федерація) на кераміці епохи середньої й пізньої бронзи зафіксовано два види ремонту глиняного посуду. Д.Зданович та Є.Купріянова вели мову про «*протезування*», або більш правильно – поверхневий ремонт посуду глиною та стягування тріщин за допомогою металевих скоб [38, с.142].

Серед відремонтованого посуду зафіксовано вироби, які мали отвори округлої й прямокутної форм. Останні виявлено на посуді в кургані №25 Великокараганського могильника [38, с.142]. Їх не просвердлювали, а пробивали якимось предметом, що мав відповідну у перетині форму.

На пам'ятках середньої бронзи Південного Заураля, зокрема алакульської культури, помічено, що великі горщики мають сліди ремонту частіше, ніж горщики середніх розмірів [156, рис.5, 2, 3; 6, 19, 20]. Це спостерігається і в інших археологічних культурах. Причина полягає не лише в тому, що саме посудини значних розмірів під час експлуатації більше зазнавали механічних навантажень, а й у тому, що такі вироби було важче сформувати, висушити й випалити, тому їх ремонт був «дешевшим» за собівартістю.

У похованні бабинської культури (XVIII–XV ст. до н.е.), виявленому в кургані №3 неподалік м.Саратова (розкопки Сергія Монахова), виявлено горщик, який у давнину ремонтували. На його поверхні збереглися дев'ять отворів діаметром 4 мм [79, с.242, рис.2:3]. Отже, не завжди для ремонту були потрібні парні отвори. Їх кількість залежала від характеру ушкоджень виробів.

Як згадувалося вище, в епоху бронзи для ремонту посуду почали використовувати бронзовий дріт або пластини з цього металу. У дитячому похованні 5 безкурганного могильника абашевської культури біля селища Никифорівське Лісництво (Бузулуцький район Оренбурзької області, Російська Федерація), виявлено орнаментований горщик, який тріснув і був скріплений бронзовою скобою [14, с.150, рис.5:6]. У похованні 7 біля голови дитини знаходився розвал посудини й бронзова скоба, яку, на думку дослідників, використовували для скріплення стінок горщика [13, с.150, рис.3:12].

Відремонтовані посудини виявлено й на пам'ятках інших археологічних культур. Наприклад, на Олексіївському поселенні андронівської культури (X–VIII ст. до н.е.) частіше, ніж на інших подібних поселеннях, трапляються відремонтовані посудини. На самому селищі, у могилах та в жертвовному пагорбі виявлено горщики з глибокими тріщинами, які скріплювали не дротом, а за допомогою вузьких бронзових пластин. Для цього з обох боків тріщин просвердлювали дірочки, у які засовували кінці пластин, а потім їх загинали з внутрішнього боку виробів [57, с.146, рис.15:14, 18].

Скріплені глиняні вироби відомі на багатьох пам'ятках середньої й пізньої бронзи, зокрема східнотшинецької культури (кінець XVI – початок XI ст. до н.е.) [5, рис.119:28] (мал.19). Дуже часто посуд ремонтували племена зрубної історико-культурної спільноти. Банкоподібна посудина (місцезнаходження 7) з ґрунтового могильника представників зрубної культури (XVII–XII ст. до н.е.), що знаходиться біля с.Крейдянка Балакліївського району в Харківщині, у верхній частині мала два наскрізні отвори й неповністю просвердлений третій [43, с.47, рис.3:2].

Мал.20. Корчага зі слідами ремонту.

Глина, ліплення,
вдавлення, свердління.
Знайдено: Олександрівсько-
Донський могильник,
курган №1, поховання 4.
Воронезька область,
Російська Федерація.
Кімерійська культура.
VIII ст. до н.е.
За В.Березуцьким
та Л.Масліховою [6]

На посудині зрубного часу, що походить з могили №3 кургану №10 поблизу села Виноградне (АР Крим), також наявні отвори для ремонту [50, рис.26:9].

У цьому ж регіоні, на поселенні білозерського часу (XII–X ст. до н.е.) Скелясте-2, теж виявлено уламки ремонтованих посудин [50, рис.55:10]. Така кераміка зустрічається й у інших похованнях цієї культури [50, с.68, рис.1:7].

Тріснутий посуд, відновлений за допомогою скріплювання, – поширена знахідка на пам'ятках фінальної бронзи. Як зазначав Сергій Татаринів, під час розкопок житла гірників, які видобували й плавили мідь (околиці сучасного с.Клинове Артемівського району, Донецчина), виявлено значну кількість фрагментів посуду XII–XI ст. до н.е. зі слідами ремонту [117, с.213, рис.3:7].

У похованні 4 (передскіфський час), виявленому в кургані №1 біля с.Олександрівка-Донська (Павловський район Воронезької області, Російська Федерація), знайдено розвал корчаги (мал.20). У середній частині її тулуба знаходилися два ремонтні отвори [6, с.117–118, рис.9:2].

На поселенні Шарин III (Уманський район, Черкащина) серед матеріалів білогрудівської культури, датованих кінцем XIII – початком XI ст. до н.е., на горщиках зафіксовано сліди ремонту у вигляді просвердлених отворів [65, рис.5:5].

Як зазначають дослідники, серед лісостепового населення й жителів прилеглих степових і лісових територій періоду середньої й пізньої бронзи ремонт посуду за допомогою бронзових скоб був поширений у Доно-Волго-Уральському регіоні та Заураллі. Використання бронзових пластин, скоб, обойм виявлено на пам'ятках синташтинської (XXII–XVII ст. до н.е.), петровської (XVII–XVI ст. до н.е.), алакульської (XVII–

XVI – XIII ст. до н.е.), абашевської (друга половина II тис. до н.е.), саргатської (VII–VI ст. до н.е. – III–V ст.) культур та ін. Сам ремонт за допомогою бронзових скоб археологи вважають хронологічним та етнокультурним індикаторами поселенських і поховальних пам'яток цього часу.

Отже, в епоху бронзи ремонт посуду не тільки продовжував існувати, а й удосконалювався. Так, із часу середньої бронзи скотарські й землеробські племена почали широко використовувати для ремонту новий матеріал – бронзу. З неї робили скоби, якими скріплювали глиняні вироби.

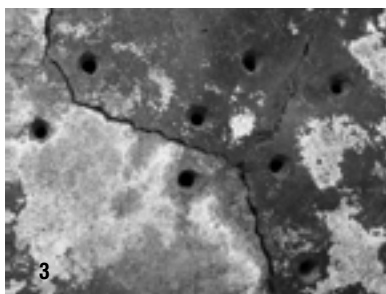
Треба зауважити, що в похованнях не існувало ніяких вікових розмежувань, тому тріснутий посуд з ремонтом можна виявити як у дорослих, так і в дитячих могилах.

3.1.3. Скіфський час

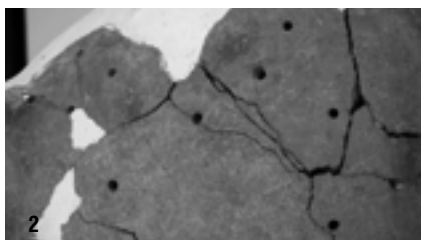
Глиняні вироби, незважаючи на широке використання посуду з дерева, бронзи, скла, дорогіших металів, були панівними серед лісостепового й степового населення скіфського часу, що мешкало на території сучасних України й Російської Федерації.

У цей час, окрім стягування тріснутих глиняних виробів ремінцями зі шкіри або мотузками з рослинних волокон, для ремонту кераміки використовували металеві скоби – бронзові й залізні. Їх могли вставляти в просвердлені отвори, щоб зміцнювати стінки, зрідка – денця виробів.

Унікальною знахідкою є набір відремонтованого тарного посуду, знайдений на території Великого Більського городища – на селищі скіфського часу в урочищі Лісовий Кут (Котелевський район, Полтавщина). Яма 7/2001 на цьому поселенні була щільно заповнена такими виробами. На жаль, і вони, і яма були частково знищені стародавньою господарською ямою скіфського часу та новітньою траншеєю. Крім того, вироби постраждали від рук сучасних грабіжників. Яма мала овальну в плані форму, грушоподібний перетин. Загальна її глибина сягала 2,09 м, діаметр у верхній частині – 1,27 м, ширина у горловині – 1,25х1,35 м, діаметр дна – 1,42 м. Стінки ями обмазані глиною, яку після обмазування випалено до червоного кольору. Посередині дна збереглися залишки попелу, а на краях – деревного вугілля. Можливо, це свідчить про те, що яму не використовували для зберігання зерна чи чогось іншого, а відразу після будівництва застосовували для тримання посуду. Вироби із цієї ями можна віднести до першої половини V ст. до н.е.

Мал.21. Глек зі слідами ремонту (1-3).
Глина, ліплення, свердління, 48,5х48 см.
Знайдено: селище Лісовий Кут,
Велике Більське городище, Полтавщина.
Лісостепова культура скіфського часу.
V ст. до н.е. Розкопки Анатолія Гейка.
Історико-культурний заповідник
«Більськ», А-309/104.
Фото Олеса Пошивайла

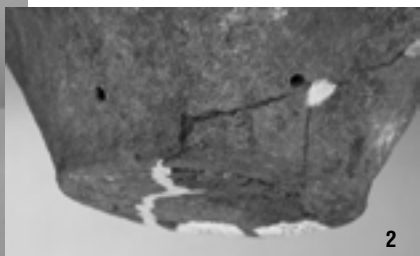
Мал.22. Корчага зі слідами ремонту (1-2).
Глина, ліплення, наліплювання,
свердління, 51,7х48,9 см.
Знайдено: селище Лісовий Кут,
Велике Більське городище, Полтавщина.
Лісостепова культура скіфського часу.
VI–V ст. до н.е.
Розкопки Анатолія Гейка.
Історико-культурний заповідник
«Більськ», А-309/108.
Фото Олеса Пошивайла

Мал.23. Глек зі слідами ремонту (1-2). Глина, ліплення, свердління, 45х37,5 см.
Знайдено: селище Лісовий Кут, Велике Більське городище, Полтавщина.
Лісостепова культура скіфського часу. V ст. до н.е. Розкопки Анатолія Гейка.
Історико-культурний заповідник «Більськ», А-309/111. Фото Олеса Пошивайла

Мал.24. Корчага зі слідами ремонту (1-2).
Глина, ліплення, свердління, 36х14,8 см.
Знайдено: селище Лісовий Кут, Велике Більське городище, Полтавщина.
Лісостепова культура скіфського часу. VI–V ст. до н.е.
Розкопки Анатолія Гейка.
Історико-культурний заповідник «Більськ», А-309/109. Фото Олеса Пошивайла

Мал.25. Амфора зі слідами ремонту (1-2).

Глина, гончарний круг, свердління, 74х33 см.

Знайдено: селище Лісовий Кут,

Велике Більське городище, Полтавщина.

Антична культура. V ст. до н.е.

Розкопки Анатолія Гейка.

Історико-культурний заповідник «Більськ»,

А-309/105. Фото Олеся Пошивайла

У ямі виявлено десять глеків і корчаг місцевого виробництва (мал.21-24), а також чотири привізні античні амфори. Більшість посуду має сліди ремонту, у тому числі – три амфори. Дві з них було відремонтовано за допомогою залізних скоб, які закріплено із зовнішнього боку виробів. Ці скоби, довжиною до 3 см, були трикутні в перетині, краї – округлі. З обох боків тріснутої амфори їх вставлено в отвори, що в діаметрі становили 0,4 см, і загнано зсередини (мал.25). Можна стверджувати, що з'єднання за допомогою металевих скоб було міцнішим і довговічнішим порівняно з іншими матеріалами. На уламках ще однієї амфори також виявлено просвердлені для ремонту отвори [22, с.3-4 обкл.].

Окрім амфор, ремонтували корчаги й глеки, але залізних скоб на них не виявлено. На цих посудинах сліди ремонту спостерігаються у вигляді отворів на плечах, верхній і нижній частинах тулуба. Цікавою знахідкою є великий глек з кулястим тулубом та невеликим вухом, в якого були відремонтовані не тільки стінки, а й вуха, прикріплене до них.

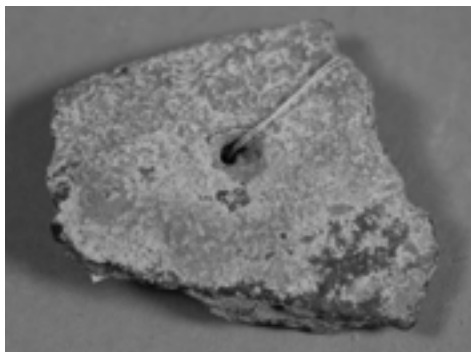
Умови зберігання й така значна кількість знахідок в одній ямі свідчать про їх неординарність. Зважаючи на сліди ремонту, потертості й сколи на стінках та деннях виробів, можна стверджувати, що їх використовували впродовж тривалого часу і, певно, вони служили не одній сім'ї. Ймовірно, їх застосовували для масових святкувань члени цілої общини, яка проживала в даному селищі, й вони мали обрядове, культове призначення. Знахідки продовжували виконувати свою первісну функцію впродовж тривалого часу навіть після ремонтування, а саме – служили для зберігання й транспортування рідких, очевидно, алкогольних припасів. Про це свідчать і самі глиняні вироби, окремі з яких можна віднести до VI ст. до н.е.

Подібним чином за допомогою бронзових скоб здійснювали ремонт і на інших пам'ятках. Так, на Лихачівському селищі (Полтавщина) знайдено нижню частину великої посудини. Її стінки й дно були скріплені бронзовими скобами [82, с.288].

Але до нас найчастіше доходять уламки посуду без скоб, лише з самими отворами для них (мал.26). Такі вироби зустрічаються на вже згадуваному Більському городищі [36, с.91]. Велика кількість відремонтованої кераміки походить з Полковомикитівського городища (Богодухівський район, Харківщина). Варто зазначити, що подібні глиняні посудини виявлено в Україні на лісостепових поселеннях скіфського часу, зокрема на території Полтавської й Сумської областей (Книшівське, Глинське городища, селища Мачухи-1, Гуринівщина-Спаське та багато інших). Зрідка зустрічаються вуха амфор з просвердленими отворами, за допомогою яких їх кріпили до виробу, якщо вони відбилися (селище Дмитренкова Балка, Полтавщина) (мал.27).

Лісостепові племена в VII – на початку III ст. до н.е. дуже цінували привізний грецький посуд й у випадках його пошкодження вдавалися до ремонту. Це стосується не тільки амфор, а й столового посуду. Наприклад, античний лутерій зі слідами ремонту знайдено на тризні поблизу Бічної гробниці кургану Скіфська могила, в околицях Мотронинського городища [112]; фрагменти посуду з отворами, зробленими спеціально для ремонту, виявлено на Люботинському городищі скіфського часу, зокрема звідси походить амфора з відбитою нижньою частиною [137, рис.30:2; 46:9].

Рідше відремонтовані глиняні вироби зустрічаються на пам'ятках кочових племен. Наприклад, посуд скіфського часу зі слідами ремонту знайдено на Нижньому Дону. Так у похованні 1 кургану №5 могильника Височине-1 у ногах похованого стояв глиняний глечик червоного кольору, виготовлений на гончарному крузі. Його верхня

Мал.26. Фрагмент вінця миски зі слідами ремонту.

Глина, ліплення, лискування, свердління, 5,5х5,4 см.

Знайдено: селище Дмитренкова Балка, Полтавщина.

Лісостепова культура скіфського часу.

VII–VI ст. до н.е.

Розвідки Анатолія Щербаня.

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, ТЗ-7/11-13.

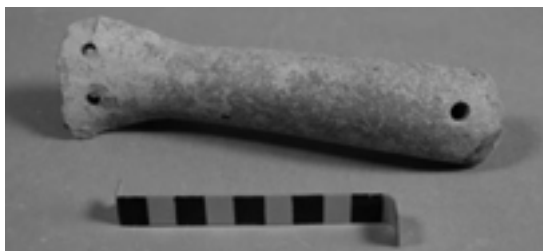
Фото Тараса Пошивайла.

Публікується вперше

частина колись була відламана, уздовж тулуба йшла глибока тріщина, для скріплення якої просвердлено три пари отворів. Курган датовано другою половиною IV ст. до н.е. [70, с.171, рис.5:2]. На цьому могильнику виявлено ще одну подібну посудину: «Тривале використання чорнолакової миски привело до значних потертостей внутрішньої поверхні, миска була розбита і реконструйована за допомогою скоб, продітих через отвори» [70, с.177-178, рис.9:5]. На малюнку видно 4 пари отворів. Миска датується останньою чвертю IV ст. до н.е.

Грецький імпорт представлено й фрагментами амфор, якими дорожило і які ремонтувало степове населення Скіфії, що проживало в околицях античного міста Тірітака (друга половина VI ст. до н.е.) [129].

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що глиняні вироби зі слідами ремонту нерідко зустрічаються на поселеннях і в похованнях землеробських і кочівницьких племен. Ремонту підлягав посуд місцевого виробництва (горщики, миски, глеки, корчаги), а також

Мал.27. Фрагмент вуха амфори зі слідами ремонту. Глина, гончарний круг, ліплення, свердління, 15,7х4,8 см. Знайдено: селище Дмитренкова Балка, Полтавщина.

Антична культура. V ст. до н.е. Розвідки Анатолія Щербаня. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НДА-17755. Фото Тараса Пошивайла

привізний, причому не тільки столовий, а й амфори з різних гончарних центрів.

На Більському городищі – найбільшому адміністративному, економічному й торговельному центрі Лісостепу, виявлено амфори зі слідами ремонту залізними скобами. На жаль, мала кількість виявлених знахідок та їх скупчення лише на одній пам'ятці не дозволяє стверджувати, що подібний ремонт здійснювали саме на Більському городищі. Можна припустити, що ці амфори були привезені з Північного Причорномор'я вже відремонтованими.

3.1.4. Античні міста Північного Причорномор'я

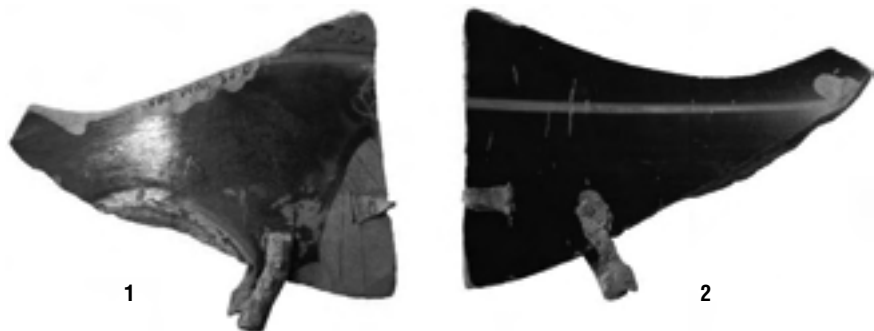
Виникнення в степових племен потреби ремонтувати посуд можна пояснити умовами кочового життя, яке не було сприятливим для заняття гончарством. Це зумовлювало бережливе ставлення до глиняних виробів. Але важливо й те, що цінували, берегли й ремонтували кераміку навіть жителі античних міст Північного Причорномор'я, де гончарне ремесло перебувало на високому рівні розвитку. Тут існували різні види ремонту, у тому числі й скріплювання.

Продовжували відновлювати різноманітні види пошкодженого посуду, як і в попередні часи, шляхом стягування тріщин і уламків мотузками чи пасками шкіри. Серед знахідок зустрічаються навіть вуха («ручки») з просвердленими отворами, куди такі мотузки або паски могли вставляти (мал.28).

Подібний ремонт зафіксовано на багатьох античних пам'ятках Північного Причорномор'я (Ольвія, Березань, Фанагорія, Пантикапей, Мірмекія, Херсонес та ін.) [147]. Ремонту підлягали різноманітні глиняні вироби – як теракотові, так і покриті чорним і червоним лаком.

Мал.28. Фрагмент вуха античної посудини зі слідами ремонту. Глина, лак, гончарний круг, свердління, 4,9х2,3 см. Знайдено: Ольвія, Миколаївщина. Антична культура. V–III ст. до н.е. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НДА-17780. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.29. Фрагмент античної посудини зі слідами ремонту (1 – зовнішній бік; 2 – внутрішній бік). Глина, лак, свинцеві скоби, гончарний круг, свердління, скріплювання. Знайдено: Ольвія, Миколаївщина. Антична культура. V–III ст. до н.е. За Піа Гульдагер Більде та Сьореном Хандбергом [147, fig.2]

Мал.30. Фрагменти античних посудин зі слідами ремонту (1-4). Глина, лак, свинцеві скоби, гончарний круг, свердління, скріплювання. Знайдено: Ольвія, Миколаївщина. Антична культура. V–III ст. до н.е. За Піа Гульдагер Більде та Сьореном Хандбергом [147, fig.7]

Мал.31. Фрагменти античних посудин зі слідами ремонту. Глина, лак, свинцеві скоби, гончарний круг, свердління, скріплювання. Знайдено: Ольвія, Миколаївщина. Антична культура. V–III ст. до н.е. За Піа Гульдагер Більде та Сьореном Хандбергом [147, fig.10]

Під час розкопок 1875 року на горі Мітрідат у м.Керч знайдено два фрагменти тареля для риби зі слідами ремонту. Виріб датовано IV ст. до н.е. [128, с.76, табл.X:3].

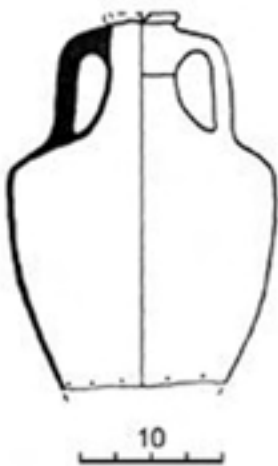
У заповненні виноробні на городищі «Чайка» поблизу м.Євпаторія виявлено чорнолакову миску з червоним центром зі слідами ремонту під вінцями. Її датовано 250-225 рр. до н.е. Із цього ж городища походить ще одна відреставрована миска [34, с.228, рис.3:28].

У Херсонесі, в приміщенні 17, знайдено чорнолакову чашу напівсферичної форми [44, с.263] та каструлю (остання датується кінцем III – 80-ми роками II ст. до н.е.). На обох посудинах містяться сліди ремонту [44, с.265, рис.4:5].

Зокрема, пізньоантичну червонолакову фігурну посудина (I ст. до н.е. – II ст.) зі слідами ремонту виявлено на Широкобалківському могильнику (Білозерський район, Херсонщина) [86].

Відреставровані посудини зустрічаються й у похованнях. Під час археологічних досліджень на могильниках Танаїсу (розкоп III) знайдено глиняну мисочку червоного кольору (II–I ст. до н.е.) на низькому кільцевому піддоні, на якій помітні отвори для ремонту [135, табл.XXX:1].

На могильнику Панське I, що знаходиться на північно-західному узбережжі Тарханкутського півострова (Західний Крим) і датований другою половиною IV – першою третьою III ст. до н.е., виявлено

Мал.32. Амфора (верхня частина) зі слідами ремонту. Глина, гончарний круг, свердління. Знайдено: могильник Панське 1, курган №2, поховання 2, АР Крим. Антична культура. Друга половина IV – перша третина III ст. до н.е. За С.Монаховим та Е.Роговим [80]

значну кількість колись відновлених виробів. З могильника походить досить велика синопська амфора, діаметр тулуба якої сягав 38 см. Нижня його частина відсутня. Амфора має багато ремонтних отворів, за допомогою яких скріплювали верхню частину тулуба з нижньою, що свідчить про прагнення господарів

якнайбільше продовжити життя великої за розміром посудини, яку активно використовували в господарстві. Пізніше амфора, уже без цієї нижньої частини, потрапила до дитячого поховання 2 кургану №2 [80, с.142, табл. 1:45] (мал.32).

Як зазначали дослідники, столовий посуд з поселення й могильника Панське 1, особливо чаші й кубки (болсали, кіліки, канфари та ін.), довгий час були у вжитку. На це вказує не тільки їх потертість, втрата окремих частин, а й сліди ремонту [80, с.147].

Для відновлення цілісності посуду стародавні греки використовували бронзові й залізні скоби. Зокрема, шістьма бронзовими скобами скріплено вінця аттичної червонофігурної гідрії-кальпиди майстра Евхаріда (485–480 рр. до н.е.) – високоякісної посудини, що зберігається в Ермітажі [165]. Ця знахідка походить з Північного Причорномор'я.

Значно частіше, ніж бронзові й залізні скоби, використовували свинцеві. Такі ж скоби, але великих розмірів застосовували і в архітектурі й скульптурі, зокрема в кам'яному будівництві, під час виготовлення копій мармурових статуй тощо.

Піа Гульдагер Більде та Сьорен Хандберг виділили два види ремонту лискованого посуду чорного кольору та округлих чаш VI–I ст. до н.е. з Ольвії за допомогою свинцю й навели приклади існування подібного ремонту на одночасових пам'ятках з Криму [147]. Перший вид ремонту, очевидно, був запозичений з архітектури. Між просвердленими отворами діаметром 0,2-0,5 см з обох боків стінок посуду вирізали жолобки, що розширювалися до країв. У них заливали розплавлений свинець, який заповнював собою і їх, і отвори, утворюючи своєрідну

скобу. Свинець знаходився в заглибленнях і не виступав над поверхнею посудини, тому її стінка не втрачала гладкості, і за скоби ніщо не зачіпалося (мал.29; 30:1).

Для іншого виду ремонту брали два продовгуваті округлі стержні й розміщували їх з обох боків стінки посудини. Нагріті стержні скріплювали між собою штифтами, які вставляли в просвердлені отвори. На відміну від першого способу, у цьому випадку свинець виступав над внутрішньою й зовнішньою поверхнями виробу (мал.29; 30:2-4; 31). Подібні види ремонту використовували й на інших територіях античного світу.

Розбитий, а потім скріплений свинцевими ремонтними скобами таріль для риби, покритий тьманим чорним лаком, походить з околиць міста Мірмекія [17, с.55-74]. Фрагментовану чорнофігурну амфору (II – початок I ст. до н.е.) з ольвійського могильника також скріплено свинцевими скобами [68].

Розбиті, а потім відремонтовані піфоси нерідко зустрічаються під час розкопок античних пам'яток Північного Причорномор'я. Наприклад, у місті Ілураті на підлозі приміщення 16 виявлено розбитий піфос, на стінках якого збереглися свинцеві скоби [18] (мал.33).

Володимир Блаватський писав, що відомі знахідки розбитих або тріснутих піфосів ремонтували лише свинцевими скобами. Писемні античні джерела свідчать, що тріщини могли промазувати, і піфоси, очевидно, продовжували використовуватися у виноробстві. На думку вченого, відсутність промазки тріщин на посудинах, які використовували у виноробстві, свідчить, що такі піфоси (наприклад, знахідка 1945 року з Пантикапею) вживали лише для зберігання сипучих матеріалів, ймовірно, зерна [8, рис.55]. Хоча, можливо, речовина, якою були заліплені тріщини, не збереглася, й археологам не вдалося її зафіксувати.

Упродовж багаторічних археологічних розкопок античного поселення неподалік с. Михайлівки в Криму виявлено численні свинцеві знахідки, пов'язані з відновленням глиняного посуду. До їх числа Борис Петерс відніс скоби, заклепки й стержні-заготовки для них. Зокрема, там було знайдено плоскодонну амфору зі свинцевими скобами й латкою (мал.34). У приміщенні XV виявлено стінку глиняної посудини з червоним кольором черепка, покриту зелено-сірим ангобом, на якій збереглася ціла скоба.

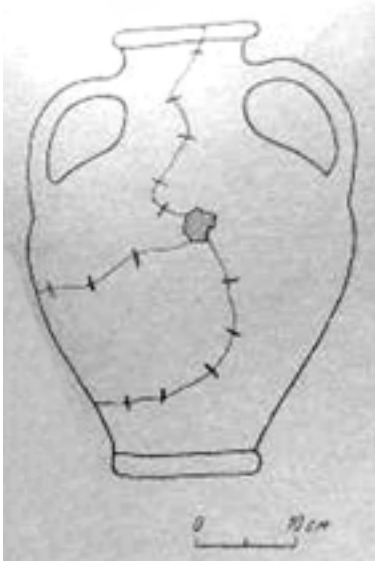
Борис Петерс, який дослідив ремонт посуду на основі виявлених знахідок, зазначив: *«Ці знахідки дають можливість простежити процес ремонту розбитого посуду. В останньому випадку в стінки посудини завтовшки 5 мм із зовнішнього боку були просвердлені*

Мал.33. Піфос (нижня частина) зі слідами ремонту. Глина, свинцеві скоби, гончарний круг, свердління, скріплювання. Знайдено: Ілурат, АР Крим. Антична культура. V–III ст. до н.е. За В.Гайдучевичем [18]

наскрізні звужені всередину отвори діаметром 6 мм. Діаметр заклепки дорівнював 35 мм. Зовнішня частина свинцевого дроту діаметром 4 мм округла. Частина дроту, що прилягає до посудини, плоска, злегка оплавлена. У просвердлені отвори вставлялися кінці скоби, які щільно з'єднували частини посудини по лінії зламу. Із внутрішньої частини посудини до кінців скоб приєднувався плоский дріт. Можна припустити, що він приварювався за допомогою точкового нагрівання в місцях з'єднань, на користь чого свідчить оплавленість кінців скоб» [89]. Учений висловив здогад, що на поселенні Михайлівка для скоб і заклепок виготовляли стержні діаметром 0,3–0,7 см, які використовували в процесі ремонтування глиняного посуду (такий стержень виявлено в приміщенні XI).

Для виготовлення стержня розплавлений свинець з тигля переливали в глиняну форму, в якій уздовж усієї верхньої частини проходила щілина шириною 0,5 см, що призначалася для заливання металу й виходу повітря та зайвого свинцю. Потім стержень витягували з форми й інструментом для рубання відбивали від безформної маси. На стержні вздовж «ливарницького шва» збереглися сліди цього інструмента [89].

Мал.34. Амфора зі слідами ремонту.

Глина, свинцеві скоби, гончарний круг, свердління. Знайдено: Михайлівка, АР Крим. Антична культура. V–III ст. до н.е. За Борисом Петерсом [89]

Варто зазначити, що свинцеві скоби, за допомогою яких ремонтували посуд, могли використовувати повторно як риболовні важки. Для цього великі скоби вагою 80–100 г ділили на кілька частин. Вони мали зручні виступи для прив'язування риболовної волосіні. Так, велику кількість деформованих і розрубаних скоб знайдено на городищі Акра, що свідчить про їх повторне

використання, можливо, для риболовлі [63, с.261].

Під час розкопок в Лураті на одній із садиб, у місці, куди викидали відходи й виробниче сміття, знайдено уламки чорнофігурних ваз невідомого походження, аттичних червонофігурних та коринфських посудин, багато з яких мали сліди ремонту. На думку Віктора Гайдукевича, там знаходилася майстерня, де не тільки відливали бронзу, а й ремонтували посуд [18, с.21].

Серед лісостепових пам'яток скіфського часу (VII – початку III ст.) сліди ремонтування кераміки свинцевими скобами не зафіксовано. Варто зазначити й те, що свинець та вироби з нього там зустрічаються нечасто.

Одна з основних причин того, що для ремонту посуду найчастіше використовували свинець, була його дешева ціна в античній Греції. За інформацією Бориса Петерса, в III ст. до н.е. талант свинцю, а це приблизно 25,9 кг, коштував лише 2 драхми 4 оболи [89, с.88]. Піа Гульдагер Більде та Сьорен Хандберг подали дані про те, що приблизно в інтервалі 365–335 рр. до н.е. талант свинцю коштував 1 драхму 3 оболи, а сім років потому – 3 драхми [147].

У періоди існування тієї чи іншої спільноти на одній території фіксується різний відсоток відновленого посуду від загальної його кількості. Піа Гульдагер Більде та Сьорен Хандберг узагальнили дані, які стосуються ремонту чорнолакового посуду та округлих чаш з Ольвії.

Вчені стверджують, що на території цього міста частка відремонтованих посудин була більшою, ніж у Середземномор'ї та на інших поселеннях басейну Чорного моря. На їхню думку, в різні часи існування Ольвії місцеві жителі неоднаково ставилися до ремонту посуду (див. табл.).

Таблиця

**Кількісне співвідношення
цілих і відремонтованих посудин з Ольвії**

Століття	Загальна кількість посудин	Кількість посудин з ремонтом	% посудин з ремонтом
VI ст. до н.е.	25	2	8,0
V ст. до н.е.	88	6	6,8
IV ст. до н.е.	102	7	6,9
III ст. до н.е.	239	5	2,1
II ст. до н.е.	254	24	9,4
I ст. до н.е.	38	4	10,5
Загальна кількість	746	48	6,4

Таким чином, в Ольвії кількість відремонтованого посуду, який і далі використовували, з часом змінювалася [147]. У період розквіту міста (III ст. до н.е.) чисельність таких виробів була незначною, а в часи економічного спаду – зростала.

Спостерігається й те, що металеві скоби в античні глиняні вази могли вставляти на найбільш темних їх ділянках. Як зазначає реставратор Ольга Шувалова, майстри турбувалися про збереженість естетичного вигляду посуду і, як правило, відновлюючи його, намагалися створити враження цілої, непошкодженої посудини [140, с.330]. Це стосується насамперед столового чорнолакового посуду, який мав високі естетичні достоїнства й міг використовуватися під час прийому гостей.

В античних містах Північного Причорномор'я ремонту підлягали різноманітні види посуду. Неодноразово зафіксовано випадки відновлення великих піфосів для бродіння вина, пошкоджені частини яких скріплювали свинцевими скобами [140].

Отже, за допомогою свинцю ремонтували різноманітні види столового, кухонного й тарного посуду. Маючи низьку точку плавлення (всього 327,5° С), він є м'яким і гнучким металом. З нього легше, аніж із заліза чи бронзи, зробити скоби, і він щільніше закриває просвердлені отвори. Окрім того, він був дешевим. Це основні причини широкого використання свинцю для ремонту посуду в античний час.

3.1.5. Сарматський час

За сарматського часу посуд ремонтували як землеробські, так і скотарські племена.

Поміж знахідок зарубинецької культури (кінець III ст. до н.е. – II ст.) на Глинському городищі (Роменський район, Сумщина) виявлено вухо («ручка») амфори з просвердленим у ньому отвором для ремонту [20], а також верхню частину горщика, що має два отвори на плечах і походить з Корчеватівського могильника зарубинецької культури (поховання 7) [103, табл.III:58].

Сармати застосовували відремонтовані вироби як власного виробництва, так і привізні (мал.35-37). Зокрема, зарубинецька миска (II–I ст. до н.е.) з отворами від ремонту походить з поховання 1 кургану №1 біля села Львове в Херсонщині [46, табл.1:8].

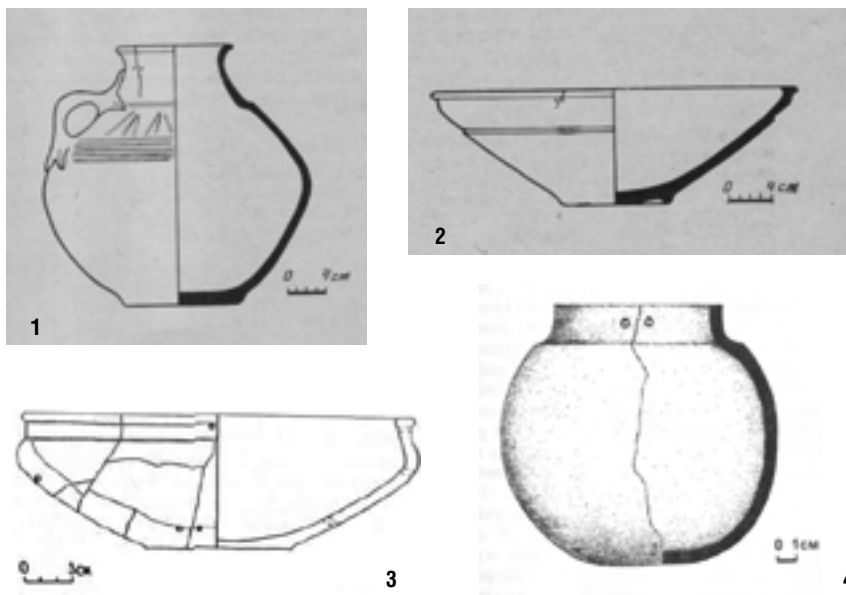
Можна згадати чимало знахідок відремонтованих посудин серед супровідного інвентарю померлих сарматів. Зокрема, серед речей, знайдених у впускному похованні жінки, датованому II ст. до н.е. (кургани басейну р.Молочна, с.Троїцьке), виявлено уламок чорнолакової посудини з просвердленим отвором [113, с.96, рис.44:7]. У сарматському похованні, виявленому біля с.Лиманське Скадовського району (Херсонщина), у головах померлого стояла чорнолакова пеліка (I ст. до н.е.), на ший якої були ремонтні отвори [41].

У впускному жіночому сарматському похованні 1 (III – перша половина I ст. до н.е.) кургану №1 біля хутора Греки (Краснодарський край, Російська Федерація) серед поховального інвентарю виявлено половину глиняної миски з сірим кольором черепка, на дні і під вінцями якої помітні характерні отвори [114, с.117, рис.2:9].

У похованні 2 (курган №26), розкопаному біля с.Любимівка в Херсонщині, знайдено червонолакову миску, виготовлену на гончарному крузі, з двома отворами від ремонту (мал.36:4) й тарілку з трьома парами отворів (мал.36:5). Поховання датовано до II ст. [109, с.45]. Посуд зі слідами ремонту трапляється і в інших похованнях пізніх сарматів на півдні України [109, с. 49, рис.13:16].

Глечик з кулястим тулубом та циліндричною шийкою, виготовлений на гончарному крузі й датований I ст., виявлено неподалік поховання 1 кургану №1 (околиці с.Новолуганське Артемівського району, Донеччина). Його розбито й відремонтовано в давнину, про що свідчать просвердлені парні отвори під його вінцями й на шийці [132, с.85] (мал.36:6).

У похованні 1 (курган №2, група IX) біля села Підгородне (Дніпропетровщина) знайдено вазу на ніжці (I–II ст.) зі слідами ремонту

Мал.35. Посуд зі слідами ремонту: глек (1), миски (2, 3), горщик (4). Глина, гончарний круг, свердління.

1, 2 – знайдено: могильник біля станиці Копарської, курган №11, поховання 8, Краснодарський край, Російська Федерація. Сарматська культура.

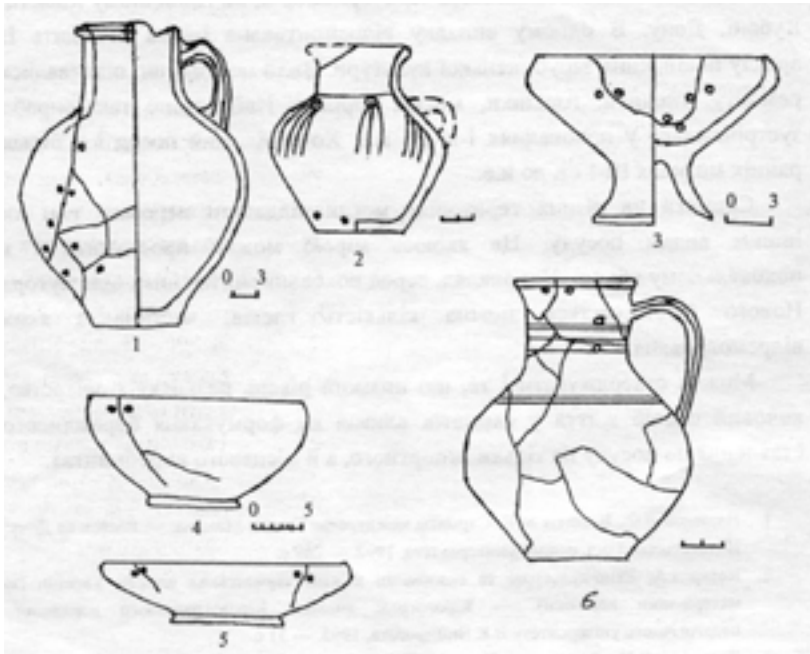
Друга половина II – I ст. до н.е. За В.Ігнатовим [39];

3 – знайдено: поселення Ізлогоща I, Липецька область, Російська Федерація. Сарматська культура. I ст. За І.Козмірчук та І.Бірюковим [47];

4 – знайдено: могильник Шумаєвський II, курган №3, поховання 4, Оренбурзька область, Російська Федерація. Сарматська культура. IV–III ст. до н.е. За Н.Моргуновою та ін. [81].

[53, табл.27:12] (мал.36:3). Відремонтований ліплений глек, датований I ст. (курган №32), миска та глечик з сірим кольором черепка I (курган №43) та I – початку II ст. (курган №54), виготовлені на гончарному крузі, було виявлено на Усть-Каменському могильнику серед поховального інвентарю, в складі якого виявлено й цілий посуд [52, табл.9:5; 15:13, 16; 19:10] (мал.36:1).

Під час розкопок курганів, що знаходяться по лівому боці р.Сал (притока Дону), біля хутора Нового (Мартинівський район Ростовської області, Російська Федерація), виявлено чимало поховань сарматської культурно-історичної спільноти, які містили відремонтовані глиняні посудини. У похованні 1 кургану №7 виявлено скелет чоловіка, старшого 20 років. Серед поховального інвентарю був великий глек з лискованою поверхнею темно-сірого кольору. Відбитий край його ший, як з'ясували

Мал.36. Посуд зі слідами ремонту: глечи (1, 2, 6), чаша (3), миски (4, 5). Глина, гончарний круг, свердління.

1 – знайдено: Усть-Каменський могильник, курган №54, Дніпропетровщина.

Сарматська культура. I – початок II ст.;

2 – знайдено: могильник біля хутора Новий, курган №32, Ростовська область, Російська Федерація. Сарматська культура. I–II ст.;

3 – знайдено: Підгородненський могильник, курган №2, Дніпропетровщина. Сарматська культура. I–II ст.;

4, 5 – знайдено: Любимівський могильник, курган №26, поховання 2, Херсонщина. Сарматська культура. II ст.;

6 – знайдено: Новолуганський могильник, курган №1, Донеччина.

Сарматська культура. I ст.

За Анатолієм Гейком [26, с.62, мал.]

дослідники, «прикріплений за допомогою просвердлених отворів» [40, с.32, рис.3:11]. Точніше, у ці отвори вставляли мотузку або шкіряний ремінець, якими відбитий край ший прикріплювали до посудини. У похованні 1 кургану №21 у могилу, де лежали померлі жінка (?) 25-30 років і чоловік, віком до 20 років, знаходився лискований глек чорного кольору з відремонтованою шийкою [40, с.49, рис.9:3]. У насипу кургану №46 знайдено фрагменти лискованої посудини сірого кольору, виготовленої на гончарному крузі, з отворами для ремонту [40, с.58-59]. У похованні 1 кургану №56 в ногах

Мал.37. Червонолакова пеліка
зі слідами ремонту. Глина, лак,
гончарний круг, свердління.
Знайдено: могильник біля
села Лиманське, курган №4,
поховання 1, Херсонщина.
Антична культура. I ст. до н.е.
За Є.Карнаухом та Н.Данилко

скелета чоловіка 20-25 років
стояв великий лискований
глек чорного кольору з вухом,
у якого було відбито пипку.

Стінки посудини мали сліди ремонту [40, с.63, рис.13:22] (мал.36:2). У похованні 2 кургану №63 знаходився скелет чоловіка старше 30 років. Біля його лівого стегна був розташований лискований глек сірого кольору з вухом. Край посудини колись відбився й був відремонтований [40, с.73-74, рис.17:39]. У пограбованому похованні 1 кургану №74 серед поховального інвентарю дитини знаходилися два лисковані глеку сірого кольору зі слідами ремонту [40, с.78, рис.19:14, 15]. У похованні жінки (50-60 років) також виявлено подібний глечик [40, с.134, рис.33:18]. У похованні 8 кургану №130 знайдено сірий глек з лискованою поверхнею, відбита шия якого має сліди ремонту [40, с.137, рис. 33:35] (мал.36).

У зруйнованому сарматському похованні I–II ст. біля с.Єрмолівки (Ліскінський район Воронежської області, Російська Федерація) виявлено глек з вухом. Його шия мала два просвердлені отвори, які служили для ремонту [35, рис.1:1].

У ґрунтовому похованні на багатошаровому селищі I біля с.Ізлогоща (Усманський район Липецької області, Російська Федерація) виявлено розвал виготовленої на гончарному крузі глиняної миски світлого кольору, на стінці якої видно сліди ремонту у вигляді парних отворів [47, с.68; рис.4.2] (мал.35:3).

Про те, що сармати стягували тріснутий посуд шкіряними ремінцями, свідчить знайдений у похованні 5 кургану №25 біля села Скатівка (Привольський район Саратовської області, Російська Федерація) горщик із залишками шкіряного паска [111, рис.57:5]. На жаль, це поодинокий випадок, оскільки органічні матеріали, якими скріплювали тріснутий або розбитий посуд, до нас не доходять.

Існує ще чимало свідчень, пов'язаних зі скріплюванням сарматами тріснутого або розбитого посуду. Зокрема, Людмила Краєва в статті «Керамика в погребальном обряде ранних кочевников Южного Приуралья VI–I вв. до н.э.» подала дані про те, що з вибірки

в 263 посудини відремонтованими були 15% виробів. Кількість отворів становить від 2 до 22. Посудину з такою великою кількістю отворів виявлено на могильнику Шумаєве I (курган №1, поховання 1) [55, рис.20:2].

Отже, відремонтований посуд зустрічається в похованнях сарматських племен, які кочували в степах Євразії. Для ремонту глиняного посуду ці племена використовували шкіряні ремінці. Хоча вони знали й інший вид ремонту – скріплювання стінок за допомогою бронзових скоб чи дроту, проте таким чином відновлювали дерев'яний посуд, насамперед чаші, лише зрідка – глиняний. Очевидно, вироби з дерева кочівники більше шанували. Підтвердження тому – знахідка в похованні 1 кургану №126 могильника біля хутора Нового. Там, в одному з поховань, знаходилася лискована миска чорного кольору з отворами від ремонту, що здійснювали за допомогою органічних мотузків чи шкіряних ремінців, та залишки дерев'яної посудини, тріснуту стінку якої було стягнуто скрученою з дроту скобою. У похованні 1 кургану №126 виявлено залишки дерев'яної посудини, стінку також стягнуто крученою дротяною скобою [144, с.132]. Доречно зазначити, що серед багаточисленних глиняних посудин, виявлених у цьому могильнику, жодну не відремонтовано за допомогою скоб.

Сармати для ремонту глиняного посуду скоби використовували вкрай рідко. Приміром, на Прохорівському могильнику I (курган «Б», поховання 1) виявлено лише одну посудину, в якій тріснуті вінця прикріплено за допомогою бронзової скоби, продітої в просвердлені отвори [144, с.185, рис.9:6].

Подібне спостерігалось і в скіфів, які дерев'яний посуд скріплювали не тільки бронзовим, а й золотим чи срібним дротом.

Сармати ремонтували глиняний посуд як місцевого виготовлення, так і привізний. Слід зазначити, що відремонтованим частіше зустрічається останній. У наведених прикладах він становить близько 2/3 від загальної кількості відремонтованого посуду, знайденого під час розкопок. Імпортні вироби походили з міст Північного Причорномор'я, Північного Кавказу, Кубані й Дону. В одному з випадків відремонтовану миску виявлено в ареалі поширення зарубинецької культури. Ремонту піддавали такі види посуду: глечики, горщики, миски, тарілки. Найчастіше такі вироби зустрічаються в похованнях I–II ст., хоча відомі й у більш ранніх могилах III–I ст. до н.е.

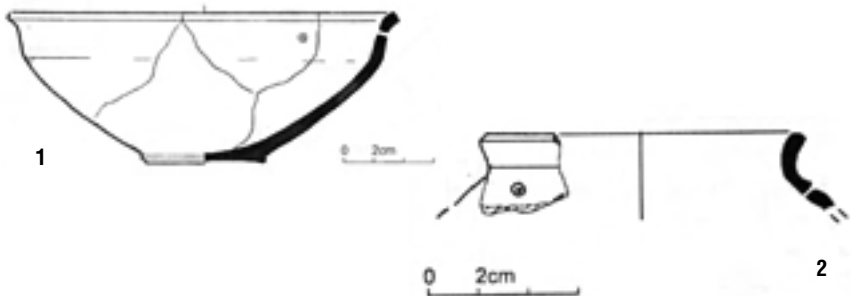
Сармати на різних територіях могли надавати перевагу тим чи іншим видам посуду. Це якоюсь мірою можна простежити й за поховальним обрядом і відремонтованою керамікою. Наприклад, серед поховань

могильника біля хутора Нового зустрічається чимало глеків, частину з яких ремонтували.

У сарматів зустрічається й досить значна, порівняно зі скіфами, кількість відремонтованого посуду. Низький рівень розвитку гончарства, кочовий спосіб життя впливав на формування в них бережливого ставлення до посуду не тільки імпортного, а й місцевого.

3.1.6. Слов'янський час – пізнє середньовіччя

Ремонт глиняних виробів зафіксовано на пам'ятках київської й черняхівської культур. Миска черняхівської культури, виявлена у похованні 7 біля колишнього села Жовнине в Черкащині, мала сліди ремонту: великий фрагмент бокової частини прикріплено до тулуба за допомогою трьох пар отворів. Крім цього, у «місцях тріщин збереглися ще кілька надсвердлених отворів» [90, с.18-19, рис.10:4]. З цього ж регіону, а саме з поселення Роботівка (Кременчуцький район, Полтавщина), походить підібрана стінка столової лискованої посудини, виготовленої на гончарному крузі. Вона має круглий отвір – слід ремонту [116, с.34]. Зустрічаються відремонтовані посудини і серед черняхівських пам'яток Верхнього Подністров'я та Південно-Західного Бугу [4, табл.XVI:8], Подніпров'я (мал.38), а також на одночасовому поселенні Шанків Яр (поблизу с.Хрінники, Рівненщина) [45, табл.31:2; 33:1] (мал.24).

Мал.38. Посуд зі слідами ремонту: миска (1), горщик (2). Глина, гончарний круг, свердління. Знайдено: селища Жуківка I (1), Обухів I (2) Київщина. Черняхівська культура. III–IV ст. За Надією Кравченко, Олегом Петраускасом, Русланом Шишкіним, Андрієм Петраускасом [54, рис.27:7; 77:2]

На селищі київської культури Роїще (Чернігівський район, Чернігівщина) виявлено верхні частини чотирьох глиняних посудин з просвердленими отворами – слідами ремонту [121, с.19].

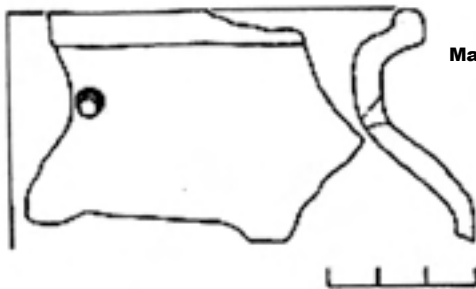
Олександр Шекун та Ростислав Терпиловський подали інформацію про знахідки подібного посуду на поселенні колочинської культури (VII ст.) біля с.Деснянка, що неподалік Чернігова [134].

Ранньосередньовічним часом (не пізніше VIII ст.) датується біконічний піфос, виявлений на поселенні біля села Гончарне в АР Крим. Анатолій Якобсон висловив думку, що він, *«певно, використовувався довгий час і ремонтувався в давнину»*. На це вказують кілька міцних металевих скоб довжиною 7–8 см, які з'єднують стінки. Для цих скоб у стінках піфосу просвердлено парні отвори [146, с.190, рис.2:2; 145, рис.5:6].

Незважаючи на те, що гончарство Київській Русі було досить розвиненим і глиняних виробів виготовляли багато, однак посуд продовжували ремонтувати. Цей факт констатують Ігор Готун та Леся Шевцова. Під час аналізу посуду X–XIII ст. із селища Автуничі (Городнянський район, Чернігівщина) вони зазначали, що *«...неодноразово виявлені випадки його вторинного використання»* [29, с.72]. Це стосується й інших пам'яток цього періоду (мал.39).

На городищі (урочище Гульбище) в околицях села Засуля Недригайлівського району в Сумщині експедиція під керівництвом Юрія Моргунова знайшла верхню частину горщика XII ст. (зберігається у фондах Роменського краєзнавчого музею), у якому просвердлено отвір діаметром 4 мм.

Подібні знахідки, пов'язані з ремонтом, зустрічаються під час розкопок посуду літописної Лтави [115, рис.33:3] та на Рівненщині [96] (мал.39).

Мал.39. Горщик зі слідами ремонту.

Глина, гончарний круг, свердління.
Знайдено: селище Мирогоща –
урочище Зашляховці, Рівненщина.
Культура Київської Русі. XII ст.
За Юрієм Пшеничним [96, рис. 1:18]

Ремонтовані шляхом скріплювання глиняні вироби виявлено й на пам'ятках українського козацтва. На фрагменті верхньої частини полив'яного глека XVII–XVIII ст., знайденого на території Полтавської фортеці, зафіксовано два не до кінця просвердлені отвори – сліди підготовки до ремонту [69, с.161, мал.1:4]. Він був орнаментований коричневими, рудими й зеленими смугами, поверх яких нанесено зображення хреста. Як писав Костянтин Рахно, цінність цієї ритуальної посудини (нанесений хрест мав оберегову функцію) підкреслюється тим фактом, що після розбиття глека його спробували відремонтувати – свердлили отвори для скріплення верхньої частини [97].

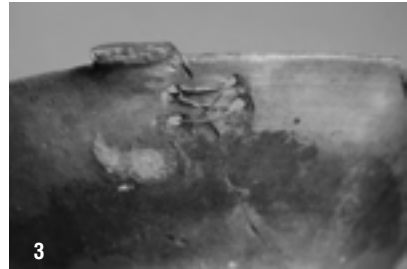
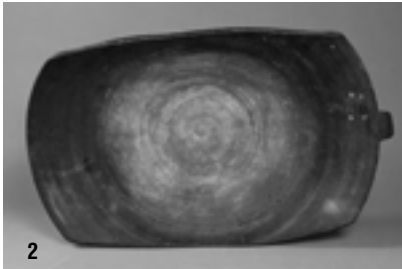
На прикладі археологічних досліджень на території полкового козацького міста Полтави, де проводяться розкопки широкими площами, можна стверджувати, що ремонт кераміки шляхом скріплювання її частин у XVII–XVIII ст. був явищем більш рідкісним, порівняно з іншими періодами.

3.1.7. XIX–XX століття

За допомогою скріплювання українці ремонтували глиняний посуд в XIX–XX ст. У фондах Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному зберігається «поросятниця» для запікання м'яса в печі. На краях тріщини, що знаходиться на вінцях неподалік відбитого вуха, просвердлено зсередини дві пари отворів. Відстань між їх центрами становить 3 см. Діаметр отворів сягає 0,8 см. У пари отворів кілька разів намотано дріт товщиною близько 0,5 мм, і таким чином виріб стягнуто (мал.40).

За допомогою скріплювання відремонтовано велику миску-друшляк. У наявні дірки на денцеві друшляка, що відпало, та у просвердлені ззовні в нижній частині тулуба дірки вставлено скоби з алюмінієвого дроту, завдовжки 2,8 см, завтовшки 0,2 см (мал.41). Подібним чином відновлено миску-друшляк з Хмельниччини (мал.42).

У приватній колекції родини керамологів Анатолія й Олени Щербанів (Опішне) зберігається орнаментована фаянсова миска з написом «Дай Боже счастье», яку віднайдено в селі Кудринці Борщівського району в Тернопільщині. Її зроблено на початку XX ст. на фаянсовій фабриці «Керамос» у м.Влоцлавек (Польща). Криси миски були пошкоджені – від них відбилися два шматки. Щоб з'єднати їх між собою й прикріпити до миски, у них просвердлено «п'ять пар отворів діаметром близько 2 мм, кожен з яких розташовувався на відстані 6–9 мм від ліній зламу. Пари отворів містилися посередині кожної з

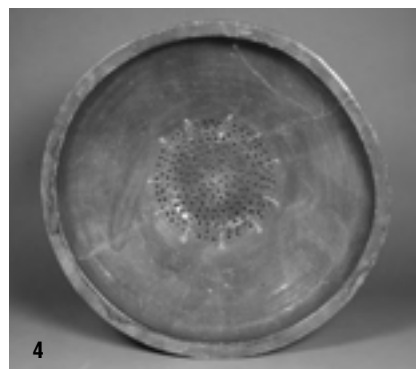
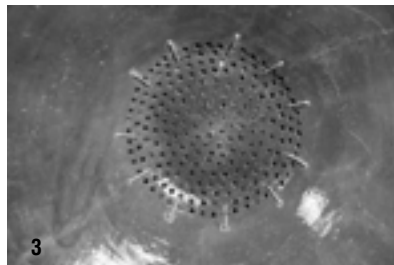

Мал.40. Поросятниця (1-3). Глина, дріт, гончарний круг, ліплення, скріплення, 11,9х53,8х32,7 см. Опішне, Полтавщина. Кінець XIX – початок XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-12378/ К-11879. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

трьох сторін відбитих черепків і суміжних з ними уцілілих частинах. У кожну пару отворів просилено дріт товщиною близько 1 мм, яким виріб стягнуто до купи» [183]. Ззовні кінці залізного дроту скручено кілька разів між собою (мал.43).

На думку Анатолія та Олени Щербанів, «цей спосіб ремонту, ймовірно, був досить ефективним, оскільки, як помітно за слідами використання (бруд на дротові), миска ще тривалий час слугувала господарям у якості столового посуду. Дротом виріб було міцно стягнуто, а щілини і отвори були заповнені якоюсь речовиною. Відповідно, з миски можна було споживати навіть рідкі страви» [183].

У подібний спосіб ремонтували вироби в Німеччині [94, с.15-16] та Австрії [94, рис.7:є]. Як уже зазначалося, це зафіксовано і в Середній Азії. Ольга Кривцова-Гракова, зокрема, згадувала, що у першій половині XX ст. у середньоазійських народів «черепки фаянсового посуду просвердлюються по краях рядами дірочок, а потім ніби шишуться мідним дротом або пластинами». Цікаво, що отвори робили за допомогою лучкового свердла [57, с.146].

Мал.41. Миска-друшляк (1-4).

Глина, полива, дріт, гончарний круг, проколювання, 16,6х44,5 см.

Знайдено: Вінниччина. 1930-ті.

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-564.

Фото Тараса Пошивайла.

Публікується вперше

Раніше реставратори, за відсутності якісних клеїв, також використовували скоби для скріплення розбитого посуду й підсилення якості склеювання. Їх ставили на зворотній бік посуду. Тетяна Краснова подала факти, що «таким способом» і досі користуються китайські ремісники [56, с.38]. Відреставровані таким чином глиняні вироби наявні в музеях України, зокрема в Національному заповіднику «Херсонес Таврійський» (мал.44).

Отже, скріплювання – один із найдавніших видів ремонтування. Воно було й найбільш поширеним серед населення, яке залишило різні археологічні культури епохи неоліту, бронзи, раннього заліза. Відоме

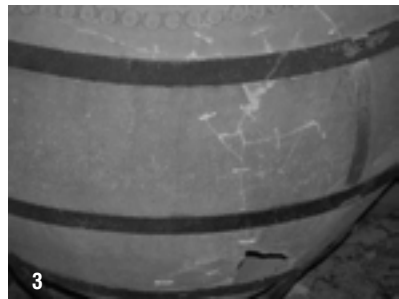
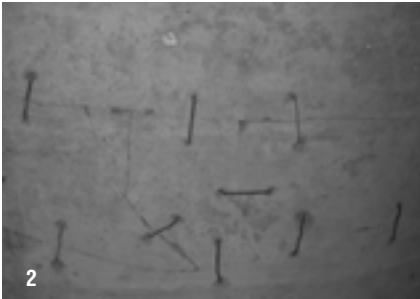
Мал.42. Миска-друшляк. Глина, дрiт, гончарний круг, лiплення, лискування, проколювання, димлення, скрiплювання, 11,3х26,5 см.
Знайдено: Хмельниччина.
Кiнець XIX – початок XX ст.
Нацiональний музей-заповiдник українського гончарства в Опiшному, КН-11820/К-11327.
Фото Тараса Пошивайла.
Публiкується вперше

таке ремонтування і в часи Київській Русі, добу козацтва й новітні часи. Ремонт глиняного посуду за допомогою скріплювання на території сучасної України не відрізнявся від ремонту таким способом у інших племен і народів Європи.

Ремонтування глиняного посуду за допомогою скріплювання змінювалося в часі. В неоліті – бронзі найчастіше скріплювали тріснуті вінця виробів. Здебільшого зустрічаються лише два отвори для скріплювання. В епоху раннього заліза відновлювали не тільки тріснуті

Мал.43. Тарілка (1-2). Фарфорова маса, емаль, дрiт, вiдливання у формi, дротування, 24х5 см. Знайдено: Кудринцi, Тернопiльщина.
1920-ті – 1930-ті. Приватна колекцiя Анатолiя Щербаня.
Фото Анатолiя Щербаня

Мал.44. Глиняні посудини зі слідами реставрації в експозиції Національного заповідника «Херсонес Таврійський» (1-3). АР Крим. 2009. Фото Анатолія Гейка.
Публікується вперше

вінця, стінки й денця виробів, а й розбиті вироби. У цей період почали прикріплювати навіть відбиті вуха («ручки») посудин. Окрім шкіряних ремінців та, ймовірно, мотузок, з появою заліза й бронзи для ремонту посуду почали використовувати скоби з цих матеріалів.

В античні часи з цією метою широко, завдяки своїй дешевизні, використовували свинець. Але цей матеріал і способи ремонту посуду не застосовувало степове й лісостепове населення Північного Причорномор'я.

У новітні часи (XIX – перша половина XX ст.) скріплювання зрідка використовували в побутових умовах, а також фахові реставратори. У нинішній час цей спосіб як трудомісткий, із поширенням різноманітних дешевих клеїв у побуті перестали застосовувати.

3.2. Обплітання

Одним з видів ремонту було обплітання посуду органічними й неорганічними матеріалами. Серед них – берестування й дротування. Берестування являло собою обплетення глиняних виробів верхнім шаром кори, знятим з берези. Окрім того, вироби могли обплітати залізним або мідним дротом – дротувати. До речі, не завжди обплітали вже тріснутий посуд. Нерідко це робили профілактично, з метою вберегти цілі форми від пошкоджень.

3.2.1. Органічні матеріали

Берестування існувало з часів Київської Русі [98]. Обплітання було поширеним і в пізньому середньовіччі. Наприклад, під час розкопок середньовічних пам'яток на території Москви виявлено обплетений посуд [99]. Берестування набуло поширення серед росіян, білорусів, литовців.

У словнику Володимира Даля є назви обплетених берестою виробів: «Берестень, берестань – яник, берестеник, берестник, повитый берестовым ремнем горшок, молостовъ»; «Берестянка – обвитый берестой горшочек» [7, с.205].

Мал.45. Глек, обплетений берестяною стрічкою, в експозиції Російського етнографічного музею. Санкт-Петербург, Російська Федерація [171]

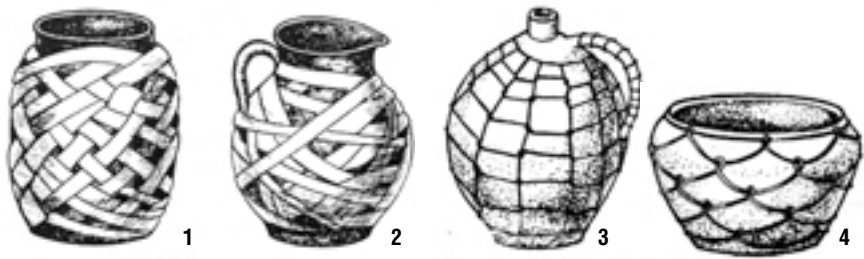
Згадка про берестування є і в російській загадці, зафіксованій етнографом Іваном Сахаровим:

*«Взят от земли, яко Адам,
Ввержен в печь, яко три отрока,
Посажжен на колесницу, яко Фараон,
Повезен на торжище, яко раб,
Продан за две лепты, яко хворост,
Пострадал от братий, яко Иосиф,
Вывезен на дорогу, яко зелие страдное,
И повержен в ров на посмеяние, яко Даниил.
Шла некая вдовица, зело убогая,
Подняла его и принесла в дом,
Облекла его в пеструю одежду,
Дала пить и стала жить» [104, с.267].*

«Толковый словарь» Володимира Даля також містить загадки, про «берестування» глиняного посуду: «Был младенок, не знал пеленок, стар стал, пеленаться стал»; «В огне крецается, берестой повивается» [28, с.205]. Відомі також прислів'я: «Жена не горшок – не расшибешь, а разшибешь – берестой не перевьешь», «Баба не горшок – берестой не повьешь, коли неосторожно поколотишь» та інші [28, с.205].

Мал.46. Двійнята. Глина, полива, мотузка, гончарний круг, ліплення, 23,8х35,9х18 см.
Знайдено: Черкащина. 1920-ті – 1930-ті. Національний музей-заповідник
українського гончарства в Опішному, КН-12964/К-12533.
Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.47. Способи обплітання глиняного посуду берестою (1, 2) та дротом (3, 4).
Литвеа. Початок XX ст. [148]

У Сибіру також зустрічається обплітання тріснутих горщиків смужками березової кори, ликом, полотном, лубом липи. Після такий посуд обмазували глиною й використовували для зберігання сипучих продуктів. Це характерно не тільки для XIX – середини XX ст., а й зафіксовано археологічно на пам'ятках XVIII ст. [117].

У деяких народів берестування побутовало паралельно з дротуванням (мал.47). Обплітали не тільки тріснутий посуд, а й цілий з метою запобігання його пошкодження.

У фондах Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному зберігаються двійнята з Черкащини. Вухо цього виробу (мал.46), а також цілу глиняну банку з Опішного (Полтавщина)

(мал.48), обплетено мотузкою. Окрім того, у нинішній час глиняні вироби обплітають рогозом. Народний майстер Василь Казновецький із с.Млинівці Кременецького району, в Тернопільщині, обплітає рогозом глиняні глечики. Їх купують для зберігання води. Із втратою утилітарного призначення глечиків,

Мал.48. Банка. Глина, мотузка, гончарний круг, обплітання, 37х22 см.
Євсуг, Луганщина. 1930-ті – 1950-ті.
Обплетено в Опішному, Полтавщина, на початку XXI ст.
Власність Марії й Олексія Андрійченків.
Фото Оксани Меткої.
Публікується вперше

1

2

3

4

Мал.49. Олександр Попов. Глиняні вироби, обплетені лозою: кубишка (1), кумгани (2, 4), глек (3). Глина, лоза, гончарний круг, ліплення, ритування, обварювання, обплітання, 28х18; 24х16; 19х16,5; 33,5х18,5 см. Москва, Російська Федерація. 1998–1999 [92]

цей посуд використовують як вази або для оформлення інтер'єру. Майстер стверджує, що рогіз не боїться води, майже не вигоряє на сонці, а «бутлі чи пляшки, оздоблені рогозою, замінюють термос: у спеку не нагріваються на сонці, а в холод зберігають тепло» [180].

Подібне робить і сучасний російський гончар Олександр Попов (мал.49), який свої вироби обплітає лозою з декоративною метою [92].

Обплітання глиняного посуду має давні корені й базується на тому, що вироби сплетені із берести, лози, лубу липи, стебел рослин тощо існували самостійно. Обплітання цілих і тріснутих глиняних, а також скляних виробів забезпечувало їх тривале подальше використання в побуті. Нині обплітання глиняних посудин носить здебільшого декоративні ознаки.

3.2.2. Неорганічні матеріали

3.2.2.1. Дротування

Дротування посуду – особливе явище в українській і світовій культурах. Упродовж XIX й до початку XX ст., у час найбільшого свого розвитку, дротування глиняного посуду було поширеним у Центральній і Східній Європі, а саме серед українців, словаків, німців, австрійців, чехів, сербів, словенів, поляків, румунів, литовців, болгар, угорців, росіян, білорусів (мал.50). Воно знайшло своє відображення не тільки в етнографічних записях, а й українській усній народній творчості та художніх творах.

Термін «дротування» походить від німецького «*draht*» – дріт [152]. Дротування являє собою обплітання посуду залізним або мідним дротом, що нагадує рибальську сітку.

Дротарями здебільшого були західні українці (лемки, русини – південні лемки), словаки, цигани. Про поширеність цього ремесла свідчать і прізвиська Дротар, Горшкодрай, Горшколат, поширені серед українців. Як свідчить професор Микола Мушинка, у русинів прізвиська Дротар та Дротарський трапляються досить часто. Наприклад, серед мешканців словацького міста Пряшів (більше 90 тис. населення) нараховується 11 людей з такими прізвиськами.

Дротування глиняних виробів було досить поширене на західних теренах України. Нині це – територія сучасних східних районів Словаччини й Польщі, а також Волинська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Вінницька області (мал.52-76). В інших регіонах України дротований посуд не набув поширення.

Як зазначав професор Олесь Пошивайло, дротування не прикметне для Українського Лівобережжя. Там могли обв'язувати дротом або мотузками лише під вінцями макітри, які тріснули. Або це робили, щоб запобігти пошкодженню посудин, у яких найбільше «страждали» вінця. Учений стверджує, що в регіонах обмеженого поширення гончарства й низького технологічного рівня його розвитку глиняні вироби були, сучасною мовою, більш дефіцитними, а тому ними дорожили, всіляко оберігали їх від можливого пошкодження [94, с.16]. Це стосується й Середнього Подніпров'я, де знаходилося чимало гончарних осередків, які забезпечували українців високоякісним і дешевим глиняним посудом.

Інформацію про дротування й дротарів містить цілий ряд наукових праць. Наприклад, у матеріалах до українського словника, укладеного

Мал.50. Дротовані глиняні вироби:

- 1 – **Посудина.** Глина, ангоб, полива, дрiт, бляха, гончарний круг, лiплення, дротування.
Свидник, Словаччина. Початок XX ст.;
- 2 – **Посудина.** Глина, полива, дрiт, гончарний круг, лiплення, дротування.
Угорщина. XIX ст.;
- 3 – **Посудина.** Глина, ангоб, полива, дрiт, гончарний круг, лiплення, дротування.
Бюргель, Нiмеччина. XIX ст.;
- 4 – **Посудина.** Глина, полива, дрiт, гончарний круг, проколювання, дротування.
Бюргель, Нiмеччина. XIX ст.;
- 5 – **Банка.** Глина, ангоб, полива, дрiт, гончарний круг, лiплення, дротування.
Бюргель, Нiмеччина. 1814;
- 6 – **Посудина.** Глина, полива, дрiт, гончарний круг, лiплення, дротування.
Верхня Австрiя, Австрiя. XIX ст.;
- 7 – **Миска.** Глина, полива, дрiт, гончарний круг, скрiплювання. *Пiвденний Тироль, Австрiя. XIX ст.*
За Олесем Пошивайлом [94]

Мал.51. «Русские горцы* Спишской столицы, 1) югас (пастух) Подгородского уезда села Топковец и 2) два дротаря Магурского уезда села Летманова в Угорщине». За Я. Головацьким [85]

Яковом Головацьким у середині XIX ст., зустрічаємо: «Дротар, дротарь, дротярь, дротерь – людина, яка ремонтує посуд за допомогою дроту» [76, с.528].

Борис Грінченко у «Словарі української мови» подав такі терміни: «дротарь», «дрітовач», «горшкодрай», «горшколат» [31, с.316, 446].

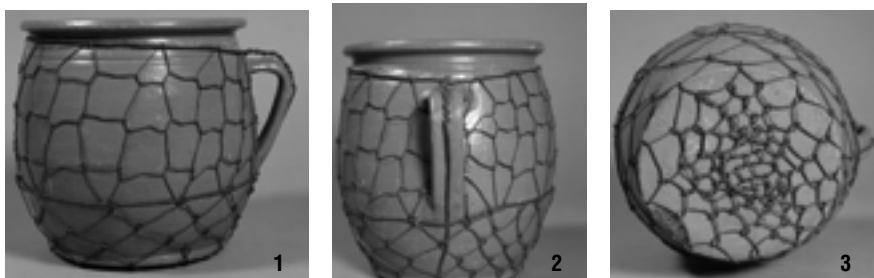
Дротування в русинів-лемків проаналізовано в статті професора Миколи Мушинки [84]. Жаннета

Штефаник 2003 року дослідила дротарські села Спишської округи східних теренів Словаччини (Орябина, Камйонка, Литманова, Страняни, Великий Липник, Кремна, Граничне, Малий Липник, Сулин, Галігівці). Вона розглянула причини виникнення й поширення дротарства в даному регіоні, техніку роботи й мандрівки дротарів, а також твори літератури й мистецтва, у яких відображено дротарство [138].

Мал.52. Цукорниця. Глина, емаль, дріт, формування, ліплення, дротарство, 6,8х16,5х12,2 см. Знайдено: Івано-Франківщина. Середина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-13994/К-13490. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

* Під словосполученням «русские горцы» слід розуміти «українці-русини»

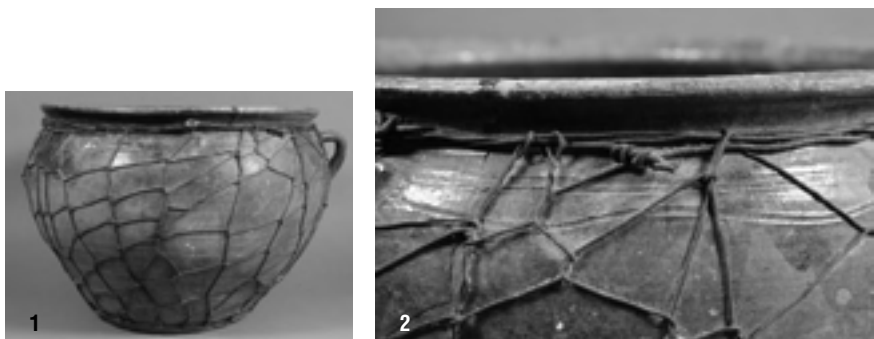

Мал.53. Горщик (1-3). Глина, дрiт, гончарний круг, лiплення, ритуння, дротування, 17,5х21,2 см. Знайдено: Львiвщина (?). Початок ХХ ст. Нацiональний музей-заповiдник українського гончарства в Опiшному, КН-12962/К-12531. Фото Тараса Пошивайла. Публiкується вперше

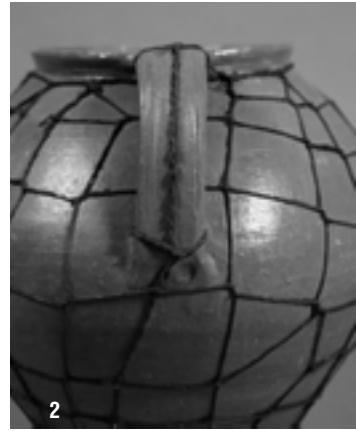
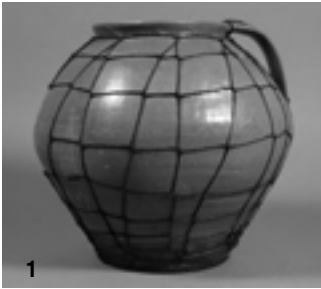
Професор Олесь Пошивайло в статтi «Консервацiя та реставрацiя гончарських раритетiв в Українi» дослiдив поширення дротування в Центральнiй та Схiднiй Європi й подав фотографiї дротованих виробiв з рiзних рiвонiв України (Івано-Франкiвщина, Чернiвеччина), а також з Нiмеччини, Словаччини, Австрiї, Литви [94, с.12-16].

Важливу iнформацiю про дротарiв i дротарство можна вiднайти й у спогадах Івана Киндi [42] та Миколая Ксеняка [60; 61] .

Дротарство русинiв-лемкiв i досi залишається маловивченим. Розрiзненi роботи не дають загальної картини поширення цього промислу.

Мал.54. Макiтра (1-2). Глина, полива, дрiт, гончарний круг, лiплення, ритуння, дротування, 32,1х47,6 см. Знайдено: Винниччина. I чверть ХХ ст. Нацiональний музей-заповiдник українського гончарства в Опiшному, КН-20144/К-18455. Фото Тараса Пошивайла. Публiкується вперше

Мал.55. Горщик (1-2). Глина, полива, дрiт, гончарний круг, лiплення, дротування, 25,8х28,9 см.
Знайдено: Івано-Франківщина. 1930-ті.
Національний музей-заповідник українського
гончарства в Опішному, КН-14549/К-13963.
Фото Тараса Пошивайла.
Публікується вперше

Професор Микола Мушинка подав інформацію, що, за народними переказами, записаними Яковом Головацьким у середині ХІХ ст., дротарі «первісно були кваліфікованими майстрами середньовічних військових панцерів у панських замках та фортецях. Коли панцери вийшли із вжитку, ці високваліфіковані ремісники змушені були переорієнтуватися на менш якісну працю – лагодження розбитих горщиків» [84, с.111].

Ця версія залишається непідтвердженою і малоймовірною. На думку автора, дротування виникло під впливом берестування, яке існувало за часів Київської Русі й пізнього середньовіччя і побутувало у ряді європейських країн ще й у ХХ ст. Професор Олесь Пошивайло, базуючись на опублікованих працях [78; 148], подав інформацію про те, що, крім Росії, у першій половині ХХ ст. «берестування», заодно з дротуванням, побутувало в Білорусі й Литві [94, с.16] (мал.47).

Батьківщиною дротарства вважають Словаччину. Особливого поширення воно набуло на сході цієї країни. Територію Східної Словаччини називали «країною дротарів». Перші писемні свідчення про існування цього промислу в словаків відносяться до кінця ХVІІ століття. Існує версія, що дротарі-русини зі Спиша навчилися цьому ремеслу від словаків [84, с.111].

В «Енциклопедії українознавства» згадується, що «на укр. землях відомі в найбільш на зах. висуненій частині Лемківщини в долині р.Пограду (с.Біла і Чорна Вода, Явірки, Шляхтова з гал. боку та В. і Малий Фільварок, Линник й ін. з словацького). Серед українців

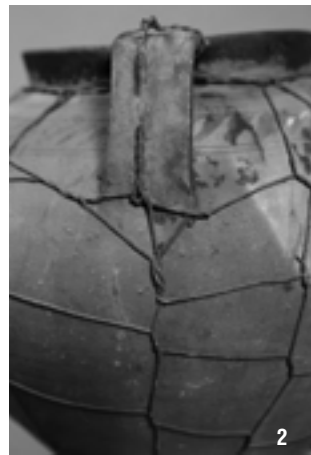
ця професія розвинулася під впливом словаків, у яких є десятки дротярських сіл. До першої світової війни Д. мандрували по всій Австро-Угорщині й заходили до Німеччини і навіть Росії, пізніше із Словаччини по Чехо-Словаччині, а з гал. боку по Польщі. Більшість року проводили на мандрівках, а на великі свята чи літні роботи повертались додому. Д. мали своєрідні проф. орг-ції, розділяли між собою р-ни праці, окремі групи спільно мандрували і харчувались» [33].

Дослідивши це ремесло на території Старолюбовнянського округу Словаччини, Жаннета Штефаник висловила думку, що дротарство в українців виникло у XVIII – на початку XIX ст. [138, с.4]. Спочатку ремонтували простий і фаянсовий посуд. Пізніше, коли глиняні вироби почали виходити з ужитку, дротарі перейшли до ремонту бляшаних і чавунних виробів [138, с.5, 13].

Складні географічні умови країни (на сході – гори й неродючі ґрунти) заважали розвиткові землеробства, що призвело до пошуку джерел додаткових заробітків. З'являлися мандрівні ремісники, зокрема й дротарі. Про причини дротування посуду згадував професійний дротар Іван Киндя: «Накладе господиня вогню, приставить до нього горщик, щоб страву зварити, а він візьме та й трісне або зовсім розколеться. Що робити? Викидати шкода, бо добрий горщик був і, може, зовсім новий, а залишати черепки? Тепер би господиня не задумувалася. Взяла б, викинула та й усе, а тоді ні, бо ось заходить у двір дротар і питає, чи нема посуду лагодити. Господиня дає йому тріснутий чи розколотий горщик і він стягне його чудовою дротяною мережею так міцно і щільно, що горщик не тече і служить доти, доки дріт

1

2

Мал.56. Горщик (1-2). Глина, ангоб, дріт, гончарний круг, ліплення, дротування, 26,5х28,9 см. Хмельниччина (?). I чверть XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-14597/К-14007. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.57. Горщик (1-2). Глина, ангоби, полива, дріт, гончарний круг, ліплення, писання, дротування, 28,4х28 см. Знайдено: Поділля. II чверть XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-15126/К-14361. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

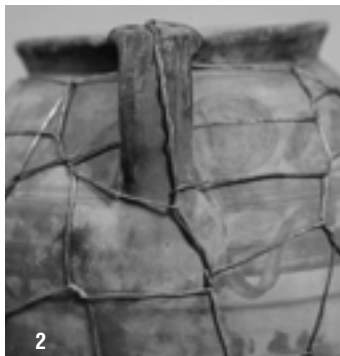
не перегорить. Тому господарині часто зовсім нові і цілі горищики давали для певності дротом обплітати. Були задоволені господарині й дротарі. Одні посудом, другі заробітком» [42, с.5]. Можна назвати ще один фактор, який підштовхнув східних словаків і русинів до заняття саме цим ремеслом. Словаччина довгий час була частиною Угорського

Мал.58. Горщик. Глина, полива, дріт, гончарний круг, ліплення, дротування, 24,5х26,9 см. Знайдено: Івано-Франківщина. Перша половина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-15587/К-14832. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.59. Горщик. Глина, полива, дріт, гончарний круг, ліплення, дротування, 12,6х15,2 см. Знайдено: Коломия, Івано-Франківщина. Перша половина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-13830/К-13366. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.60. Горщик (1-2). Глина, ангоб, дріт, гончарний круг, ліплення, писання, дротування, 22х22,6 см. Знайдено: Вінниччина. I чверть XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-16100/К-15260. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

королівства, а пізніше – Австро-Угорської імперії. У XVII столітті на території Угорщини активно працювали металургійні заводи й підприємства з виготовлення залізного дроту [138, с.5]. Його дешевизна й доступність також сприяли виникненню й поширенню дротарства.

Мал.61. Горщик. Глина, дріт, гончарний круг, ліплення, полива, дротування, 28,3х30 см. Знайдено: Попельники, Івано-Франківщина. 1940-ві. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-4780/К-4501. Фото Тараса Пошивайла

Мал.62. Горщик. Глина, ангоби, полива, дріт, гончарний круг, ліплення, писання, дротування, 27,4х29 см. Знайдено: Івано-Франківщина. Перша половина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-15586/К-14831. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

У деяких селах, наприклад, Орябині, перед Першою світовою війною дротарством займалися 90% чоловіків. У цьому селі, коли народжувався хлопчик, говорили: «Дротярем буде». Батько брав свого сина або близького родича із собою на роботу, коли їм ледве виповнювалося 12-14 років [42, с.8]. Таким чином таємниці ремесла передавали від покоління до покоління.

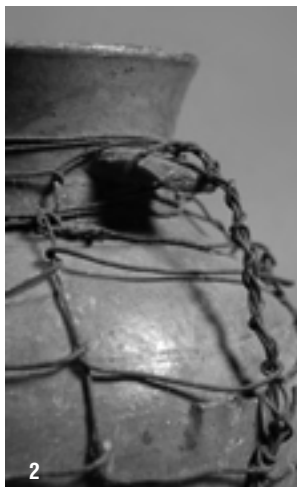
Мал.63. Тиква («пушка»). Глина, дрiт, гончарний круг, лiплення, лискування, дротування, 27,5х21 см. Знайдено: Волинь. Середина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-1230. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.64. Гладишка. Глина, дрiт, гончарний круг, риткування, лискування, дротування, 20,6х17,7 см. Знайдено: Качин, Волинь. 1950-ті. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-1237. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.65. Гладишка. Глина, дрiт, гончарний круг, лискування, риткування, дротування, 26х18,5 см. Знайдено: Волинь. 1950-ті. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-1246. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.66. Глечик (1-2). Глина, полива, дріт, гончарний круг, ліплення, ритування, дротування, 29,3х22,9 см.
Знайдено: Івано-Франківщина. 1920-ті. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-1749. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Для ремонту посуду використовували м'який залізний і мідний дріт різної товщини, а також шматки жерсті. Окрім цього, умільці мали простий інструмент: плоскогубці, обценьки, шило, зубило, молоток, пробійник, ручне ковадло, ножиці по металу, дріль тощо. Усе це носили в заплічній дерев'яній скинці – «крошні». Дротар ніс за плечима 20-30 кг вантажу, іноді останній міг сягати 50-70 кг [84, с.112].

Дротували не тільки тріснуті чи розбиті вироби. Дріт оберігав від пошкодження цілий посуд, тому нерідко господині замовляли дротувати його стінки або й увесь виріб, навіть вуха (мал.53).

Якщо глиняний виріб розпадався на шматки, то майстер спочатку склеював їх крохмальним клеєм, а вже потім обв'язував дротом під вінцями і над дном. Далі дротар обплітав його сіткою з малими чи великими вічками, залежно від виду посуду. Дріт обруча повинен бути товщим за саме плетіння. Якщо не було дроту потрібної товщини, для обруча використовували тонший, скручений у кілька разів. Це можна спостерігати на прикладі посуду з фондів Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному. Більш якісно й красиво обплітали миски й маленькі посудини.

Іноді втрачене вухо глечика замінювали дротяним (мал.66). У фондах Національного музею-заповідника українського гончарства

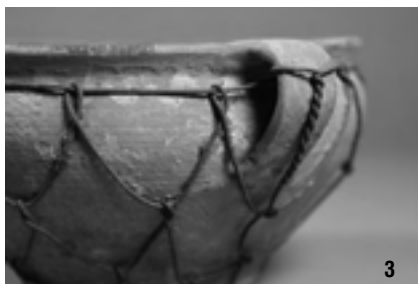
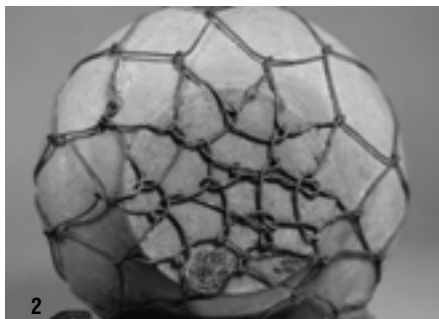
в Опішному зберігаються двійнята. Їхнє відбите вухо відновлено за допомогою трьох дротин, скручених між собою (обкл. мал.3). Окрім того, під вінцями знаходиться дріт, що оберігає їх від пошкодження. Господині ж могли відновити відбите вухо посудини, використовуючи конопляну мотузку (мал.6 обкл.).

Окрім простих глиняних посудин, здійснювали ремонт фаянсових і фарфорових виробів (мал.72). Їх не тільки ремонтували, а обтягували дротом цілі посудини.

Про правила поводження з відремонтованим посудом та його використання згадує і письменник Юрій Винничук: *«Але траплялися серед дротарів і такі умільці, що могли порятувати й геть розтрощеного баняка, так його майстерно переплівши дротом, що він рідини не пропускав, а особливо після того, як дротар повідомляв господині один таємничий засіб. Цей засіб коштував додатково пару грошків і повідомлявся під умовою, що не буде передаватися далі. Отже, таємниця полягала в тому, що в задротований гладуцик наливали молоко і ставили на квасне. Після того, як воно скисне, слід потримати його в гладуцику ще день-два, але так, аби не підійшло сироваткою. Після цього молоко перелляти і, не миючи гладуцика, зачекати знову день-два, заки висохне. Пізніше можна вже його було мити навіть гарячою водою»* [151].

Із середини XIX століття дротарі не тільки ремонтували посуд, а й виготовляли з дроту мишоловки, сильця для птахів, різноманітні гачки, пружини, з бляхи – сита, ополоники, ящики для рослин, лійки, відра, ринви й продавали їх. Так, наприклад, майстри із сіл Старолубовнянського округу Словаччини ходили в Польщу не так задля дротарства, як заради торгівлі [138, с.11]. Деякі майстри мали й інше додаткове джерело прибутків, оскільки володіли ще яким-небудь ремеслом: шевським, лудильним, столярним, бондарним тощо [138, с.13]. Дротарі могли склити вікна, особливо тоді, коли зменшувався попит на дротарські вироби [84]. Окрім того, продавали дріт, цвяхи [48, с.106, с.108].

У XIX ст. дротарство перетворилося на мандрівний промисел. Майстри вирушали у подорож ранньої весни або восени, а поверталися перед Різдом чи навесні. Мандрівки тривали 9-11 місяців, а наприкінці XIX–XX століть – 7-10 місяців. Професор Микола Мушинка навів дані, що в близьких околицях дротар подорожував 2-3 тижні. Якщо заходили далеко й це приносило значний прибуток, то деякі могли затримуватися на 2-3 роки [84, с.111]. Варто зазначити, що подорожували не лише селяни, а іноді й учителі, інженери чи студенти, що були родом з «дротарських» сіл і володіли цим ремеслом. Проте ходили вони

Мал.67. Ринка (1-3). Глина, полива, ангоб, дріт, гончарний круг, ліплення, писання, дротування, 10,х20,1 см.

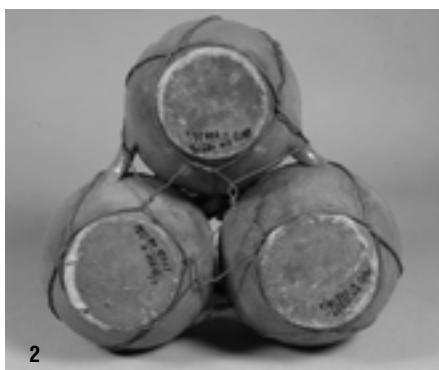
Знайдено: Косів, Івано-Франківщина.

I чверть XX ст.

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-16854/К-15870.

Фото Тараса Пошивайла.

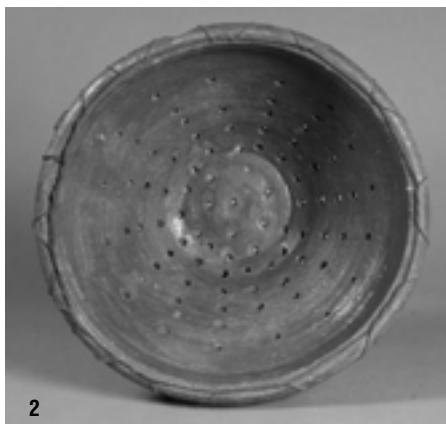
Публікується вперше

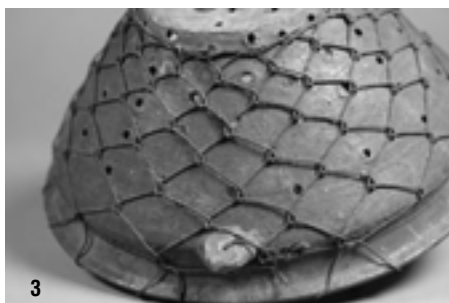
Мал.68. Трійнята з покришкою (1-2). Глина, полива, дерево, дріт, гончарний круг, ліплення, вирізування, дротування, 21,8х27,2х27,1 см. *Знайдено: Муровані Курилівці, Вінниччина. Перша половина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-12337/К-11838. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше*

1

2

3

Мал.69. Миска-друшляк (1-3).

Глина, полива, дрiт, гончарний круг, ліплення, проколювання, дротування, 11,5х29,7 см. Знайдено: Подiлля. I половина XX ст.

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-20037/К-18352.

Фото Тараса Пошивайла.

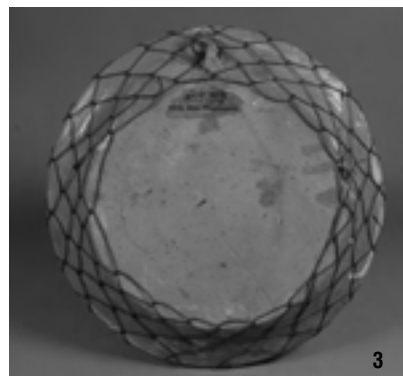
Публікується вперше

1

2

3

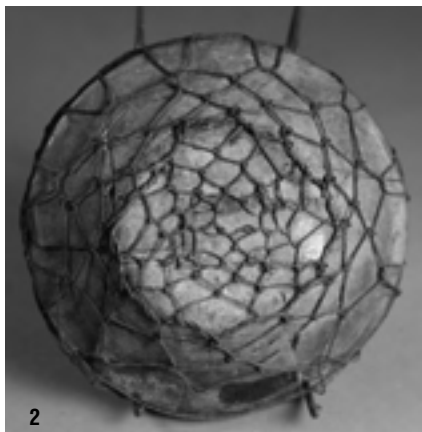
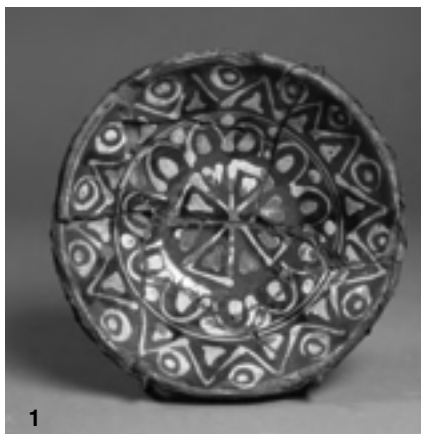
Мал.70. Миска (1-3). Глина, ангоби, полива, дрiт, гончарний круг, мальовка, риткування, дротування, 5,4х35,7 см. Косів, Івано-Франківщина. I четверть XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-16535/К-15645.

Фото Тараса Пошивайла.

Публікується вперше

недовго, 1-2 місяці [138, с.12]. Жаннета Штефаник свідчить, що «двомісячний заробіток був достатнім для покриття витрат на навчання студента протягом року» [138, с.11].

Дротарів можна було зустріти не тільки в країнах Європи (території сучасних Сербії, Чехії, Словакії, Польщі, Австрії, Угорщини, Німеччини, Швейцарії, Бельгії, Болгарії, Румунії, Голландії, Франції, Великобританії, Росії, України), але й у Малій Азії чи Америці. Вони не лише подорожували, але й тимчасово чи навіть назавжди могли оселитися на нових територіях [138, с.15]. Орябинський дротар Іван Киндя згадував, що дротарі-русини із його села поселялися в

Мал.71. Миска (1-2). Глина, ангоби, полива, дріт, гончарний круг, мальовка, дротування, 4,9х15,4 см. Знайдено: Івано-Франківщина. Перша половина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-1489. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

румунських селах Лелець, Скеюш, Бутен [42, с.6-7]. У селі Скеюш також жили майстри із села Камійонки.

Простежується певне районування дротарів: із окремих сіл ходили лише до певних країн. Із сіл Спишської округи (Орябина, Камійонка, Литманово, Страняни, Великий Липник, Сулин) мандрували в Румунію, Сербію, Угорщину. Є відомості, що ходили в Німеччину, Туреччину, Францію. Також дротарі мандрували до Чехії, Словаччини. Базуючись

на спогадах дротарів, Жаннета Штефаник писала, що «добре вдавалося дрітарам в Росії і Польщі» [138, с.13].

Мандрували дротарі – як поодиночі, так і групами – від одного населеного пункту до іншого, сповіщаючи населення про свій прихід спеціальними вигуками, наприклад, в українських дільницях Львова, зазвичай, гукали: «Гарці друтоооооваті!», а в польських: «Гаркі дротууууу! Гаркі латаааааю!» [151].

Жаннета Штефаник у своїй роботі подала приклади дротарських зазивань. Такі вигуки були різними, залежно від країни, в яку прибували мандрівні майстри:

- «Крпи, лонце, шерне, корита!» – в Югославії;
- «Лидяни, казани!» – у Румунії;
- «Fazikat droto'znu, fonto'znu!» – в Угорщині;
- «Garnki drutovać, pobrilać!» – у Польщі;
- «В кого горшки разбитые, дайте починить!» – у Росії;
- «Harčky platať, drotovat'!» – у Східній Словаччині [138, с.15].

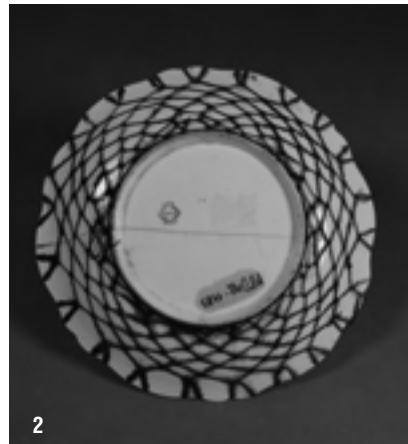
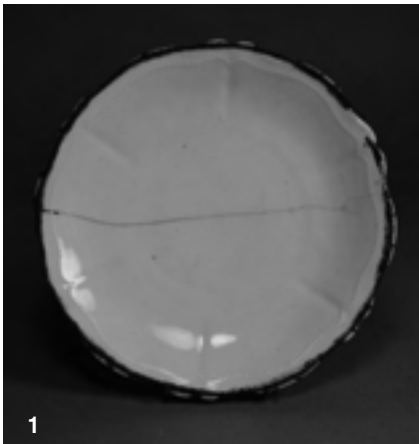
Нелегко доводилося дротарям у своїх подорожах. Ось як про це співається в одній пісні:

*«Нихто того не зна, што дритар вистойт,
Кед з дритом по швіті як сирота ходит.
Травичка зелена, то його перина,
А ясни джвїздочки, то його шьвїчочки.
Торбу си постелит, чугом шя прикриє,
Іші шя му в ночі фраїрка присне»* [84, с.110].

За даними професора Миколи Мушинки, «дротарі завжди подорожували у лемківському парадному вбранні... Лемківський одяг для населення в чужині був ознакою честности (списький дротар ніколи не крав), якісної та дешевої роботи. Спиським дротарям часто давали першість перед місцевими ремісниками. У зв'язку з тим у деяких містах власті забороняли виконувати своє ремесло, в інших їм дозволяли лише ладнати посуд, а виготовляти і продавати нові вироби їм не вільно було» [84].

Не завжди майстри поверталися додому: бувало, їх убивали з метою пограбування [138, с.12-15]. У газеті «Волинь» (архів Федора Вовка) збереглася стаття, у якій мова йде про смерть горшколата від рук серійного вбивці (подаємо цю статтю з незначними скороченнями):

«Недавно в с.Калинівку Волинської губернії, до робітника місцевого «фільварку», чорнороба, зайшов переночувати «горшколат». Вночі, коли горшколат заснув, робітник, думаючи, що у нього є гроші, взяв сокиру і вдарив нею горшколата, але промахнувся і попав не по голові, а по вухові і по плечу. Нещасний горшколат стікаючи кров'ю, упав перед убивцею на коліна, благаючи не вбивати його. Але вбивця був невмолимий і другим ударом по голові убив нещасного. Забрав усі гроші, яких виявилось 1 крб. 50 к., і розділивши труп убивця виніс його за село та кинув у яр, а одяг убитого заховав у сарай». Далі в

Мал.72. Тарілка (1-2). Фарфорова маса, емаль, дріт, відливання у формі, дротування, 24,7х16,7 см.
Знайдено: Попельники, Івано-Франківщина. 1920-ті – 1930-ті.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-902.
Фото Тараса Пошивайла

статті розповідається про те, що дружина вишкребла в хаті глину з кров'ю горшколата та заново помазала долівку. Наступного дня, коли господарів не було вдома, у хату зайшли чужі люди й спитали в їхнього маленького сина, чому в хаті долівка свіжопомазана, хоч ніякого свята немає. «Маленький син вбивці пояснив людям: «Бо то тато вночі убили горшколата, роздягли тіло, винесло за село, а одяг заховали в хліві. Тому мама вишкребли, вимили і замазали кров горшколата». Хлопчик повів людей, які не вірили його розповіді, у хлів і показав одяг убитого. Убивць – чоловіка і дружину – заарештували і посадили до в'язниці». Із зізнання вбивці виявилось, що горшколат був його

двадцять четвертою жертвою, адже, перебуваючи на заробітках у Бесарабії та Херсонській губернії, він неодноразово убивав з метою пограбування [64].

Іван Киндя згадував: *«Заробітки дротарів коливалися і часто залежали від випадковості, від щастя. Зайде дротар в село, яким вже перед тим пройшли інші, – не заробить нічого. І навпаки, якщо потрапить на село, в яке довгий час не навідувались дротарі, – працює від світанку до ночі, заробить багато і має таким чином що додому послати»* [42, с.9].

Як і представники інших мандрівних професій, дротарі мали свою тарабарську або, як її називали, лебійську мову. Нею вони спілкувалися у тих випадках, коли не хотіли, щоб їх розуміли сторонні люди [176].

З другої половини XIX ст. зріс попит на бляшані вироби та їх ремонт. Наприкінці XIX – на початку XX ст. словацькі дротарі створювали власні майстерні з використанням верстатів для виготовлення бляшаного посуду. Ці майстерні виникли в багатьох країнах Європи, у тому числі в Російській імперії, зокрема в Петербурзі, Москві, Тифлісі, Баку, Одесі, Тулі, Києві, Самарі, Харкові, Царицині, Ростові-на-Дону, Севастополі, Сімферополі, Оренбурзі, Омську, Томську, Іркутську. Певний час дротарі працювали в Харбіні, Бухарі та інших містах. На території Російської держави словацькі дротарі заснували більше 80 майстерень. Кожна мала свою специфіку. Деякі товари, виготовлені в них, ішли на експорт [169].

Русини також створювали майстерні, проте значно менше. Іван Киндя згадував, що вони могли забезпечити роботою 20-25 дротарів [42, с.8]. Такі майстерні були в Румунії, Болгарії, Російській імперії, Польщі, Угорщині, Сербії. У них здійснювали не тільки ремонт глиняних і залізних виробів, а й виготовляли відра, ринви, водогінні труби, бляшані горщики [138, с.13].

Найбільші майстерні були на території Югославії (Белград, Загреб, Новий Сад, Суботниця, Любляна, Марибор, Стара Пазова, Ягодин, Земун, Градиште), Румунії (Бухарест, Крайова, Тімішоара, Арад, Клуж), Угорщини (Мішкольц, Дебrecин, Мезекеведж). У більших містах Сербії працювали одночасно 50-100 дротарів [84, с.112]. Але найчастіше дротарі займалися ремонтом посуду, подорожуючи з одного населеного пункту до іншого.

Після Першої світової війни й революцій відбувся занепад дротарства, спричинений рядом обставин. Багато дротарів загинули під час війни або померли в 1918–1919 роках від грипу, що дістав назву *«іспанка»*. Але однією з основних причин були зміни на політичній карті Європи. Австро-Угорська, Німецька й Російська імперії

Мал.73. Тиква («банька»). Глина, полива, гончарний круг, ліплення, ритування, 34,8х21,4 см. Знайдено: Вінниччина. 1920-ті – 1930-ті. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-12816/К-12364. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.74. Макітра. Глина, ангоби, полива, дрiт, гончарний круг, ліплення, писання, дротування, 27,4х29 см. Знайдено: Івано-Франківщина. Перша половина ХХ ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-15586/К-14831. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

припинили своє існування. На їхніх колишніх територіях виникли нові держави. Змінився паспортний режим, тому процес подорожей з країни в країну ускладнився. Дротарі нерідко мандрували в межах своєї батьківщини або лише до Румунії та Сербії. Населення Західної Європи в побуті все менше стало використовувати глиняний посуд. Окрім того, великі підприємства, на яких масово виготовляли бляшані вироби, витіснили дрібних ремісників. Іван Киндя згадував про це й називав ціни, які свідчили, що дешевше було купити новий посуд, аніж відремонтувати старий [42, с.9].

Незначна кількість дротарів, які зберегли своє ремесло, після Другої світової війни, зокрема з другої половини ХХ століття, робили з дроту та бляхи здебільшого декоративні вироби, які використовували в інтер'єрі, монументальній скульптурі, для виготовлення біжутерії. Цей процес почався дещо раніше, ще з 1920-х років. Етнографічні дослідження

зафіксували, що на Поліссі дротований посуд використовували для приготування їжі в печах ще в 1960–1980 рр. [10]. Можливо, у деяких селах він використовується й донині.

На сьогодні дротарством займаються як народні майстри, так і академічні художники. Вони використовують не лише техніку плетіння, але й паяння, лудіння, чорніння та інші. Серед таких майстрів професор Микола Мушинка назвав русинського дротаря Миколу Дерев'яника із села Орябина, який демонструє своє ремесло на фестивалях і ярмарках.

Отже, можна з певністю стверджувати, що дротарство – відоме ремесло, що має свою давню історію й багаті традиції. Виділено кілька етапів його розвитку:

- **перший** – XVII – перша половина XIX століття: зародження, становлення й розвиток дротарства; з XVIII ст. ним почали займатися русини;
- **другий** – друга половина XIX ст. – 1914: на цей час припав розквіт дротарства; воно поширилося в більшості країн Європи; дротарі з'явилися в Азії та Америці; з кінця XIX ст., окрім ремонту

Мал.75. Ринка. Глина, ангоб, полива, дріт, гончарний круг, ліплення, писання, дротування, 10х20,1 см. Знайдено: Івано-Франківщина. Перша чверть XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-16848/К-15864. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.76. Макітра («кулешник»). Глина, дріт, гончарний круг, ліплення, дротування, 13,9х23,5 см. Знайдено: Попельники, Івано-Франківщина. Перша половина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-903. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

- глиняного, бляшаного й чавунного посуду, почалося масове виготовлення виробів з дроту й бляхи; у цей період дехто з дротарів припинив мандрувати й почав працювати в майстернях;
- **третій** – 1915 – перша половина XX ст.: занепад ремесла; кількість дротарів значно зменшилася, оскільки багато з них загинули на війні чи померли від хвороб; почало зростати виготовлення декоративних виробів;
 - **четвертий** – з другої половини XX ст. й донині: дротарство остаточно трансформувалося в сувенірне декоративне ремесло; ним займаються лише окремі майстри.

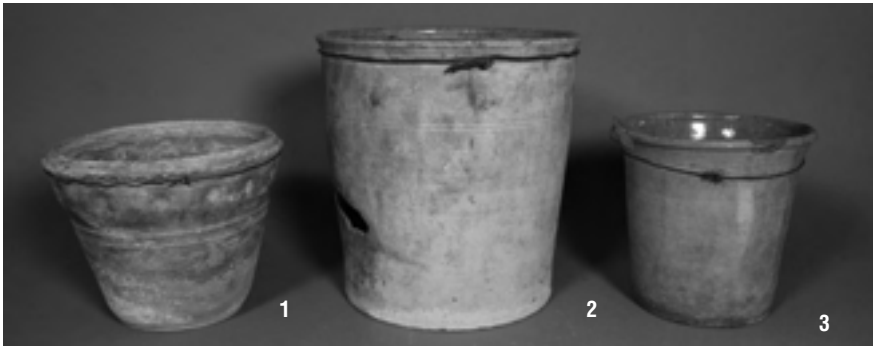
3.2.2.2. Стягування

Стягування, як і інші види ремонту, сприяло продовженню тривалості служби посуду, зрідка – навколо денця. Воно являло собою обв'язування глиняних виробів попід вінцями дротом або мотузкою. Було поширеним у Вінниччині, Полтавщині, Харківщині, Сумщині, Луганщині й інших регіонах Центральної й Східної України.

Цей вид ремонту посуду має археологічні паралелі. На північному заході слов'янських земель (сучасні Новгородська й Тверська області, Російська Федерація) іноді зустрічаються горщики, стягнуті попід вінцями залізним обручем, який кріпився за допомогою гачка на одному кінці та петлі – на іншому. Таким чином стягували стінки тріснутих і цілих горщиків.

На думку дослідників, стягування на означеній території виникло у X ст. з появою в сільській місцевості досить дорогого на той час посуду, зробленого на гончарному крузі, а *«пізніше, як практичний винахід, залізні обручі іноді використовувалися і для зміцнення ліплених горщиків у районах їх масового побутування в XI столітті, насамперед, на сході Новгородської землі»*. Зустрічаються подібні горщики в Приладожжі, Тверському Поволжі та на інших територіях. У більшості випадків такий посуд трапляється в курганных похованнях. Лише один з екземплярів походить з поселенських матеріалів міста Тверь (Російська Федерація) [51].

Аналогічний спосіб обв'язування посуду зафіксовано й у XX ст. Він, очевидно, існував і раніше, але автору не вдалося знайти інформацію про його поширення в записях етнографів, оскільки вони не приділяли увагу цьому явищу. Цілком можливо, що у більш ранні часи, наприклад, упродовж XVII–XVIII ст., посуд стягували мотузками з рослинних волокон, але через свою недовговічність вони до нас не дійшли.

Мал.77. Глиняні вироби, стягнуті дротом:

- 1 – **Квітник.** Глина, фарба, дріт, гончарний круг, вдавлювання, риткування, стягування, 16,6х20,5 см. *Опішне, Полтавщина. 1950-ті – 1960-ті;*
- 2 – **Пасківник.** Глина, полива, дріт, гончарний круг, риткування, стягування, 25,8х24,8 см. *Опішне, Полтавщина. 1950-ті – 1960-ті;*
- 3 – **Пасківник.** Глина, полива, дріт, гончарний круг, риткування, стягування, 17,4х18 см. *Лазьки, Полтавщина. I половина XX ст.*

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-8615, НД-3619, КН-16022/К-15203. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Одним із найбільш ранніх збережених і чітко датованих виробів, стягнутих дротом, є макітра з фондів Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному. На ній, окрім орнаменту, нанесено ім'я майстра й дату виготовлення – «1919 г.». Попід вінцями макітру стягнуто товстим залізним дротом завтовшки 0,3 см (мал.78).

Мал.78. Никифор Верещака. Макітра (1-2). Глина, ангоб, полива, дріт, гончарний круг, ліплення, вдавлювання, риткування, писання, стягування, 26,5х51,1 см. *Знайдено: Миргородщина (?). 1919. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-9374. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше*

Ймовірно, її було обв'язано дротом не відразу після виготовлення, а набагато пізніше, коли вона тріснула.

Найчастіше стягуванню піддавали саме макітри. Їх і зараз використовують у побуті. Рідше за макітри в такий спосіб ремонтували або оберігали від ударів і механічних навантажень інші види посуду: пасківники (мал.77:2, 3; 81; 93:1-2), тиквасті глеки (мал.84), банки (мал.89), миски (мал.85; 86), горщики (мал.79; 88), дуже рідко – вазони для квітів (мал.77:1). Пасківники могли обв'язуватися дротом угорі, над вухом, та внизу, під ним (мал.81).

Мал.79. Горщик. Глина, полива, мотузка, гончарний круг, риткування, ліплення, стягування, 27,7х31,4 см.
Знайдено: Глинське, Полтавщина. 1940-ві. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-3497.
Фото Тараса Пошивайла.
Публікується вперше

Мал.80. Яким Чумарний. Макітра. Глина, гончарний круг, ліплення, риткування, лискування, стягування, 28,1х37,4 см.
Знайдено: Сенча, Полтавщина. 1930-ті. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-8900.
Фото Тараса Пошивайла.
Публікується вперше

Мал.81. Пасківник. Глина, дріт, гончарний круг, ліплення, димлення, стягування, 26,7х25 см. Котельєва, Полтавщина. I половина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-9251.
Фото Тараса Пошивайла.
Публікується вперше

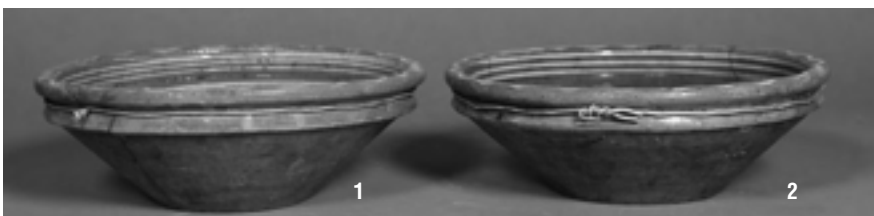

Мал.82. Глечик. Глина, дріт, гончарний круг, стягування, 25,5х14 см. Знайдено: Опішне, Полтавщина. Перша половина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-1426. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

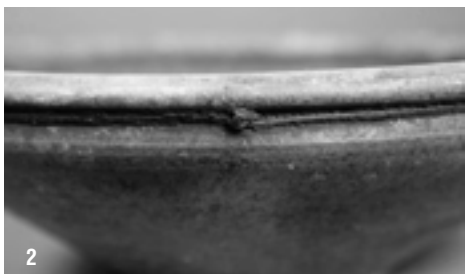
Мал.83. Макітра. Глина, полива, дріт, гончарний круг, ліплення, стягування, 24,7х26,3 см. Знайдено: Мала Білозерка, Запорізька область. 1940-ві рр. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-4845. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.84. Тиквастий глечик. Глина, полива, дріт, гончарний круг, ліплення, лискування, стягування, 31,3х23х7 см. Знайдено: Глинськ, Сумщина. Перша третина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-15381/К-14628. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.85. Миски (1-2). Глина, ангоби, полива, дріт, гончарний круг, мальовка, стягування, 8х22,4; 7,5х22,5 см. Знайдено: Опішне, Полтавщина. 1950-ті – 1960-ті. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-4835, НД-4839. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

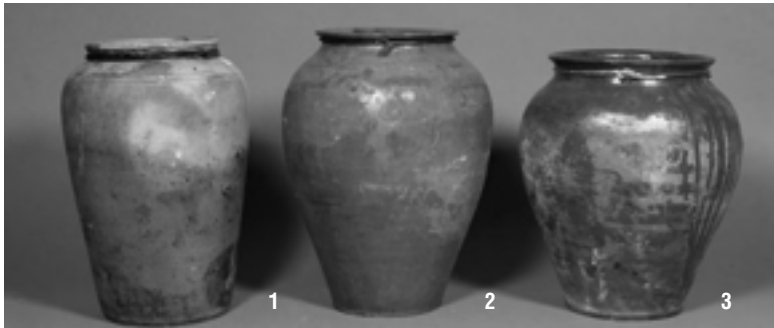
Мал.86. Миска (1-2). Глина, дріт, гончарний круг, стягування, 25,5х14 см. Знайдено: Полтавщина. 1940-ві. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-2125. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.87. Кухоль (1-2). Глина, ангоби, полива, дріт, гончарний круг, стягування, 11х8,6 см. Знайдено: Бар, Вінниччина. Перша третина XX ст. Приватна колекція Анатолія Щербаня. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.88. Горщик (1-2). Глина, мотузка, гончарний круг, ліплення, стягування, 24,7х26,3 см. Знайдено: Опішне, Полтавщина. Перша половина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-6425. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.89. Глиняні вироби, стягнуті дротом:

1 – Банка. Глина, полива, дріт, гончарний круг, стягування, 28,2х12 см.

Бутківка, Луганщина. Середина XX ст.;

2 – Банка. Глина, полива, дріт, гончарний круг, ритуння, стягування, 28,8х22 см.

Сунки, Черкащина. 1950-ті – 1960-ті;

3 – Г.О.Грушовенко. Банка. Глина, полива, дріт, гончарний круг, стягування, 25,6х21,2 см.

Громи, Черкащина, 1960-ті – 1970-ті.

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-7104,

КН-12717/К-12243, НД-8992. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Макітри, як правило, обв'язували товстим дротом до 0,3 см. У пізніші часи (з 60-х – 70-х рр. XX ст.) для стягування макітер досить часто обирали алюмінієвий дріт (с.Велика Грем'яча, Полтавщина). Іноді для обв'язування брали дріт, що використовували для прокладання електромереж (мал.80; 91:2).

У такий спосіб дротом стягували посуд навіть у тих селах Центральної й Східної України, де його виготовляли, – у гончарних осередках Полтавщини (Котельва, Велика Грем'яча, Глинське, Попівка, Сенча,

Мал.90. Макітра (1-2). Глина, ангоби, дріт, гончарний круг, писання, стягування, 23,3х37,4 см.

Жорнище, Вінниччина. 1940-ві – 1950-ті. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-13860/К-13396. Фото Тараса Пошивайла.

Публікується вперше

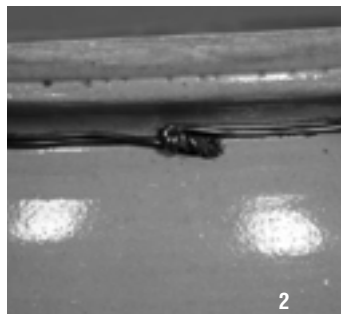
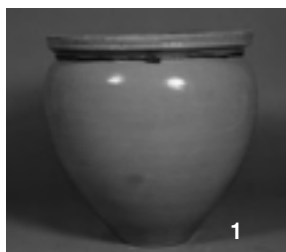
Мал.91. Глиняні вироби, стягнуті дротом (1, 2, 4) та мотузкою (3):

- 1 – Ринка. Глина, полива, дрiт, гончарний круг, лiплєння, ритування, стягування, 12,5х22,5 см. *Валки, Харкiвщина. 1950-тi;*
- 2 – Макiтра. Глина, полива, дрiт, гончарний круг, лiплєння, ритування, стягування, 36,7х46,4 см. *Цвiтне, Кiровоградщина. I половина XX ст.;*
- 3 – Макiтра. Глина, полива, дрiт, гончарний круг, лiплєння, ритування, стягування, 12,5х22,5 см. *Валки, Харкiвщина. 1950-тi;*
- 4 – Макiтра. Глина, полива, мотузка, гончарний круг, стягування, 21х22,3 см. *Тишкiвка, Луганщина. Середина XX ст.*

Нацiональний музей-заповiдник українського гончарства в Опiшному, НД-73, КН-12320/К-11821, НД-73, НД-7110. Фото Тараса Пошивайла. Публiкується вперше

Постав-Муки, Опiшне, Городище), Сумщини (Глинськ), Вiнниччини (Жорнище), Черкащини (Сунки), Харкiвщини (Валки) та iнших. Подiбнi посудини знайдено й у селi Олешнi, в Чернiгiвщинi, де також виготовляли глиняний посуд. Звiдси походить макiтра, оправлена сталiм дротом.

Окрiм залiзного дроту, для обв'язування посуду могли використовувати двi сплетенi мiж собою мотузки (мал.79; 88), шпагат

Мал.92. Макiтра (1-2). Глина, полива, дрiт, гончарний круг, стягування, 28,1х29 см. *Опiшне, Полтавщина. 1980-тi. Нацiональний музей-заповiдник українського гончарства в Опiшному, КН-1487/К-14045. Фото Тараса Пошивайла. Публiкується вперше*

Мал.93. Пасківники (1-2). Глина, полива, дріт, гончарний круг, ритування, стягування, 22,6х20; 26,2х24,1 см. Знайдено: Нова Водолага, Харківщина. І половина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-7201, НД-7200. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

(мал.91:3), мідний (мал.92; 85) або алюмінієвий дріт, марлю, а останнім часом – стрічку з липким шаром («скотч»).

Стягували дротом не тільки тріснуті вироби або ті, які довгий час були у використанні. З Полтавщини походить ціла обв'язана дротом попід вінцями макітра (мал.92).

Дріт чи мотузка, якими стягували посуд, оберігали його від подальших руйнувань, і глечики, макітри, пасківники, квітники та інші види посуду продовжували виконувати свої функції.

Цей вид ремонту й донині побутує в домашньому господарстві, там, де активно використовують глиняний посуд для приготування, зберігання, транспортування продуктів харчування. Це, насамперед, стосується макітер, пасківників, глеків, банок. Стягування мисок, у зв'язку з тим, що дріт не дуже естетично виглядає на їхній поверхні, вийшло з ужитку.

3.3. Заповнювання

Посуд могли ремонтувати шляхом заповнення тріщин та отворів різними речовинами й матеріалами. На думку Володимира Сидорова, у неолітичну епоху для заповнення тріщин могли використовувати смолу хвойних дерев, зокрема для герметизації отворів, через які скріплювали тріщини. Іноді тріщини заліплювали смоляними джгутами, що мали ширину до 10 мм і товщину до 3 мм. Дослідник вважав, що відремон-

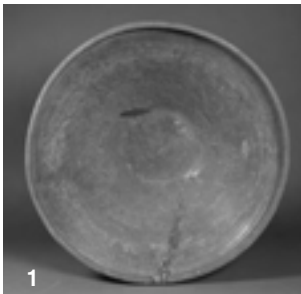
товані таким чином посудини могли служити ємностями не тільки для зберігання запасів їжі, а й для її приготування. Підтвердженням тому, на його думку, може бути місце їх знаходження – біля багать. В інших випадках сухі припаси могли зберігати і в ємностях з органічних матеріалів [107, с.41-42].

Під час досліджень на базі Постійно діючої експериментальної керамологічної експедиції Самарського державного педагогічного університету автор з'ясував, що тріщини найкраще замазувати свіжою смолою, щойно зібраною з дерева.

Заповнення зрідка використовували й у античні часи. Пошкоджений низ античного грецького піфоса, яким продовжували користуватися у господарстві, було залито свинцем [139, с.18].

У XX ст. українські етнографи теж зафіксували цей вид ремонту. *«Подібним чином поступали й після першого випалювання: посудини з незначними тріщинами замазували жовтою («мазана») глиною, покривалися поливою і повторно випалювалися. Такі вироби гончарі називали «заправка», а горшковози – «спайка» [13, с.45; 37, с.70]. У мисках з тріщинами лінія розколу, за словами гончарів, «заправлялася», тобто заповнювалася червоною глиною («червінкою») [95, с.12].*

Лідія Шульгіна в гончарному осередку – с.Бубнівка у Вінниччині – у 20-х роках XX ст. зафіксувала схожі рецепти з усунення тріщин: *«Гинша трісне на вогні, а зразу не видно, що є порч; тільки як поливаєш голивом, тоді воно зараз укаже, де є порч – указується порч, як поливаєш. Тоді замаслюють вперед пальцем, де трісла; здушують до міста, мішають до голива глини і тим замазують, заліплюють щільно. Мішають глину наполовину з голивом. Ця глина, що до*

Мал.94. Пантелеймон Лакота. Миска («яндол»). Глина, полива, гончарний круг, заповнювання, 17,5х46,5 см. Знайдено: Постає-Муки, Полтавщина. 1930-ті – 1940-ві.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-9049.
Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

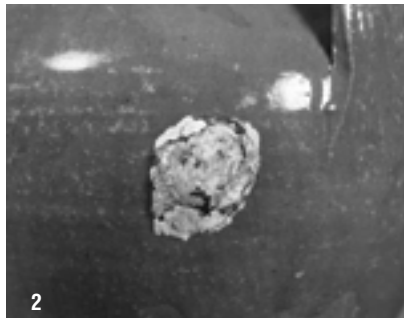
Мал.95. Д.П.Батієвський. Пасківник.

Глина, полива, дріт, гончарний круг, стягування, заповнювання, 18,5х18,2 см. Знайдено: Городище, Полтавщина. 1940-ві – 1950-ті. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-2460. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

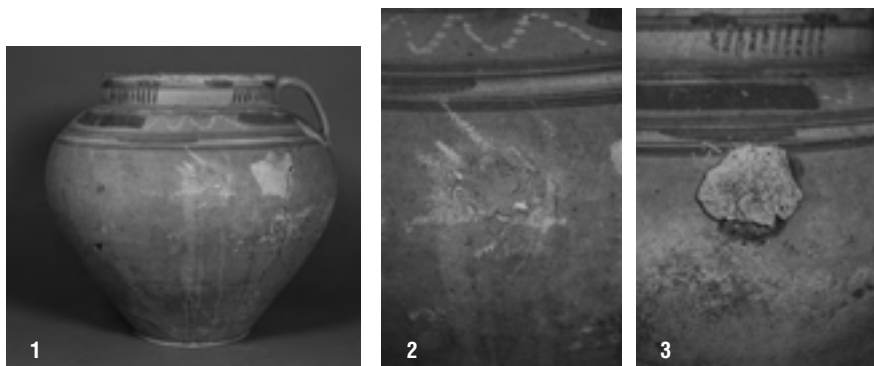
голива мішається, ця мастка дуже (Втома Ганчар)» або «Гиньший раз тріскає так, що воду буде пускати, тоді на готовому посуді замастюють воском, в руках розімняв добре, разом з глеєм мастким і так усе вимастюю, вимаслюю, воно й затягнеться, тоді вже не буде пускати (Яків Ганчар)» [141, с.145].

Подібний ремонт глиняних виробів застосовували й майстри відомого гончарного осередку – села Постав-Муки в Полтавщині. На одній з великих неполив'яних мисок тріщину на вінцях було замазано зеленою поливою. Після того, як виріб було випалено в горні другий раз, полива розтеклася й заліпила тріщину (мал.94).

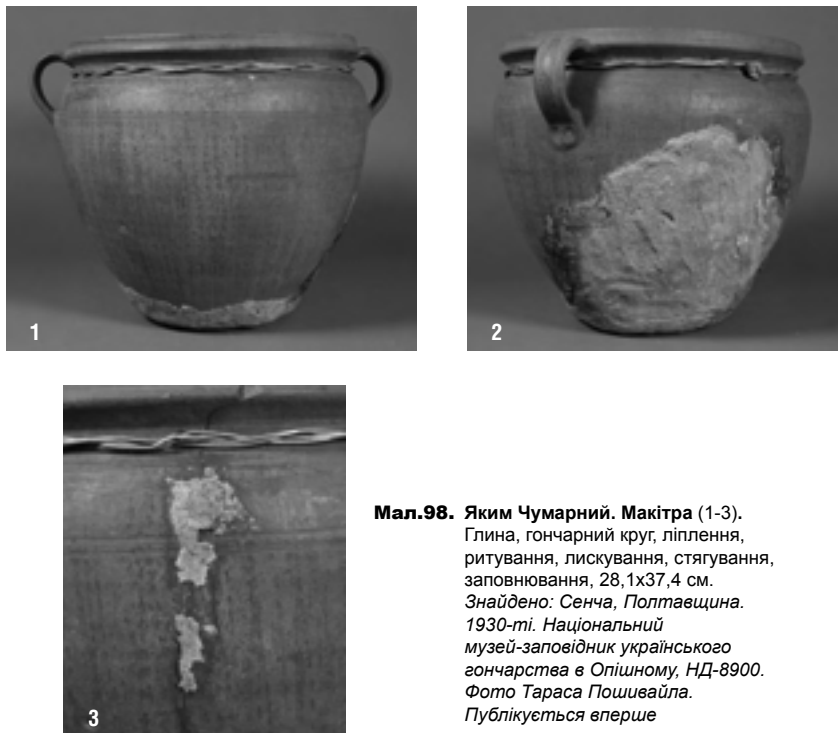
Тріщини на посуді могли замазувати сумішню різних речовин. Професор Олесь Пошивайло подав такі відомості: «В пошкоджених

Мал.96. Микола Маруніч. Тиквастий глечик (1-2). Глина, полива, дріт, гончарний круг, ліплення, стягування, заповнювання, 29,7х29,6 см. Знайдено: Попівка, Миргородщина. 1950-ті – 1960-ті. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-15988/К-15171. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.97. Горщик (1-3). Глина, полива, дріт, гончарний круг, ліплення, стягування, заповнювання, 16,2х20 см. Опішне, Полтавщина. 1920-ті. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-1623. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.98. Яким Чумарний. Макітра (1-3). Глина, гончарний круг, ліплення, риткування, лискування, стягування, заповнювання, 28,1х37,4 см. Знайдено: Сенча, Полтавщина. 1930-ті. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-8900. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

виробах дірки чи тріщини замазували сумішшю яйця та крейди. В такому посуді можна було тримати й воду» [95, с.122].

У фондах Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному зберігається макітра із села Сенчі (Полтавщина). Тріщини на ній заліплено сумішшю яйця з крейдою (мал.97).

Подібні знахідки відомі й в інших гончарних осередках Полтавщини. Зокрема, у с.Велика Грем'яча (Миргородський район) знайдено макітру, стягнуту під вінцями алюмінієвим дротом, в якій тріснути дно й низ заліплено схожим розчином. У пасківника, виявленого в селі Городище (Чорнухинський район), тріщини було замазано сумішшю, ймовірно, з яйця й крейди. Цікаво, що для того, щоб міцніше тримався дріт, яким стягнуто пасківник, його в одному місці примазали до тулуба посудини цим же розчином (мал.95).

Відомі й інші речовини для заліплювання тріщин (мал.96; 97; 99; 100).

Із Полтавщини, а саме із Миргородщини (село Попівка), походить тиквастий глечик, тріщину на якому стягнуто мідними дротом. На боці посудини була дірка, яку спочатку заткнули шматком смоли, а потім, очевидно, з естетичною метою, пофарбували в білий колір (мал.96).

У колишньому гончарному осередку Вінниччини (с.Жорнище) виявлено макітру, стягнуту під вінцями алюмінієвим дротом. Її тріснуте дно зсередини повністю замазано цементним розчином. Але уникнути протікання не вдалося, тому її замазали тістом (мал.99).

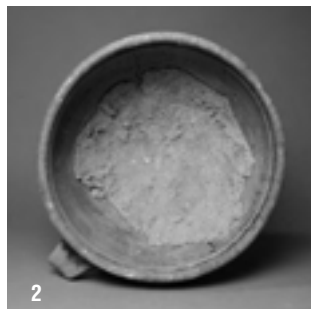
Тріщини й дірки могли замазувати також лесом («мазальною глиною»). Відремонтований таким чином горщик походить із села Малі Будища (Зіньківський район) (мал.101). Дірка на його боці заліплена глиною з домішками полови злакових рослин. Схожа маса йшла для мазання стін і долівки житлових і господарських будівель.

Вироби могли ремонтувати неодноразово. Про це свідчить, горщик з Полтавщини, дві дірки на боці якого заліплено сумішшю глини з крейдою. Ймовірно, це зроблено в різний час, оскільки колір заповнення різний (мал.97).

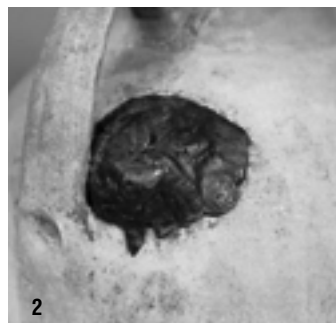
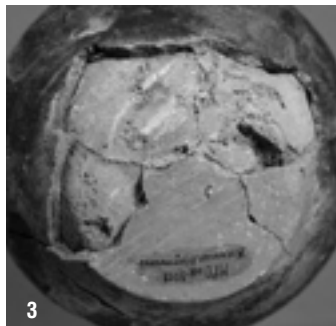
У Чернігівщині невеликі тріщини на кераміці замазували воском чи сумішшю поливи з глиною. Олешнянські гончарі називали випалені горщики з тріщинами, замазаними глиною ще до випалювання, «втулками» [94, с.12].

Зафіксовано випадок, коли отвір на боці глиняної банки було заткнуто тканиною. Посудину продовжували використовувати для зберігання сипучих припасів (мал.102).

Серед росіян також були поширені подібні способи заліплювання тріщин на глиняному посуді. Наприклад, брали білок курячого яйця,

Мал.99. Макітра (1-3). Глина, ангоб, дрiт, цемент, гончарний круг, лiплення, писання, риткування, стягування, заповнювання, 17,6х27,7 см. Знайдено: Жорнище, Винниччина. 1950-ті. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-9019. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.100. Тиквастий глечик (1-2). Глина, полива, смола, гончарний круг, заповнювання, 31,6х21,4 см. Знайдено: Малі Будища, Полтавщина. I половина XX століття. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-1137. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.101. Василь Герасименко. Горщик.

Глина, полива, мотузка, гончарний круг, заповнювання, стягування, 20х28 см.

Знайдено: Малі Будища, Полтавщина.

1930-ті. Власність Віктора Міщанина.

Фото Віктора Міщанина.

Публікується вперше

додавали до нього розтовчені в пил цеглу або уламки посуду, а потім цією сумішшю замазували тріщину [118].

Деякі інтернет-сайти містять поради щодо ремонту глиняного посуду (див. додаток 1.1). За їх допомогою можна ремонтувати будь-який вид глиняного посуду, що має невеликі тріщини.

Такою порадою скористалася одна з господинь Ізраїлю, яка використовує в побуті горщик, привезений з України (додаток 2.1).

У книзі С.Потапкіна та Ю.Маричевої «Настольная книга по домоводству» вміщено поради щодо використання глиняного посуду. Серед них є така, що стосується замазування тріщин на ньому: «Якщо на глиняному посуді є тріщини, то для запобігання протікання ці місця слід змазати «тістом» з товченої просіяної цегли, звичайної глини та лаку» [166].

На жаль, автори цього сайту не вказали, чи можна використовувати такий посуд для приготування в ньому страв, адже лак, який використовується для ремонту глиняного посуду під час нагрівання може надавати їжі неприємного смаку й запаху і навіть бути отруйним. Тому такий рецепт можна використовувати не для кухонного посуду, у якому готують або зберігають їжу, а лише для декоративних виробів, наприклад, ваз, вазонів та ін. (ці та інші рецепти подано у Додатку).

Заповнюванням користувалися як гончарі, щоб приховати брак на посуді, так і пересічні мешканці, коли під час використання глиняна посудина тріскалася. Етнографічні дані фіксують використання відремонтованого посуду в побуті. Відомо, що відбір цілого посуду для господарства здійснювали під час купівлі. Окрім візуального огляду посуду на наявність тріщин чи інших дефектів, по ньому стукали нігтем,

Мал.102. Банка (1-2). Глина, ангоб, полива, дріт, тканина, гончарний круг, стягування, заповнювання, 32х20,8 см. Знайдено: Поділля. 1940-ві.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
КН-13840/К-13376. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

кісточкою зігнутого пальця, паличкою або злегка стукали вироби один об один. Якщо звук був глухий, то виріб мав дефект – тріщину.

Після купівлі посудини, щоб продовжити час її експлуатації й покращити властивості, господарині вдавалися до різноманітних засобів [95, с.231-235]. Насамперед, вони стосувалися горщиків чи глеків, які зазнавали високих температур під час приготування їжі в печі. Іноді на базарах і ярмарках за невелику ціну спеціально купували потріскані вироби, ремонтували їх і після цього використовували в побуті, у тому числі для приготування страв у печі. Відоме українське прислів'я запевняє: «І на дірявий горнець знайдеться покупець» [95, с.341].

Етнолог і керамолог Сергій Лисенко 1900 року зазначив: «Нам особисто під час обходу базару в Глинську (с.Глинськ Роменського повіту Полтавської губернії. – А.Г.) потрапила в очі значна кількість бракованого посуду, біля якого збиралися купувальниці» [67, с.361]. Гончарі розповідали: «Винесеш на базар, так баба намагається хоч надтріснути вибрати, тільки щоб на копійку дешевше» [67, с.370]. Попитом користувалися пошкоджені поставмуцькі глиняні вироби в містечку Чорнухи (Полтавщина), що знаходиться неподалік гончарного осередку – села Постав-Муки: «Коли вони (гончарі. – А.Г.) привезуть цей брак у Чорнухи й почнуть продавати його по 1-1,5 коп., то баби все розбирають без залишку» [66, с.68].

Таким чином, археологічні матеріали фіксують небагато випадків заповнювання пошкоджених стінок посуду. Поодинокі з них відомі з пам'яток епохи бронзи або античних міст Північного Причорномор'я. Це, можливо, пов'язано з недовговічністю матеріалів, використаних для ремонту. Відреставровані в такий спосіб вироби XIX–XX ст. нерідко можна зустріти в музейних колекціях.

3.4. Склеювання

Для з'єднання тріснутих і розбитих глиняних виробів застосовується склеювання. Воно використовується як у побуті, так і фаховими реставраторами. Тривалий час через відсутність синтетичних клеїв використовували скріплюючі суміші на основі речовин тваринного й рослинного походження. До їх складу входили желатин, оцет, сир (казеїн), яєчні білки, камедь кісточкових дерев, каніфоль, віск, гіпс тощо.

Окремі з цих речовин, наприклад, кров тварин, до складу якої входить альбумін, можна замінити яєчним білком, оскільки в ньому також є згадана речовина. Альбумін є й у молоці [2, с.183].

До групи згаданих речовин можна віднести декстрин, що отримується під час термічної обробки картопляного, кукурудзяного чи іншого крохмалю. Декстрин можна приготувати нагріванням крохмалю впродовж 10 хвилин за температури 180–200° С. Після вистигання, отриманий декстрин можна легко відділити від крохмалю шляхом розчинення у воді. Таким клеєм дротарі склеювали тріснутий посуд перед дротуванням [138, с.14].

Мал.103. Миска. Глина, полива, ангоби, дрiт, гончарний круг, писання, дротування, склеювання, 4,9х15,4 см. Знайдено: Прикарпаття. Початок XX ст.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-1621.
Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Подібним чином відновлено мисочку із Західної України. Спочатку її склеєно, а потім дроговано ззовні (мал.103).

У розбитій фаянсовій миски, що походить із села Кудринці Борщівського району (Тернопільщина), щілини й просвердлені отвори, куди вставляли дріт для ремонту, заповнено невизначеною речовиною (мал.43).

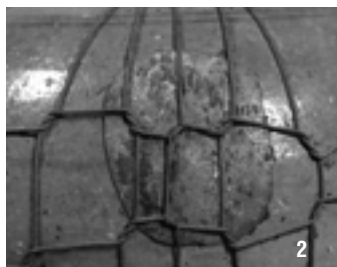
Навіть реставратори використовували народні засоби. Зокрема, наприкінці XIX ст. у музеї Одеського товариства історії та старожитностей широко застосовували клей, до складу якого входили перетерте вапно з яєчним білком та пилоподібний шамот такого ж кольору, як і реставрований виріб [56, с.35].

Популярними в побуті й фаховому реставруванні стають синтетичні хімічні клеї з неорганічних сполук і штучних полімерів. Для реставрації археологічної кераміки рекомендують клеї ПВБ (полівінілбутираль), ПБМА (полібутілметакрилат), ПВА (полівінілацетат), які найбільше відповідають реставраційним вимогам. Ці клеї можна використовувати і в домашніх умовах. Саме *«склеювання складається з кількох етапів, основними з яких є: підготовка поверхонь, що з'єднуються (знежирення); нанесення на них клею; приведення поверхонь у контакт; тужавіння виробів»*. Підготовка поверхонь полягає в їх очищенні від бруду й знежиренні спиртом або ацетоном [136, с.43].

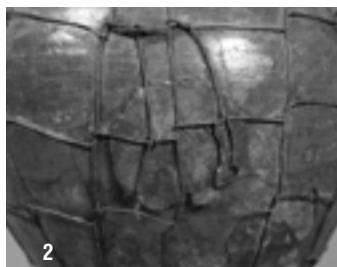
Нині існує чимало різноманітних хімічних клеїв, які швидко й міцно склеюють розбитий посуд. Але вони мають ряд недоліків. Зокрема, вони можуть шкодити здоров'ю людини, якщо страви варити, споживати або зберігати у відремонтованому за їх допомогою посуді. (У додатку 1 подано рецепти клеючих сумішей, більшість з яких є безпечними для людини).

3.5. Латання

У Криму, на античному поселенні біля с.Михайлівка, у приміщенні XIII, знайдено свинцеву заклепку з уламками посудини. Її розмір 3,5х3,5 см. У центрі цієї заклепки, між її внутрішніми та зовнішніми частинами, є *«ніжка»* висотою 0,4 см, що з'єднує їх. Борис Петерс вважав, що подібні заклепки встановлювали під час ремонту глиняної тари, *«коли стінки посудин були дуже зруйновані і не могли бути з'єднані тільки скобами. У таких випадках спочатку збиралися за допомогою скоб частини посудини біля пробойни, а потім встановлювалася та розклепувалася плomba і монтувалася уся посудина»* [89, с.89].

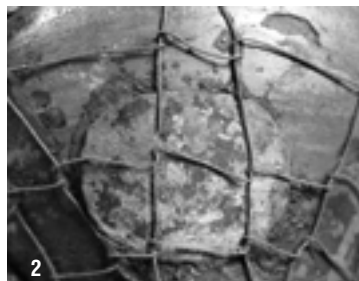
Мал.104. Горщик. Глина, ангоби, полива, дрiт, гончарний круг, лiплення, писання, латання, дротування, 27,4х29 см. Знайдено: Івано-Франківщина. Перша половина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-15586/ К-14831. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.105. Горщик. Глина, полива, дрiт, гончарний круг, лiплення, латання, дротування, 28,3х30,3 см. Знайдено: Попельники, Івано-Франківщина. 1940-ві. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-906. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Мал.106. Горщик. Глина, полива, дрiт, гончарний круг, лiплення, латання, дротування, 27,9х28,2 см. Знайдено: Попельники, Івано-Франківщина. 1920-ті – 1930-ті. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-900. Фото Тараса Пошивайла

Мал.107. Макітра («кулешник»). Глина, полива, дрiт, гончарний круг, лiплення, латання, дротування, 16,9х30,1 см. Знайдено: Попельники, iвано-Франкiвщина. Перша половина XX ст. Нацiональний музей-заповiдник українського гончарства в Опiшному, НД-893. Фото Тараса Пошивайла. Публiкується вперше

Посуд латали й за допомогою металевих пластинок. Подiбний ремонт зафиксовано на захiдних українських землях. Його здiйснювали дротарi.

Нерiдко, щоб убезпечити вирiб вiд руйнування, пластину накладали бiля «проблемної» трiщини. У фондах Нацiонального музею-заповiдника українського гончарства в Опiшному зберiгаються посудини, якi, окрiм дротування, ремонтували бляшаними пластинами округлої форми (мал.104-107).

Зафиксовано випадок, коли частково вiдбитi вiнця замiнили шматком шкiри. Для того, щоб вiн тримався, його попiд вiнцями посудини стягнули дротом (мал.1 на клапанi с.2 обл.).

Одним iз рiзновидiв такого ремонту можна вважати латання дiрок на глиняному посудi за допомогою шматка гуми. Горщик зi слiдами такого ремонту знайшла керамолог Людмила Метка в Луганщинi. Оtviр на цьому глиняному виробi заклеєно округлою гумовою латкою (мал.108). Це єдиний

Мал.108. Поїлка для птахів. Глина, гума, гончарний круг, латання, 28х18,4 см. Знайдено: Бутківка, Луганщина. Середина XX ст. Нацiональний музей-заповiдник українського гончарства в Опiшному, НД-7130. Фото Тараса Пошивайла

факт, відомий автору, що свідчить про існування такого різновиду ремонтування.

Таким чином, латання не було поширеним видом ремонту глиняного посуду. Відносно часто його здійснювали наприкінці XIX – у першій половині XX століття з використанням бляшаних пластинок й поєднували з дрютуванням.

3.6. Шліфування

До одного з видів ремонту посуду, точніше – відновлення його функціонального призначення, можна віднести шліфування.

Мал.109. Посудина корчагоподібної форми, декорована червоною фарбою. Глина, ліплення, писання. Куп'єваський могильник, курган №15, поховання 1, Харківщина. Лісостепова культура передскіфського часу. Перша половина VII ст. до н.е. Розкопки Сергія Берестнєва [50, рис.30:8]

Іноді вінця або шийка посуду відбивалися, і їх неможливо було прикріпити на місце. Такі вироби могли пристосовувати до вжитку таким чином: гострі краї пошкодженої верхньої частини оббивали, а потім вирівнювали й загладжували (шліфували).

У кургані №15 Куп'єваського могильника (Харківщина) знайдено корчагу з відбитими вінцями. На заглаженій зовнішній поверхні посудини, а саме на плечах і шийі, червоною фарбою нанесено орнамент у вигляді трикутників, з'єднаних основами, з опущеними вниз вершинами. Від основи трикутників угору піднімаються паралельні лінії. Корчагу датують першою половиною VII ст. до н.е. Після того, як вінця посудини було частково пошкоджено, її продовжували використовувати в побуті. Для цього гострі краї надбитої шийки зашліфували до одного рівня. Пізніше посудину було покладено в

могили як супроводжуючий інвентар померлого [9, с.30, рис.30:8]. Ймовірно, незначна кількість таких декорованих виробів була причиною того, що ставлення до них у той час було бережливим (мал.109).

Іноді від глиняних виробів відбивалися вуха («ручки»). Такий посуд виявлено під час розкопок у двох похованнях кургану №2 (VI ст. до н.е.) Малотростянецького могильника (Полтавщина).

У похованні №1 цього ж кургану серед інвентарю, до якого входили кубок, великий і малий горщики, три миски, знаходився черпак напівсферичної форми. Петлеподібне вухо черпака відбилося під час використання. Залишилася лише його частина завдовжки 1,4 см, яку було ретельно загладжено [23, с.93, рис.4:8; 19, мал.68:1].

У похованні 2 стояв ще один такий черпак з набору глиняного посуду, до якого входили миска й два горщики. Вухо черпака, діаметром

Мал.110. Черпаки з відбитими вухами (1-2). Глина, ліплення, 4,0х9,5; 4,0х9,5 см. Малотростянецький могильник, курган №2, поховання 2 (1); курган №2, поховання 1 (2); Полтавщина. Лісостепова культура скіфського часу. Кінець VII – VI ст. до н.е. Розкопки Анатолія Гейка. Історико-культурний заповідник «Більськ», А-201/196, А-201/205. Фото Олеса Пошивайла

1,3 см, було повністю відбито, а його скол загладжено [23, с.93, рис.4:9; 19, мал.68:2] (мал.127).

З поховання 4 розкопаного сарматського кургану біля с.Благодієвського, що неподалік м.Оренбург (Російська Федерація), походить глек, який часто використовували в побуті. Дослідники наводять дані, що його вухо й вінця були відбиті раніше, а поверхні сколів затерто. У середній частині тулуба й на ший глека містилися отвори від ремонту [55, с.188, рис.4:1].

На селищі черняхівської культури Сердюки-1 (Полтавщина) виявлено нижню частину зробленого на гончарному крузі горщика. Коли він розбився, його злам для усунення гострих країв було загладжено за допомогою точильного каменя [27, с.42, рис.1:6].

Пристосування бракованого посуду до вжитку побутувало й набагато пізніше, наприкінці XIX – на початку XX ст. Професор Олесь Пошивайло під час етнографічної експедиції до відомого гончарного осередку Чернігівщини – села Олешні – знайшов відомості, що ще в першій

Мал.111. Миска-друшляк. Глина, дрiт, гончарний круг, проколювання, лiплення, стягування, скрiплювання, шліфування, 12,4х30 см. Знайдено: Могилів-Подільський, Вінниччина. Перша половина XX ст. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-11820/К-11327. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

половині XX ст. «трошки браковані (тріснуті під час випалювання, надцерблені)» вироби, які не викидали, а використовували для різних господарських потреб, називали «набережень». Олешнянські гончарі нерідко практикували відбивання тріснутої під час випалювання ший в глечиків і шліфування країв зламу. Таким чином утворювалася ціла неушкоджена горщикоподібна посудина, яку продавали дешевше, і яку можна було використовувати для господарських потреб» [94, с.12].

Шліфування залишків відбитих вух виявлено й на мисці-друшляку з Поділля (мал.111).

Таким чином, іноді, щоб продовжити використання частково пошкоджених глиняних виробів, у них шліфували надбите місце. У такий спосіб загладжували гострі краї відбитого верху посудини або того місця, де було її вуха. У XIX – першій половині XX ст. шліфування здійснювали українські гончарі й власники посуду.

Отже, можна виділити кілька способів ремонту глиняного посуду, які зафіксовано за керамологічними, археологічними й етнографічними джерелами:

- Скріплювання.
Ремонт здійснювали шляхом просвердлювання отворів на краях тріщин і стягування їх шкіряними ремінцями, залізними, бронзовими або свинцевими скобами.
- Обплітання стінок тріснутого посуду.
Різновиди:
 - а) обплітання органічними матеріалами;
 - б) дротування.
- Латання за допомогою тонких металевих пластинок та інших матеріалів (шкіри, гуми).
- Заповнення тріщин чи отворів різними речовинами й матеріалами.
- Склеювання.
- Шліфування.

Зважаючи на сезонність стародавнього гончарства (глиняні вироби в період пізньої осені – ранньої весни не виготовляли), посуд намагалися зберегти впродовж міжсезоння. Найчастіше ремонтували великі вироби, які важче було сформувати, висушити й випалити. Вони частіше тріскалися під час експлуатації. Окрім того, вони дорожче коштували, ніж інші види посуду.

Види відремонтованого посуду залежали:

- від кількості певних видів посуду, який використовували в тому чи іншому господарстві;
- від місця виготовлення (привізні вироби цінувалися більше);
- від вартості посудин.

Такі види ремонту, як скріплювання, дротування, склеювання, заповнення застосовували з епохи неоліту й до середини XX ст. Деякі з них (склеювання, скріплювання) побутують і нині. У більшості випадків відремонтований посуд можна бачити у господарстві людей похилого віку, для яких характерне бережливе ставлення до предметів домашнього вжитку.

РОЗДІЛ IV

Ремонт глиняного посуду у фольклорі й художніх творах

4.1. Казки, пісні

Дротарство знайшло своє відображення в українських казках, народних піснях і співанках, які були розповсюджені в середовищі лемків і русинів. Нерідко дротарі виступають головними персонажами цих творів. (Деякі з них подано в додатку 2).

Зокрема, дротарів і фрагменти їхнього життя згадано в сюжетах народних казок, зокрема в українській соціально-побутовій казці *«Лихо над лихами»*, де головний герой Горшкодротар, щоб прогодувати сім'ю, вирішив: *«Немає кращого ремесла, як ліпити нові горшки й дротувати розбиті!»*. Увесь рік є для нього робота: *«Влітку чоловік робив з глини горшки, обпалював їх, возив до міста продавати. Зимом мандрував по селах, дротував розбиті горшки, глечики та інші посуд. Непогано заробляв: за новий горшок йому насипали такий же горшок зерна, за подротований – півгоршка»*. Майстер ходив з одного населеного пункту в інший, вигукуючи: *«Горшки продаю, горшки дротую!»*, а пізніше кмітливий Горшкодротар, відгадавши загадку царя, помінявся місцем з його міністром (повний текст казки подано в додатку 2.1) [162].

У гуцульській казці *«Про легіня, що повернув людям сонце, місяць і зорі»* теж є згадка про «горшкодрая»: *«Дідько трохи не зомлів зі страху. Поблід і почав трястись, як у пропасниці.*

– Тепер в'яжи мене, – пробелькотів.

Гуцул пообсотував чорта мотузками, як горшкодрай дрантивий горнець. Відвернувся й крикнув: «Рви!» [167].

Богдан Скаврон наголошував: «Окрім того, у лемків багатою є усна, оповідна культура, вони однаково любили розповідати і слухати, отож талановиті оповідачі, як сьогодні – добрі артисти, дуже цінувалися. Це нині є радіо і телебачення, а раніше функцію передавача новин виконували різні мандрівні ремісники – наприклад, мазярі чи дротарі. Вони були добрі оповідачі і тогочасні шоумени, люди раділи, коли хтось такий прийде в село, буде щось цікаве розповідати. Лемки завжди мали що заспівати і що розповісти» [172].

Знана лемківська співанка «Дротар» (слова Павла Стефановського, музика Петра Муриянка) подає цікаву інформацію про одяг дротарів, їхній інструмент та про те, звідки походять ці майстри:

«Ходив дротар од села, до села,
Горці дротувати.
Палицьом ся підперав,
За дівчатми позерав,
Кричав: «Горці дротувац»,
Часом собі співав.
Течут горці і вельки і мали,
Горці дротувани.
Не смутте ся дівчата,
Же вам течут горнята,
Дідо дротар здротує,
А і пожартує.
Ходив дротар по горах стежками,
Горці дротувати.
З боку носив торбинку,
Звиток дроту, мериндю,
На ногах онучи, керпці,
Дуган в табакерці.
Ходив дротар з Білою, Чорной Води,
Горці дротувати.
Вельки, мали дротував,
Кутив файку і сплював,
За роботу пінязі казав сой давати» [154].

Відомі пісні про дротарів, які побутували у середовищі лемків-русинів. Одна з пісень дротарського фольклору пов'язана з розлукою дротаря з дружиною чи дівчиною:

*«Оставайте здорові,
мої приятелі,
бо я облечений
в дротарський кошелі.
Уж ідут дротаре
єдни за другима,
лем мого милого
не видно за ними
Пошов милий з дротом,
мав прити другий день,
а его не видно
уж осьмий тиждень.
Я свого фраїра
з дротом виправила
жеби мі го друга
дівка не любила.
Дротаре, дрітаре,
што по вас остане?
По вершках ступляї,
по корчмах грайцарі,
Пошов милий з дротом,
ани му хиру ніт,
і я за ним пойду
бо мі ту пари ніг.
Пошов милий з дротом,
брюхом як корито,
бодай дріт потратив,
дому ша натрапив» [42, с.11-12].*

Сюди відноситься й українська сороміцька пісня «Ой, мамуню, ай, ай, ай...», записана наприкінці XIX – на початку XX ст. в селі Коришлівка Підволочиського району (Тернопільщина) (див. Додаток 2.2).

Юрій Винничук зазначив, що «наскільки дротар був популярним, свідчить той факт, що він став персонажем вертепу поруч із коминярем», і подав співанку про нього.

*«Я бідний дротарина
Пішов у світ широкий,
Дожидає мати сина,
Вже буде три роки» [151].*

Горшкодрай був одним із персонажів української Маланки. Його фігура, поряд з Чортом, Смертю, Циганом, Дідом, Вовком, Козою, Бабою Ягою, Пастушками, входила до вертепу, що існував у ряді сіл Західної України [173].

В епопеї Богдана Лепкого «Мазепа», яка складається з п'яти історичних повістей, є згадки про дротарів-горшкодраїв. Зокрема, у повісті «Мотря» подано пісеньку про них.

*«Батько підняв її, посадив на коліна і приспівував:
Їде, їде пан, пан,
На конику сам, сам,
Їде, їде жид, жид,
Їде, їде горшкодрай,
На конику гаталай, гаталай,
Гаталай горшкодрай» [161].*

Уже зазначалося, що дротарі не тільки були героями різних жанрів усної народної творчості, але й самі виступали її носіями й поширювачами завдяки своїм мандрям значними територіями. З цього приводу Роман Кирчів писав: «Велика роль у поширенні, культивуванні, оберіганні і збагаченні усної словесності належала на Лемківщині, як і скрізь, талановитим виконавцям — співакам, оповідачам, дотепним весельчакам, балагурам. Це люди, які зберігали в своїй пам'яті багатий фольклорний репертуар і які володіли даром зацікавити ним та передавати його оточенню. Вони користувалися увагою і пошаною в громаді, були бажаними в гурті, запрошувалися на весілля для виконання різних обрядових чинів (старост, старших свих, дружбів, дружок) та на інші громадські і родинні імпрези. Такі особи знаходилися чи не в кожному селі, а також були заходжими, що мандрували від села до села, як старці-прохачі, лірники, майстри-будівельники, кравці, шевці, ткачі, дротарі (складали і обплітали дротом розбиті горшки) та ін.» [160].

Про це можна знайти згадку і в оповіданні Івана Франка «Довбанюк»:

Мал.112. Дротар.
Східна Словаччина [155]

«Дротарів у нас у ту пору дуже радо приймали, бо дротар усе одно, що газета, про всяку всячину розкаже. Бувало повна хата людей найде, як на комашню, а він собі на лаві засяде та «сем» та «лем» – і плете, що його слина на язик наверне, а люди аж роти порознімають та тільки ахають. Та й волочилося тих дротарів багато, що кілька день усе якийсь новий» [127, с.211].

Усна народна творчість українців зафіксувала чималу кількість згадок про ремонтування глиняного посуду та про майстрів, що цей ремонт здійснюють, – дротарів, або, як їх ще називали, «горшкодраїв».

4.2. Художня література

Мал.113. Іван
Наумович [164]

Дротування зафіксовано й у творах художньої літератури. Найбільше їх відомо в Словаччині та Чехії. Але й українські письменники (Іван Франко, Юрій Винничук, Богдан Лепкий та інші) неодноразово у своїх книгах звертали увагу на дротарів (див. Додаток 3). Про популярність дротарів свідчить і той факт, що назву людей цього ремесла письменники брали собі за псевдонім. Наприклад, одним із псевдонімів західноукраїнського письменника Миколи Устияновича (1811–1885) був *«Дротар»* (мал.114). [163]

Уродженець міста
Миколаїв у Львівщині
Іван Наумович –

галицький письменник, автор поезій, байок, оповідань, повістей, присвячених народному побуту, суспільний діяч, священик, видавець (1826–1891) – написав 1879 року оповідання *«Горшкодрай»* [164] (мал.113).

1920 року в Нью-Йорку Іван Лучків видав книгу *«Шляхецькі забави, або Пан Потоцький. Історичні оповідання»* [71]. До неї увійшло оповідання *«Потоцький і горшкодрай»*, де показано випробування паном Потоцьким дротаря та майстерність останнього в ремонті горщика (див. Додаток 3.4).

Мал.114. Микола
Устиянович [163]

Іван Киндя (1892–1964) із села Орябина в Словаччині є автором етнографічно-біографічної повісті «Дротарі» (мал.115-116). Вірші й прозові твори про дротарів писала і його донька Юстина Матяшовська [138, с.17-18].

Син дротаря Миколай Ксеняк 1994 року на діалекті рідного села видав книгу «О камюньских майстрах», а 2002 року – «Біда Русинів з дому виганяла», присвячені русинському дротарству. В останній автор вмістив віршовану «Приповідку о дротареві» й драму на дві дії «Біда Русинів з дому виганяла». Першу під назвою «Про дротарика» було поставлено 1994 року на сцені театру А.Духновича в Пряшеві. У книзі є цикл «Дротарська черепка». У своїх роботах Миколай Ксеняк на основі розповідей своїх

Мал.115. Іван Киндя під час російського полону. Тамбовська губернія, Російська імперія. 1916 [138]

Мал.116. Книга Івана Кинді «Дротарі» [163]

рідних подав оповіді про життя й побут дротарів із села Камюнка, використавши місцеву говірку [60; 61].

Дротар із Орябини Петро Павлик став головним персонажем драми письменника Ваньо Гунянка [138, с.18]. Можна назвати й інші твори про дротарів. Так Юрко Боролич написав казку «Мандрівка дротарика Івана Пройдисвіта» [138, с.18].

Зображення дротування й дротарів, їхніх звичаїв, самотнього фольклору є цікавим елементом художніх творів багатьох майстрів слова України й загалом Східної Європи. Це дозволяє надати описуваним подіям більш яскравого забарвлення, повніше відтворити народний побут. Водночас вони виступають одним із джерел, що містить цінні відомості про самотнє ремесло.

4.3. Інші види художньої культури

Дротарям і дротарству присвячено твори художників, а також майстрів народного мистецтва, зокрема різьбярів.

Широкому загалу відома картина художника Василя Мадзеляна (Пенсильванія, США) «Дротар з Білої Води», на якій зображено майстра із села Біла Вода – одного з найбільш західних у Лемківщині (мал.117).

Мал.117. Василь Мадзелян. Дротар з Білої Води [155]

Відомі й інші художники, які цікавилися цією тематикою. Так, Микола Барановський написав картини *«Дрітар з хлопцем-помічником»*, *«Орябинський дрітар з крошнею»*, *«Дротар»* [138, с.18].

Найбільшу славу відомому лемківському різьбяру першої половини ХХ ст. Михайлу Орисіку (1885–1946) принесли зображення побутових сцен з фігурами людей. Вони були пов'язані з життям лемків. Серед них – робота *«Лемко-дротар»* [170].

Образ дротаря, горшкодрая доволі вживаний в українській усній народній творчості, літературі, образотворчому мистецтві. Звернення до нього в ХІХ – на початку ХХ ст. пов'язане не тільки з поширенням цього промислу, а також із неординарністю характерів й особливостями поведінки дротарів, їх мандрівним способом життя, що суттєво відрізнявся від осілого буття більшості українського населення Словаччини, Польщі й Західної України.

ВИСНОВКИ

Ремонтування глиняного посуду набуло неабиякого значення серед давнього й сучасного населення Східної Європи й, зокрема, України. Але й нині це питання як українськими, так і чужоземними науковцями – керамологами, археологами, етнологами – досліджено недостатньо. Вони вивчали лише окремі аспекти, що стосуються тих чи інших видів ремонту, передовсім одного із найбільш поширених – дротарства.

Керамологічні, археологічні, етнографічні, фольклорні й літературні джерела, частину яких здобув сам автор, дозволили комплексно вивчити ремонт глиняного посуду від часу його появи й до сучасності. У результаті аналізу й узагальнення матеріалів вдалося отримати повну систематизовану характеристику поширеності ремонту глиняних виробів, дослідити різні способи ремонту, особливості їх розвитку, тривалості існування, причини зникнення тощо.

Ремонт глиняного посуду, виникнувши в епоху неоліту (час появи глиняних виробів), базувався на певних навичках, набутих людиною в більш давні часи. Зшивання різноманітних виробів зі шкіри та рослинних волокон стало прототипом скріплювання тріснутого глиняного посуду за допомогою мотузків, шкіряних ремінців і металевих скоб.

Набули поширення й інші види ремонту глиняних виробів. Автор виділив такі його види: скріплювання, обплітання, заповнення, стягування, склеювання, латання. Встановлено, що основним серед них довгий час було скріплювання, яке полягало в просвердлюванні отворів обабіч тріщин на посуді та стягуванні їх мотузками чи ремінцями. З появою в господарстві давніх племен і народів бронзи, заліза та свинцю із цих металів почали робити скоби,

які використовували для ремонту кераміки. Вони були міцними, надійними й довговічними, порівняно з органічними матеріалами, тож їх використання стало прогресивним явищем.

У XIX – першій половині XX ст. найбільш використовуваним видом ремонту посуду стало дротарство, яким займалися мандрівні майстри-дротарі. Воно набуло поширення в Західній Україні, інших країнах Європи: Польщі, Словачії, Чехії, Румунії, Болгарії, Сербії та ін. Підтвердженням масового побутування цього промислу слугують різноманітні наукові джерела, фольклор, твори художньої літератури, образотворчого мистецтва, у яких відображено життя й побут дротарів.

Інші види ремонту, окрім стягування тріснутих виробів, не набули значного поширення. Але й стягування з часом стало маловживаним. Деякі інші види ремонту – дротування, берестування – нині перетворилися на способи декорування творів декоративно-ужиткового мистецтва.

Підвищення добробуту населення, початок масового використання в побуті скляних, металевих, фаянсових виробів призвело до звуження вжитку глиняного посуду, а відповідно – й до зникнення більшості видів ремонту.

З появою різноманітних синтетичних клеїв та винайденням речовин, якими можна заповнювати тріщини на посуді, популярності набули найбільш прості способи, що не потребують спеціальних знань і знарядь праці, – склеювання й заповнення тріщин пошкоджених частин виробів.

Після ремонту глиняний посуд часто продовжував виконувати свої основні функції щодо приготування й споживання з нього їжі. Коли ремонт був неякісним або пошкодження невідновним, тоді такі вироби використовували як тару для сухих і сипучих продуктів.

Монографія є першим в українській керамології узагальнюючим дослідженням ремонту глиняного посуду. Зокрема, до наукового обігу уведено маловідомі глиняні вироби зі слідами ремонту, більшість яких зберігаються у фондах Національного музею-заповідника українського гончарства Опішному – найбільшого музею цього профілю в Україні.

Дана робота не претендує на вичерпність, а тому передбачає подальше дослідження ремонту глиняного посуду. Передовсім, це стосується дротарства – одного з яскравих явищ матеріальної культури українців.

Додаток 1

ПОРАДИ ЩОДО РЕМОНТУ ГЛИНЯНОГО ПОСУДУ

1.1

«Цей спосіб полягає в наступному. У посудину, що підлягає ремонту, кладуть 3-4 шматки цукру, поливають їх водою і ставлять на сильний вогонь. Коли цукор перетвориться на сироп, ним обливають тріщину кілька разів, продовжуючи тримати посудину на вогні. Проникаючи в пори, сироп обвуглюється й утворює свого роду цемент, який заповнює тріщину. Рекомендуємо цей спосіб переважно для хімічних лабораторій, де глиняні колби часто тріскаються від сильного вогню. Але той же спосіб цілком придатний і в домашньому побуті для реставрації глиняного посуду, який використовується для приготування їжі. Обвуглена маса, що утворюється в тріщині, не надає страві стороннього смаку; сама ж тріщина заповнюється цією масою настільки щільно, що відремонтований посуд може служити нарівні з новим» [181].

1.2

«Дістала я свій український горщик (я його лагідно називаю – «банячок», оскільки місткість його 4 л), заклала туди курку з водою, і поставила його на вогонь. І з ледве помітної, раніше утвореної тріщинки почала капати вода. Мало того, що плани в розумінні бульйону в горщику порушилися, ще більше шкода горщика. Але здаватися я не збиралася. З горщика все перелила в каструлю і відставила її вбік. А сама взялася за «лікування» горщика. На дно горщика поклала три шматочки змоченого водою цукру і поставила горщик на вогонь. Дерев'яною ложкою весь час помішувала цукор, доки він не розчинився і не перетворився на темно-коричневу глазур. Потім взяла горщик у руки і, нахилиючи його в різні боки, облила цією цукровою глазур'ю його стінки і всі місця, де з'явилися тріщинки. Так зробила кілька разів. Відставила горщик на дерев'яну підставку (це важливо – гарячий горщик ставте лише на дерево) і дала йому охолонути. Це відбувається не так швидко, як з металом, тому, дочекавшись, коли він стане теплим, залила його теплою водою, дала трохи постояти і змила залишки цукрової глазури (тієї, якою

я «лікувала» горщик). Заклала знову курку і поставила свій горщик з куркою на газ. Вариться... не протікає...» [177].

1.3

Цемент для фарфору та фаянсу

«З цією метою рекомендуємо таку суміш. Взяти 125 г свіжого, хорошої якості сиру і промити його водою, сильно стискаючи до того часу, доки вода, що стікає, не стане світлою. Потім сир, промитий таким чином і добре відтиснутий, покласти у фарфорову ступку, додати туди білки з 3 яєць і сік, витиснутий із 7-8 голівок часнику. Все це добре розтирають у ступці, після чого потроху додають дрібно потовчене палене вапно до тих пір, поки вся суміш не перетвориться на круту тверду масу. У такому вигляді отриманий склад готовий до використання і зберігається у щільно закупореній баночці з широким горлом. Щоб склеїти ним який-небудь фарфоровий чи фаянсовий предмет, невелику кількість його злегка змочують водою, покривають ним рівномірно поверхні зламу, і швидко скріпивши розбиті частини, дають цементу повністю висохнути у темряві. За свідченнями, склеєні цим складом предмети із фарфору або фаянсу добре витримують вогонь та окріп» [182].

1.4

«Глиняний посуд можна склеїти за допомогою суміші, зробленої з дрібно розтертого вапна, перемішаного зі знежиреним домашнім сиром. Густою в'язкою масою змащують місця, що скріплюються, з'єднують і дають масі просохнути.

Якщо протекла глиняна ваза, то тріщини можна замазати щіточкою, вмоченою в будь-який лак. Після висихання утворюється щільна плівка, що не пропускає рідину» [179].

1.5

Дріт замість клею

«Для з'єднання шматків розбитого посуду можна використовувати скоби з латунного або мідного дроту (мідний дріт кращий). Зазначимо, що дріт обпалювати не варто, тому що він втратить свою пружність. Для скоб найкраще підійде дріт діаметром 1-1,5 мм.

З інструментів знадобляться невеликий молоток, терпуг, доволі великі пласкогубці й саморобне свердло, яке показано на малюнку.

Свердло складається з дерев'яної або залізної відвісної частини, обточеної на станку, в яку вставляють маленьке свердло так, щоб

його легко можна було виймати. Свердло найдешевше виготовити зі сталених в'язальних спиць, які спочатку треба обпалити, потім обпиляти у вигляді клину, загострити кінець і загартувати.

З однієї спиці можна виготовити 4 свердла. Внизу дрель має масивний свинцевий круг, який полегшує обертальний рух, а вгорі – отвір, через який проходить тонкий міцний шнурок, наприклад, зі шкіри вугра, або струна з кишки (мал.117).

Кінці шнурка скріплено з кінцями точеного поперечного руків'я, просвердленого посередині. Якщо встановити дріль, як показано на малюнку, і натиснути на руків'я, то свердло буде обертатися по чергово в один і другий бік, легко просвердлюючи отвір у посуді, призначеному для ремонту.

У тих місцях, де заплановано просвердити отвори, потрібно зняти поливу старим терпугом, кінець якого загострено. Коли просвердлили отвори в одному шматку розбитого посуду, просвердлюють відповідні отвори і в іншому.

Мал.118. Ремонт глиняного посуду за допомогою саморобного дреля [168]

Волога не повинна потрапляти в отвір під час свердління; лише під час просвердлювання дуже твердого посуду використовують трохи скипидару.

Свердло треба постійно підгострювати.

Все, що тут сказано, стосується ремонту глиняного й фаянсового посуду, але в такий же спосіб можна ремонтувати фарфорові і скляні речі, для яких свердло виготовляють з дуже тонких сталєних дротиків чи з маленьких терпужків, які використовують годинникарі, й обпилюють так само, як і спиці.

Місце, де буде отвір, продряпають обламаним терпужом. Під час обертання свердла його треба змочувати скипидаром або гасом.

Коли всі отвори просвердлено, роблять з відповідного дроту скобки, згинаючи його обцєнками два рази під прямим кутом. Довжина кінців скобки дорівнює товщині стінки посуду, а довжина середньої частини дещо менша за відстань між отворами.

Скобки вдавлюють в отвори і замазують швидко висихаючою замазкою. Таку замазку готують із 8 частин сиру (з якого витиснуто сироватку), 4-х частин паленого вапна, погашеного достатньою кількістю води, і 3-х частин найдрібнішого піску. Все це розтирають у ступці: спершу сам сир, а потім вапно і пісок, які додають поступово. Ця замазка твердне через 12-18 годин.

Прийоми, необхідні для якісного виконання робіт, легко засвоїти за допомогою частих вправ, тому описувати їх тут не будемо.

Робота може бути виконана за будь-яким столом; але якщо до краю столу пригвинтити невеликий шматок дерева, на який можна було б класти черепок посуду, то свердління буде значно полегшено» [168].

1.6

«Для ремонту посуду з дірками вирізають з алюмінію, жерсті або іншого металу (залежно від того, з чого зроблено посуд) латку, розміри якої повинні бути на 5-10 мм більшими за дірку. Краї дірки і латки очищують, протирають тонким наждачним папером, а за 10-15 хвилин до склеювання – ацетоном або денатурованим спиртом і змащують тонким шаром клею. Клей сушать 40-60 хвилин, нагрівають до 50-60°C, сушать 10-15 хвилин, потім знову змащують клеєм, але вже товщим шаром. Після висушування (клей не повинен липнути до пальця) накладають латку, притискають її і нагрівають. Для нагрівання, якщо латка знаходиться не в нижній частині посуду, наливають воду в такий кількості, щоб вона доходила до нижнього краю латки і не токала її. Воду кип'ятять протягом 2-3 годин, а потім охолоджують. Якщо латку накладають на дно, то посуд прогрівають у духовці, на електроплиті чи на іншому нагрівальному приладі протягом 1-2 годин» [178].

1.7

«Суміші на основі глютинового клею:

1. Для склеювання:

1.1. У зварений гарячий столярний клей додають дрібно просіяний деревний попіл до отримання густої пасти.

1.2. Гарячий столярний клей пластифікують гліцерином (на 20 вагових частин (далі – в.ч.) клею – одна в.ч. гліцерину).

1.3. Універсальний клей: 120 г цукру; 30 г гашеного вапна; 120 г столярного клею; 400 г води. Цукор розчиняють у воді, додають вапно й підігрівують упродовж години. Отриманий прозорий розчин зливають і додають шматочки столярного клею. Після набухання варять до отримання однорідної клейової маси.

1.4. Для отримання водостійкого клею у гарячий столярний клей додають натуральну оліфу або ляну олію у співвідношенні 4:1.

1.5. До желатинового клею додають невелику кількість розчину двохромокислого калію. Під впливом світла клейовий розчин стає водонерозчинним.

1.6. Для склеювання використовують желатин з оцтовою кислотою в різному співвідношенні: 30-35 в.ч. желатину на 100 в.ч. оцту або 66 відсотків води, 18 відсотків желатину і 16 відсотків оцтової кислоти. У процесі склеювання температура складу повинна бути наближеною до температури кипіння (але не кипіти!).

Суміші на основі білкових клеїв:

1. Казеїну (водостійкі):

1.1. Сир зі знежиреного молока промивають, кап'ятять (у марлі або полотні), просушують. В отриманий казеїн (10 в.ч.) додають 1 в.ч. бури і 2 в.ч. води.

1.2. У сир додають нашатирний спирт до отримання драглистої маси і кілька крапель формаліну або розчину амонієвого галуу для підсилення водовідштовхуючих властивостей клею.

1.3. Сир, гарно перетертий з водою і негашеним вапном, дозволяє отримувати надзвичайно тверду замазку для мастиккування твердого щільного черепка.

1.4. Казеїн, розчинений у рідкому склі, використовують для склеювання і мастиккування швів.

2. Яєчних білків:

2.1. Яєчні білки збивають до густої піни і залишають на добу в прохолодному місці. Відстояний білок відокремлюють і ретельно

розтирають з порошком негашеного вапна до отримання тістоподібної маси; наносять тонким шаром і швидко склеюють, щоб замазка не розривала дуже крихкі матеріали, до неї додають наповнювач – порошок мармуру, крейди тощо.

2.2. Яєчні білки з гіпсом використовують і як швидко висихаючий клей, і як шпаклівку.

Суміші на основі альбуміну:

1. Універсальний (китайський) клей: 54 г гашеного вапна (порошок); 5 г тонкоподрібненого галуңу; 40 г свіжої добре збитої бичачої крові.

У густому вигляді цю суміш використовують для склеювання фрагментів, а в рідкому – для створення водонепроникних, водовідштовхуючих покриттів (гідрофобізації).

2. Розчин альбуміну у воді (висихання протягом доби в прохолодному місці) використовують для склеювання виробів з темної кераміки.

Суміші на основі рослинних клеїв:

1. Для склеювання:

1.1. Гуміарабiк, у т.ч. із камеді кісточкових дерев (вишня, слива) або білої акації (шматочки висушеної і зітертої на порошок смоли), розведений у воді.

1.2. Чотири в.ч. гіпсу; 1 в.ч. гуміарабіку (порошок).

Уміцний розчин бури в холодній воді додають вищезазначену суміш до отримання однорідної маси. Процес висихання триває 5-6 днів.

2. Замазка:

2.1. У 10%-ий розчин декстрину, розчиненого в теплій воді, додають гіпс та перемішують до утворення однорідної сметаноподібної маси.

Суміші на основі шелаку:

1. На повільному вогні розтоплюють 50 г світлого шелаку з 26 г скипидару, розливають у невеликі ємності й охолоджують. За необхідності, плитки розтоплюють, змазують злами і склеюють фрагменти.

2. 2%-ий спиртовий розчин шелаку використовують для зміцнення деструктурованої пористої кераміки. Виріб занурюють у розчин і тримають до повного зникнення бульбашок повітря на його поверхні. Після випаровування розчинника на поверхні виробу залишається характерний смоляний блиск.

Суміші на основі каніфолі та воску:

1. Для склеювання:

1.1. Мяких і середніх матеріалів – 2 в.ч. воску і 1 в.ч. каніфолі;

1.2. Твердих – 1 в.ч. воску і 1 в.ч. каніфолі; або суміші з рівної кількості воску, каніфолі та скипидару;

1.3. Дуже твердих – 3 в.ч. суміші (2 в.ч. воску і 1 в.ч. каніфолі) і 1 в.ч. гіпсу;

2. Для мастикування клейових швів:

2.1. Суміш із воску, каучуку і подрібненого мармуру, взятих у рівних вагових частинах, у підігрітому стані використовуються як для склеювання, так і для мастикування.

Суміші на основі рідкого скла:

1. Одна в.ч. подрібненого і промитого скляного борошна; 2 в.ч. промитого і пересіяного річкового піску; 6 в.ч. рідкого скла. Ця грубувата суміш використовується для мастикування та відновлення невеликих частин, втрачених на великогабаритних предметах.

2. 1 в.ч. негашеного вапна; 10 в.ч. крейди дрібного помолу; 2,5 в.ч. рідкого скла. Суміш готується безпосередньо перед застосуванням і призначається для склеювання і мастикування.

3. У такі наповнювачі, як каолін, крейда, тальк або 80%-ий подрібнений алебастр і 20%-ий тальк, додавали рідке скло для отримання густого тіста. Час застигання – 5-10 год. Замазка витримує температуру до 700-800°C.

4. Подрібнений кварцовий пісок і кремнійфторид натрію розводять водним розчином силікату натрію. Пластична тістоподібна маса під дією повітря перетворюється на дуже міцне з'єднання.

5. Силікату замазку готують з цинкових білил і піролюзиту або на тонкомеленому азбесті» [56].

1.8**Клеї**

«Що стосується приготування рідкого столярного клею, то найкращим способом вважається такий: 10 вагових частин найкращого столярного клею варять звичайним способом і, коли він повністю розпушиться, додають до нього 1 вагову частину соляної кислоти і 1,5 частини цинкового купоросу. Потім усю суміш витримують у теплі (при 60-70° C) протягом півдоби, після чого клей і охолоджений залишається рідким та відмінно склеює не лише дерев'яні частини, але також скло, фарфор, метали і т.д.

Якщо такий клей дуже довго стоїть на холоді і твердне, його достатньо на кілька хвилин опустити з посудиною у теплу воду, щоб він знову став рідким.

Мастичний клей

Різні види клею, які зазвичай використовуються для склеювання фарфору, фаянсу, скла, непрозорі й відрізняються жовтуватим забарвленням, що залишає помітний неестетичний слід у місцях склеювання. Щодо цього незаперечну перевагу має зовсім прозорий і безбарвний клей, виготовлений наступним способом. У герметично закритій склянці змішують 55 г хлороформу з 68 г дуже дрібно порізаного каучуку. Коли останній повністю розчиниться, до суміші додають 10 г «зернистої» або «крапельної» мастики найвищого сорту і залишають днів на вісім (час, упродовж якого вся мастика розчиняється), після чого виготовлений таким чином клей придатний для використання. Склеєні ним фарфор, фаянс, скло тримаються дуже міцно, і в місцях з'єднання не помітно навіть найменшого сліду клею.

Сандарачний клей

До 100 вагових частин спирту додають 6 вагових частин терпентину і таку ж кількість сандарак (рослинна речовина, що використовується у виробництві лаків). Потім цю суміш підігрівають і додають до неї рівні частини столярного та рибного клею, попередньо розчинених у гарячій воді; додають їх у такій кількості, щоб у загальному утворилася маса рідкої, але тягучої консистенції. Виготовлена таким чином суміш відрізняється тим, що склеєні нею речі після висихання не бояться змочування не тільки холодною, але й гарячою водою.

Гліцериновий цемент

Спосіб приготування цього цементу найбільш простий. Береться свинцевий гльот і розтирається дуже ретельно в найдрібніший порошок, який потім висушується в печі за високої температури і змішується з гліцерином до отримання рідкуватої маси тої ж консистенції, що й портландський цемент. Виготовлений таким способом цемент не тільки може замінити портландський у всіх без винятку випадках, але й перевершує його за твердістю й опором. Гліцериновий цемент швидко твердне на повітрі й у воді; абсолютно непроникний для вологи; при затвердінні його об'єм майже зовсім не змінюється, завдяки чому цей цемент не дає жодних тріщин і

найменших дірочок. Гліцериновий цемент не боїться температури, навіть дуже високої, про що можна судити з того, що, як показали досліді, він без будь-якої зміни витримує нагрівання до 300° С. Нарешті, ще одна чудова властивість гліцеринового цементу: він дуже міцно склеює різноманітні предмети з фарфорової, фаянсової маси, простої глини та ін., причому склеєні частини не бояться ані гарячої води, ані взагалі високої температури. Словом, гліцериновий цемент за своїми кращими властивостями являє собою «ідеал цементів».

Китайський цемент Чіо-Ліао

Цемент для склеювання шкряних, мармурових, гіпсових, фаянсових, фарфорових та інших виробів. Спосіб приготування цього цементу зовсім нескладний: 54 вагові частини гашеного вапна змішують з 6 ваговими частинами квасців і порошку; потім до них додають 40 вагових частин добре збитої свіжої крові (наприклад, телячої, свинячої, курячої), після чого всю суміш ретельно розтирають до отримання цілком однакової маси тістоподібної консистенції. У такому вигляді цемент використовується для склеювання виробів з вищеназваних матеріалів» [175].

1.9

«Для склеювання глиняних, фарфорових чи скляних виробів використовуються суміші на епоксидній основі – вони відмінно справляються і з гладкими поверхнями, і з нерівними, їх можна використовувати для заливання дрібних тріщин або сколів.

Перед склеюванням поверхні необхідно знежирити і прогріти феном для видалення залишків вологи» [174].

Додаток 2

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

2.1

Лихо над лихами

«Жив на світі бідний чоловік. Не знав він, за що взятися, щоб якось прожити з сім'єю, не вмерти з голоду.

– Немає кращого ремесла, як ліпити нові горшки й дротувати розбиті! – сказав він якось жінці й вирішив стати гончарем, а заодно й горшки дротувати.

Так і прозвали того чоловіка – Горшкодротар. Влітку чоловік робив з глини горшки, обпалював їх, возив до міста продавати. Зимом ходив по селах, дротував розбиті горшки, глечики та інший посуд. Непогано заробляв: за новий горшок йому насипали такий же горшок зерна, за подротований – півгоршка.

Везе, бувало, Горшкодротар горшки на ринок, весело насвистує та ще й наспівує, щоб люди знали:

– Горшки на продаж, горшки дротувати!

Почув якось цар, як дротар наспівує, й дуже сподобалося йому, що той хоч і бідний, та веселий.

– Чого ти, чоловіче, такий веселий? – питає цар.

– А чому б мені не радіти, не веселитись, коли я в житті ніякого лиха не знаю?

– Скажи, чоловіче добрий, чи ти можеш відповісти на таке запитання: що то за лихо, що над всіма лихами лихо?

– А чому б мені не відповісти? Знаю!

– Отож я своїм міністрам і загадаю таку загадку, хай поpróbують відгадати. Тільки ти дивись, нічого їм не кажи, якщо тобі добре не заплатять.

Скликав цар всіх міністрів до себе:

– Ви в моїй державі наймудріші люди. Ось я вам загадаю загадку: відгадаєте – будете і далі міністрами, не відгадаєте – ідіть під усі сто вітрів.

– Загадуй, відгадаємо! – закричали міністри й домовити цареві не дали. Цар і питає:

– Що то за лихо, що над всіма лихами лихо?

Задумалися міністри.

– Ні, ми так швидко не відгадаємо!

– Приходьте тоді через три дні.

– Світлий царю! Три дні для такої загадки – мало! Дайте нам бодай два тижні.

– Хай буде по-вашому! – погодився цар.

Пішли міністри по всій країні наймудріших людей розпитувати, та ніхто не може загадку розгадати. Зібралися вони через тиждень знову в царя.

– Ну, що, мої славні і мудрі міністри, відгадали?

– Ще ні! – відповіли в один голос міністри.

Тим часом до палати залетів знадвору веселий приспів Горшкодротаря.

– Горшки продаю, горшки дротую!

– Пресвітлий царю! Дайте такий наказ, який заборонив би всіляким горшкодротарям кричати під царськими вікнами, – каже один із міністрів.

– Хай собі виспівує, коли він лиха не знає! – відповів на це цар.

Тут піднявся ще один міністр і каже:

– А може, він розгадав би загадку?

– Спробуйте! – відповів цар.

На наступний день найстарший міністр відшукав у місті Горшкодротаря.

– Послухай, Горшкодротарю! Відгадай загадку!

– Яку!

– Що то за лихо, що над всіма лихами лихо?

– Я й не такі загадки відгадував, а над цією й думати нічого!

Міністр аж очі витріщив.

– Тобі, може, й дурниця, а я вже тиждень ходжу поміж мудрих людей, звідуюся, й ніхто мені не може допомогти відгадати.

– Даси сто золотих – відгадаю! – мовив Горшкодротар.

Бачить міністр, що Горшкодротар не жартує, виплатив сто червінців.

Горшкодротар і каже:

– Хіба може бути більше лихо, як злі сусіди? Це перше лихо на білому світі!

Зцим і пішов міністр до царя. По дорозі зустрічає другого міністра. Той питає:

– А що, відгадав Горшкодротар?

– Аякже, відгадав за сто золотих!

– Хай він провалиться, той Горшкодротар, – мовив другий міністр. – Щоб я йому сто золотих платив!

Та хоч і розізлився на Горшкодротаря, все ж хотілося йому залишитися міністром. Довелося піти до Горшкодротаря, поклонитися:

– Скажіть мені, що то на світі за лихо, що над всіма лихами лихо?

– Плати сто золотих, скажу.

– Чи не багато це?

– Думаю, що ні!

Виплатив міністр сто золотих й чекає.

– Немає в світі гіршого лиха, як лиха жінка!

Прийшов до Горшкодротаря і третій міністр. І не тільки не поклонився, а набундючився й каже:

– Ей, ти, Горшкодротарю, що то за лихо, що над всіма лихами лихо?

– Плати сто золотих, скажу.

– А ти хіба не бачиш, що я міністр? Я в царя права рука, тому мені всі повинні безплатно відповідати!

– Бідному чоловікові і за спасибі відгадав би, а тобі не скажу. Коли ти міністр, то маєш чим заплатити.

Розізлився міністр на Горшкодротаря й пригрозив:

– Ти, сязкий-такий, знаєш, що я можу тебе розорити?

А Горшкодротар йому:

– Воно й видно, що ти і торбу взяв би від жебрака.

– Бачу, що з тобою не дійти до кінця. Даю тобі п'ятдесят золотих!

Досить з тебе!

– Я за п'ятдесят і рота не розкрию!

Пішов розлючений міністр, так ні до чого і не договорившись.

На другий день прийшов знову:

– Ну що, дійшов до розуму? Береш п'ятдесят золотих?

– Ні, не беру!

– На вже, на! – шпурнув міністр гаманець на стіл. – Ось тобі сто золотих, кажи швидше!

– О ні, за сотню я сьогодні не скажу!

– А скільки ж тобі?

– Даси двісті – скажу!

Міністр вже погрожував, і залякував, та нічого не добився.

Приходить на третій день:

– Ну, береш сотню?

– Ні, не беру.

– На, маєш двісті золотих, – шпурнув міністр гаманець Горшкодротарю.

– Ні, пане, тепер хоч би і тисячу давав, не скажу!

– Що, розбагатів надто?

– Не розбагатів, треба було вчора давати, скільки просив.

От прийшов строк, зібрав цар міністрів. Питає третього:

– Як у вас справи? Відгадали загадку?

– Пресвітлий царю, почекайте до полудня.

– Добре, почекаю! – погодився цар.

Прибіг міністр до Горшкодротаря, впав перед ним навколішки й благає:

– Відгадай ту загадку, зглянься! Не відгадаєш – мені кінець. Прости, що хочеш!

– Добре, добре! – каже Горшкодротар. – Коли так просиш, я тобі і без грошей скажу. Тільки ти ось що зроби...

Міністр дуже зрадив, коли почув, що Горшкодротар і загадку відгадає, і грошей не візьме, – і на все погодився:

– Що тільки накажеш, все зроблю!

– Посади мене на візок і вези в царський двір.

– Змилостився! – заблагав міністр. – На десяте село відвезу на собі, тільки не на царський двір! Побачить мене цар в упряжці – я крізь землю провалюсь від сорому!

– Скажу тільки при цій умові. А там роби, як сам знаєш!

Бачить міністр, що немає порятунку, впрігся до візка і везе Горшкодротаря разом з його горшками. Той сидить наверху й на весь голос приспівує:

– Горшки, кому горшки? Горшки дротувати!

– Та ти хоч не кричи! – просить міністр. – Дам тисячу золотих, тільки замовкни.

Та Горшкодротар не слухає, усе наспівує. На його голос вийшов цар з двома міністрами. Бачить – третій міністр тягне візка, а на візку горшки і Горшкодротар сидить, приспівує. Махнув цар рукою, щоб зупинився.

– Хто тебе везе? – питає Горшкодротаря.

– Дурна голова! Гіршого лиха й не знайти, це вже дійсно лихо над лихами. Цар покликав до себе Горшкодротаря й міністра:

– Віднині будеш ти, Горшкодротарю, міністром, а цей хай ліпить горшки і дротує їх» [162].

2.2

Ой мамуню, ай, ай, ай

«Ой мамуню, ай, ай, ай,
Гонив мене горшкодрай.

– Було, доню, не дати,

Було пальцем заткати.

– Не заткала пальцями –

Він відіткав яйцями,

Не заткала кулаком –

Він відіткав хуюком [124].

2.3

1.

«Пышов милый з дрытом,
Швитом вандровати.
А ми лем приказав
Добрий газдовати.
Газдый, мила, газдый,
Бы́ с пригаздовала,
Жебы́ с старый овец
З новым присыпала.
Уж дрытаре идут,
Уж сут при каплици.
А мого милого
Лишыли в Быстрици.
Дрытаре, дрытаре,
Что по вас остане,
По вершках шляпаи,
По корчмах грайцари».

2.

«Кед повандрыеме
З Пешту до Будина,
Даме си наляти
До погара вина.
А тото винечко
По погари скаче,
Не една дивчина
За дрытарьом плаче.
Не плачте дивчата,
Не плачте за нами,
Бо мы ся вернеме
З Пешту з грайцарями» [111].

Додаток 3

Художні твори

3.1

Легендарні куточки Львова

«Ще одна легенда говорить про кам'яницю, що стояла на розі вулиць Сербської та Староєврейської і носила назву Клопотовської. Власником цієї кам'яниці дуже давно-давно був львівський міщанин на прізвище Клоп'їт. Після його смерті кам'яниця зажила недоброї слави. Вона постійно переходила від одного господаря до іншого, і всі його власники мали з нею справжній клоп'їт. Справа була в тому, що кожної ночі на стріху щось сильно гуркотіло, та постійно чулися страшенні крики. Кожен новий господар намагався якнайскоріше її позбутися. У 1641 році міська влада викупила цей будинок. В документах магістрату писалося, що у занедбаному будинку «жоден християнин через сморід і румовицю мешкати там не хоче». І ось одного дня 1664 року на той час у кам'яниці ніхто не мешкав, на ночівлю сюди забрів бідний дротар, який ходив по місту лагодячи начиння городянам. Коли він влаштувався на ніч і вже майже заснув, коли зі стріху почулися страшний гуркіт та крики: «Йой, не можу. Зараз кину! Вже кидаю!». Бідний дротар не розгубився і собі вигукнув: «Та кидай вже до холери. Щоб тебе на тім світі кидало». Тільки він промовив ці слова, як на нього з гори, невідомо звідки, посипався дощ із золотих талерів. Коли дзенькіт монет минув, то почулося полегшене зітхання, і в будинку запанувала мертва тиша. З того часу в кам'яниці минулися усі страхи, а дротар розжився і став заможною людиною. Але хто кричав на стріху, та чому хотів позбутися грошей, залишилося нерозгаданою таємницею» [159].

3.2

Гості львівського подвір'я

(з циклу «Зниклі професії»)

«Була то епоха багаторічного тривання речей щоденного вжитку, ба навіть передавання з покоління у покоління. Це тепер ми дірявого баняка викидаємо на смітник, а колись, до війни і якийсь час по війні, господині намагалися продовжити життя баняка, аж допоки він не розсипався настільки безнадійно, що й ради не було. Єдине, чого не слід тепер викидати на смітник, – це стару мамину пательню. Доброї чавунної пательні ви тепер і в день з вогнем не знайдете, і не вмиється перед нею ані тefлонова, ані сталева, хоч і з дном грубим на два пальці.

Дротарі

«Гаркі дротууууу! Гаркі латааааю!» – волав, заходячи на подвір'я, дротар. І в ту ж мить довкола нього починало роїтися від господинь, які очікували його з великим нетерпінням і приймали з особливою гостинністю. Та й що тут дивуватися? Рідко в якому господарстві не знайдеться розбитого або принаймні тріснутого баняка. Ви поцікавитесь: а до чого тут оті «гаркі»? Баняк у Львові поляки називали «гарнец», а українці – «горнець». «Гарнец» у множині – «гарнкі». Оскільки дротарське мистецтво в Галичині представляли винятково словаки і лемки, то в українських дільницях вони вже волали «Гарці друтооооовать!».

Що ж то були за баняки, які треба було скріплювати дротом? Отже, в старі часи в Галичині геть усе начиння було глиняне та «кам'яне» чи, як тоді казали, «камйонкове». Виняток становили чавунні казани та пательні, а баняки, ринки, миски ще довго опиралися наступу металевого посуду. І тоді, і вже у наш час чимало господинь старої дати вважало, що нема ліпшого начиння для заквашування молока від подільського гладущика з чорної невипаленої глини. Вважалося, що хто не пив кислого молока, наставленого у такому гладущику, той не знає справжнього смаку кисляка. А візьмімо голубці. Якщо їх тушкувати у гладущику та ще й у печі, де перед тим випекли хліб – о-о, тримайтеся за язик, бо проковтнете.

Але той жар у печі робив і шкоду, бо іноді гладущики розсаджувало. Тріскали і макітри помежи круглими пухкими колінами, коли молодиця терла мак. Тому навіть нове начиння дротувалося, аби було міцнішим і тривкішим.

Лемківські дротарі пішки промандровували всю Польщу й Галичину, а вирізнялися вже своїм вбранням горянським. Коротка темна бурка вкривала плечі дротаря, з-під широкого капелюха виглядало довге волосся, а з плеча йому звисав круглий сувій дротів. Додаймо до цього широкий шкіряний пояс, набитий блискучими бляшками, та оздобну торбу і отримаємо справді мальовничий образ. Але коли та горянська уберя по довгих мандрах перетворювалася на хламиду, дротар міг з'являтися і в менш привабливому вигляді – у вицвілій сукмані чи старій шинелі. Скидався тоді на обскубаного козутика.

Зазвичай дротар, прийнявши замовлення, заходив до помешкання, сідав собі в сінях чи на кухні, розкладав свій нехитрий реманент: сувій дроту, общеньки, щипчики для скручування, шило – і з дивовижною зручністю перетворював побитий гладущик на новий. Залежно від посуду дріт міг бути тонким або грубим, білим чи бронзовим, дротар і сітку закладав з малими або великими очками.

Задротовані баняки більше не вживали для заквашування молока чи буряків на борщ, зате тримали в них крупи, смалець, повидла.

А ще дротарі продавали готову продукцію: лапки на мишей, силці на птахів, розмаїті гачки і пружини, терки, дротяні вішаки.

Заробітки дотяра були більш ніж скромні, але мусив з них виживати і ще щось відкладати на повернення додому. Наскільки дротар був популярним, свідчить той факт, що він став персонажем вертепу поруч із коминярем.

*Я бідний дротарина
Пішов у світ широкий,
Дожидає мати сина
Вже буде три роки.*

Зазвичай дротар пропонував не тільки дротарські послуги, бо були серед них і добрі шевці, лудильники, бондарі, теслі. Однак мандрувати із теслярським реманентом куди складніше, ніж із дротарським.

Дротарі мали славу дуже чесних і ввічливих людей, ніколи не трапилося з їхньої вини жодної крадіжки чи п'яної бійки. А можливостей для того, щоб пожититися чимось у чужій господі було багато, бо рідко хто приглядався їхній праці, залишаючи самих чи то в сінях, чи на кухні. Хіба діти могли з усіх сторін обступити і дивуватися, з якою він зручністю орудує обценьками.

Дротарі вирушали у свої мандри не самотою, а цілими групами навесні, як тільки сонце починало ogrівати землю, тоді й настрої у дротаря погідний, він ішов, наспівуючи, а за капелюхом у нього мак польовий червонів.

Ночували дротарі гуртом у шинках та броварах за рогатками міста, розраховуючись не грошима, а дротуванням баняків, бо в кожного шинкаря, як і в кожної господині, виникала така сама потреба. Вранці розходилися по місту, цілий день блукали від двору до двору, а ввечері сходилися, складаючи гроші до спільної каси, вечеряли і вкладалися спати переважно просто неба на землі. Сіно й солома для них були розкішшю. Перед сном дротар запалював коротку глиняну файку, і дим її колисав його до сну» [151].

3.3

«...Коли в тім собаки загавкали, а з сусіднього закаулка залунав, немов цапиний бек, тонкий, голосок:

– Гбрішки друтováць, мамо-о-о!

– Агій, сказився та в неділю горішки дротує? – загомоніли газди.

– Препрошам, я сем завтра пбдротую, а нині тільки шукам, де сем преночую! – відіззався з-за плота такий самий ципиний голос дротаря.

– Чи бач, який хитрий! Ну, ходи сюда, ходи! – сказали тато і вказали дротареві перелаз.

Дротарів у нас у ту пору дуже радо приймали, бо дротар усе одно, що газета, про всяку всячину розкаже. Бувало повна хата людей найде, як на комашню, а він собі на лаві засяде та «сем» та «лем» – і плете, що його слина на язик наверне, а люди аж роти порознімають та тільки ахають. Та й волочилося тих дротарів багато, що кілька день усе якийсь новий. Чутка йшла навіть, що їх навмисне підсилено. Одні казали, що їх пани посилають, аби хлопів бунтували, а другі казали, що уряд підсилає, аби пантрували, чи хлопці справді не бунтуються» [127].

3.4

Потоцький і горшкодрай

«Ішов горшкодрай через село і кричав: «Горшки направляти!» А Потоцький се вчув, прикликав горшкодрая до себе:

– А чо' ти кричиш, чоловіче? – питає маґнат.

– А я кричу, щоби давали горшки направляти.

– Ци ти так людей дуриш, та дурно гроші береш, ци ти такой направляєш?

Горшкодрай каже:

– Я таки направляю.

І сказав Потоцький до горшкодрая:

– Стій тут, на ганку, доки я не вийду; зачекай на мене!

І виніс горнець, і пустив з гори з галерії па плитки. І розсипав ся горнець на дрібні кавальчики. А горшкодрай сів та й над горшком плаче, бо не годен горшкови жадної ради дати. А знає горшкодрай, що го чекає велика кара: як направить горнець – то дваццять п'ять ринських, а як не направить – то дваццять п'ять буків. Виходить кухар і каже до горшкодрая:

– Кобис зложив горнець до купі, а як будуть в горшку дірки, то я тобі пораджу.

І горшкодрай зложив горнець, і вбрав в дрiт, і приніс до кухні. А кухар взяв лою і обiлляв зсередини горнець, шо ся позатикали в горшку всi малi дiри. І налляв зимної води, і виправив кухар горшкодрая до пана. І приніс горшкодрай, і поставив на стіл, і вода не текла. Дав горшкодраєви дваццять і п'ять ринських і відправив його далі в сьвіт горшки направляти» [71].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агульников С.М., Шилов Ю.А. Курган белозерской культуры у с.Каиры // Древности Степного Причерноморья и Крыма. – Запорожье: издание Запорожского государственного университета, 1990. – С.67-70.
2. Альбуміни // Українська радянська енциклопедія. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, [1960]. – Т.1. – С.183.
3. Артеменко И.И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. – М.: Наука, 1967. – 140 с.
4. Баран В.Д. Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. – К.: Наукова думка, 1981. – 264 с.
5. Березанская С.С. Восточнотшиницкая культура // Археология Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.1. – С.437-445.
6. Безуцкий В.Д., Маслихова Л.И. Исследование курганов на юге Воронежской области // Археологические памятники Восточной Европы. – Воронеж: Издательство Воронежского государственного педагогического университета, 2005. – С.108-142.
7. Береста // Даль Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 томах. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Универс», 1994. – Т.1. – С.205.
8. Блаватский В.Д. Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья. – М.: Издательство АН СССР, 1953. – 208 с.
9. Бойко Ю.Н., Берестнев С.И. Погребения VII–V вв. до н.э. курганного могильника у с.Купьеваха (Ворсклинский регион скифского времени). – Харьков: Издательская группа «РА – Каравелла», 2001. – 144 с.
10. Боренько Надія. Гончарний посуд Українського Полісся в культурі народного харчування: архайчні стереотипи як вияв етнічної самобутності // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Матеріали Міжнародного керамологічного симпозіуму «Глиняний посуд у культурі харчування народів світу».
11. Бочкарьов В.С. Кіммерійські казани // Археологія. – 1972. – №5. – С.63-68.
12. Брашинский И.Б. Греческий керамический импорт на Нижнем Дону в V–III вв. до н.э. – Ленинград: Наука, 1980. – 268 с.
13. Василенко В.И. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. – Полтава: Типография «Печатное дело», 1902. – 80 с.
14. Васильева И.Б., Пряхин А.Д. Бескурганный абашевский могильник у Никифоровского лесничества в Оренбуржье // Советская археология. – 1979. – №2. – С.145-152.
15. Власкин Н.М. Новые катакомбные погребения с колесами на Нижнем Дону // Происхождение и распространение колесничества. – Луганск: Глобус, 2008. – С.90-98.

16. Воеводский М.В. К изучению гончарной техники первобытно-коммунистического общества на территории лесной зоны Европейской части РСФСР // Советская археология. – 1936. – №1. – С.50-77.
17. Гайдукевич В.Ф. Боспорские города. Загородная сельская усадьба эллинистической эпохи в районе Мирмекия // Боспорские города (Уступчатые склепы. Эллинистическая усадьба. Илурат). – Ленинград: Наука, 1981. – С.55-75.
18. Гайдукевич В.Ф. Илурат (раскопки 1954–1960 гг.) // Боспорские города (Уступчатые склепы. Эллинистическая усадьба. Илурат). – Ленинград: Наука, 1981. – С.76-136.
19. Гейко Анатолій. Гончарство населення скіфського часу Дніпровського Лісостепового Лівобережжя. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 248 с.
20. Гейко А.В. Городище раннього залізного віку поблизу с.Глинськ // Археологія. – 2000. – №3. – С.149-153.
21. Гейко А.В. Дротарство в Центральной и Восточной Европе // Интеграция археологических и этнографических исследований. – Казань: Институт истории имени Ш.Марджани АН РТ, 2010. – С.108-110.
22. Гейко А.В. Набір тарного посуду скіфської доби з Більського городища // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2002. – №1. – С.3-4 обкл.
23. Гейко А.В. Охоронні розкопки курганів скіфського часу поблизу с.Малий Тростянець // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2001. – №2. – С.90-95.
24. Гейко А.В. Ремонт глиняного посуду в епоху неоліту – бронзи // Древнее Причерноморье. – Одесса: СЛП Фридман А.С., 2011. – Вып. IX. – С.98-101.
25. Гейко А.В. Ремонт глиняного посуду в Східній та Центральній Європі (за археологічними та етнографічними матеріалами) // Интеграция археологических и этнографических исследований. – Одесса–Омск: Издательство Омского государственного педагогического университета – Издательский дом «Наука», 2007. – С.172-175.
26. Гейко Анатолій. Посуд зі слідами ремонту в сарматських похованнях // Інтеграція археологічних та палеографічних досліджень: Тези науково-практичного семінару 10-12 серпня 2010 року. – Полтава: видання Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, 2011. – С.58-62.
27. Гейко Анатолій, Рейда Роман. Рятівні дослідження на селищі Сердюки-1 у 2002 р. // Полтавський краєзнавчий музей: Збірник наукових статей 2006 р. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. – Полтава: Дивосвіт, 2006. – С.38-42.
28. Горшок // Даль Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 томах. – М.: Издательская группа «Прогресс»– «Универс», 1994. – Т.1. – С.941-943.
29. Готун Ігор, Шевцова Леся. Автунічі – селище гончарів X–XIII століть // Українське Гончарство: Національний культурологічний щорічник. За рік 1994. – Опішне: Українське Народознавство, 1995. – Кн.2. – С.61-76.

30. Граков Б.Н. Скифские погребения на Никопольском курганном поле // *Материалы и исследования по археологии СССР*. – М., 1962. – №115. – С.56-113.
31. Грінченко Борис. Словарь української мови. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1996. – Т.1. – 495 с.
32. Гутков А.И. О традиции ремонта глиняной посуды // *Археологический источник и моделирование древних технологий*. – Челябинск: Аркаим, 2000. – С.170-186.
33. Дротярі // *Енциклопедія українознавства / Перевидання в Україні*. – Львів: Наукове товариство імені Т.Г.Шевченка у Львові, 1993. – Т.2. – С.597.
34. Егорова Т.В. Чернолаковые миски и солонки с городища «Чайка» близ г.Евпатории // *Боспорские исследования*. – Симферополь–Керчь: видання Інституту сходознавства імені А.Е.Кримського НАН України, Центру археологічних досліджень БФ «Деметра», 2005. – Вып.VIII. – С.218-237.
35. Ефимов К.Ю. Разрушенное сарматское погребение у с.Ермоловка // *Археологические памятники Восточной Европы*. – Воронеж: Издательство Воронежского государственного педагогического университета, 2002. – С.157-159.
36. Задников С.А. Античные амфоры начала VI в. до н.э. из раскопок зольника №28 Западного укрепления Бельского городища // *Археологічний літопис Лівобережної України*. – 2002–2003. – №2–№1. – С.91-95.
37. Зарецкий И.А. Гончарный промысел в Полтавской губернии. – Полтава: Типо-литография Л.Фришберга, 1894. – 3 нел., II, 126, XXIII, VI, 11 с.
38. Зданович Д.Г., Куприянова Е.В. «Uselife» глиняной посуды и динамика стилевых изменений (к исследованию синташской проблемы) // *Степи Евразии в древности и средневековье*. – СПб.: Издательство Государственного Эрмитажа, 2002. – С.141-145.
39. Игнатов В.Н. Катакомбы сарматского времени из курганов у ст.Хоперская // *Краткие сообщения Института археологии АН СССР*. – М., 1986. – Вып.186. Ранний железный век. – С.65-68.
40. Ильюков Л.С., Власкин М.В. Сарматы междуречья Сала и Маныча. – Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1992. – 289 с.
41. Карнаух Е.Г., Данилко Н.М. Краснолаковая пелика из раннесарматского погребения у с.Лиманское // *Археологія і давня історія України. Колекція наукових фондів Інституту археології НАН України: Матеріали та дослідження*. – К.: Інститут археології НАН України, 2010. – С.68-69.
42. Киндя Іван. Дротарі. – Пряшів: Братіславське Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1974. –171 с.
43. Клименко В.Ф., Литвиненко Р.А. Грунтовой могильник эпохи бронзы у с.Крейдянка на Северском Донце // *Проблемы археологии и архитектуры*. – Донецк–Макеевка: Журнал «Донбасс»–Национальный союз писателей Украины, 2001. – С.46-52.

44. Ковалевская О.А. Комплекс столовой и кухонной керамики на хоре Херсонеса Таврического // Боспорские исследования. – Симферополь–Керчь: видання Інституту сходознавства імені А.Е.Кримського НАН України, Центру археологічних досліджень БФ «Деметра», 2005. – Вып.VIII. – С.263-272.
45. Козак Денис. Поселення неврів, слов'ян та германців на Сирії. – К.: видання Інституту археології НАН України, 2012. – 264 с.
46. Козир І.А. Етно-культурні та економічні зв'язки сарматських племен України (за матеріалами кераміки). – Кіровоград: видання Кіровоградського державного педагогічного університету В.К.Винниченка, 1995. – 31 с.
47. Козмирчук І.А., Бирюков І.Е. Многослойное поселение I в устье реки Излегоща // Археологические исследования высшей педагогической школы: Сборник научных трудов (к 25-летию археологической экспедиции Воронежского педуниверситета). – Воронеж: Издательство Воронежского педагогического института, 1996. – С.59-72.
48. Коломиец И.Г. Очерки по истории Закарпатья // Труды Томского государственного университета. Серия историческая. – Томск, 1959. – Т.121. – Ч.2. – 246 с.
49. Колосов Ю.Г. Неолит Крыма // Археология Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.1. – С.150-156.
50. Колутухин В.А. Поздний бронзовый век Крыма. – К.: Издательский дом «Стилос», 2003. – 139 с.
51. Конечный В.Я., Торопов С.Е. Горшки с железными обручами в древнерусских погребениях Северо-Запада (К вопросу об одном «этноопределяющем признаке») // Новгород и Новгородская земля. История и археология. – Новгород, 1996. – Вып.10. – С.60-69.
52. Костенко В.И. Сарматы в Нижнем Поднепровье (по материалам Усть-Каменского могильника). – Днепропетровск: Издательство Днепропетровского государственного университета, 1993. – 152 с.
53. Костенко В.И. Сарматы Самарско-Орельского междуречья III в. до н.э. – IV в. н.э.: Учебное пособие. – Днепропетровск: Издательство Днепропетровского государственного университета, 1986. – 104 с.
54. Кравченко Н.М., Петраускас О.Г., Шишкин Р.Г., Петраускас А.В. Памятники археологии позднеримского времени Правобережной Киевщины. – К.: КНТ, 2007. – 456 с.
55. Краева Л.А. Керамика в погребальном обряде ранних кочевников Южного Приуралья VI–I вв. до н.э. // Погребальный обряд ранних кочевников Евразии. Материалы и исследования по археологии Юга России. – Ростов-на-Дону: Издательство ЮНЦ РАН, 2011. – Вып.III. – С.135-146.
56. Краснова Тетяна. Методологія і технологія реставрації кераміки (історичний огляд) // Український керамологічний журнал. – 2004. – №2-3. – С.34-42.

57. Кривцова-Гракова О.А. Алексеевское поселение и могильник // Археологический сборник. – М., 1948. – Вып. XVII. – С. 59-172.
58. Кривцова-Гракова О.А. Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы // Материалы и исследования по археологии СССР. – М., 1955. – №46. – 168 с.
59. Кричевський Є.Ю. Звіти про розкопки жител (площадок) №13, №23 і №5 і №14 // Трипільська культура. – К.: Видавництво Академії наук УРСР, 1940. – С. 179-284.
60. Ксеняк М. Біда Русинів з дому виганяла. – Пряшів: Світовий конгрес Русинів, 2002. – 126 с.
61. Ксеняк М. О камюньських майстрах. – Пряшів: Русинська оброда, 1994.
62. Кубишев А.І., Покляцький О.В., Симоненко О.В. Про взаємовідносини сарматів з населенням зарубинецької культури // Археологія. – 1987. – Вип. 57. – С. 56-64.
63. Куликов А.В. Археологические свидетельства рыболовства на античном городище Акра // Боспорские исследования. – Симферополь–Керч: издание Крымского отделения Института востоковедения НАН Украины, 2005. – Вып. IX. – С. 251-270.
64. [Кустарні та відхожі промисли] // Науковий архів Інституту археології НАН України. – Фонд Федора (Хведора) Вовка. – Спр. В/236.
65. Куштан Д.П. Позднебронзовый горизонт многослойного поселения Шарин III на юге Лесостепного Побужья // Revista arheologică. Serieniouă. – Chişinău, 2007. – Vol. III. – Nr. 1-2. – S. 252-265.
66. Лисенко С.И. Очерки домашних промыслов и ремесл Полтавской губернии: промыслы Лохвицкого уезда. – Полтава: Типо-литография Торгового дома «Л.Т.Фришберг», 1904. – Вып. 3. – 194 с.
67. Лисенко С.И. Очерки домашних промыслов и ремесл Полтавской губернии: Роменский уезд. – Одесса: Славянская типография Н.Христогелос, 1900. – Вып. 2. – 540 с.
68. Ломтадзе Г.А. Об одной группе эллинистических сосудов из некрополя Ольвии // Античный мир и археология. – Саратов, 2009. – Вып. 13. – С. 342-348.
69. Луговий Роман. Матеріали XVIII століття з території Полтавської фортеці // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К.: Науково-дослідний центр «Часи козацькі»; Українське товариство охорони пам'яток історії та культури; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2007. – С. 159-161.
70. Лукьяшко С.И. К реконструкции событий конца IV – начала III вв. до н.э. на Нижнем Дону // Скифы и сарматы в VII–III вв. до н.э.: палеоэкология, антропология и археология. – М.: издание ИА РАН, 2000. – С. 165-180.
71. Луків Іван. Шляхецькі забави, або Пан Потоцький. – Нью-Йорк: Українська народна книгарня, 1920. – 34 с.

72. Мамонтов В.И. Курганный могильник «Короли» // *Материалы по археологии волго-донских степей.* – Волгоград: Издательство Волгоградского государственного университета, 2001. – Вып. I. – С. 110-127.
73. Марченко И. Город Пантикапей. – Симферополь: Таврия, 1974. – 92 с.
74. Маслихова Л.И. Керамика погребений среднедонской катакомбной культуры как исторический источник: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – М., 2006. – 20 с.
75. Матвеев Ю.П., Синюк А.Т. Новые материалы к изучению бронзового века на Среднем Дону // *Советская археология.* – 1977. – №1. – С. 139-148.
76. Материалы для словаря Малорусского наречия, собранные в Галиции и северовосточной Венгрии Яковом Федоровичем Головацким, публичным ординарным профессором русской словесности в цесарском королевском Львовском Университете // *Науковий збірник музею української культури у Свиднику / За редакцією Івана Русинка.* – Пряшів: Братіславське Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1982. – №10. – С. 351-596.
77. Махортых Сергій, Купченко Ігор. Скіфські кургани біля села Молдова на Кіровоградщині // *Записки наукового товариства імені Шевченка.* – Львів: видання Наукового товариства імені Шевченка, 1998. – Т. ССXXXV: Праці Археологічної комісії. – С. 486-503.
78. Милюченков С.А. Беларуское народное гончарство. – Минск: Наука и техника, 1984. – 183 с.
79. Монахов С.Ю. Погребение культуры многоваликовой керамики близ Саратова // *Советская археология.* – 1984. – №1. – С. 241-244.
80. Монахов С.Ю., Рогов Е.Я. Амфоры некрополя Панское I // *Античный мир и археология.* – Саратов: издание Саратовского государственного университета, 1990. – Вып. 7. – С. 128-153.
81. Моргунова Н.Л., Гольева А.А., Краева Л.А., Мещеряков Д.В., Турецкий М.А., Халяпин М.В., Хохлова О.С. Шумаевские курганы. – Оренбург: издание Оренбургского государственного университета, 2003. – 392 с.
82. Моруженко А.А. Исследования в бассейне Ворсклы // *Археологические открытия 1980 г.* – М.: Наука, 1981. – С. 287-288.
83. Моруженко А.А., Литвиненко Р.А. Могильник эпохи бронзы у с.Зрубное на р.Миус // *Донецкий археологический сборник.* – Донецк: Аверс Ко ЛТД, 1993. – С. 72-93.
84. Мушинка Микола. Народна культура південних лемків // *Записки наукового товариства імені Шевченка.* – Т. 206: Історично-філософська секція Лемківщина. Земля – люди – історія – культура. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто: видано Організацією оборони Лемківщини в ЗСА, 1988. – Т. II. – 187 с.

85. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я.Ф.Головацким. Часть II. Обрядные песни. – М.: издание Императорского общества истории и древностей российских при Московском университете, 1878. – Т.I. – 434 с.
86. Оленковський М. Археологічні пам'ятки Херсонської області: Каталог-довідник. – Херсон: Айлант, 2004. – 128 с.
87. Панченко Ю.В. Неолітичний кам'яний посуд (за матеріалами НМІУ) // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження: Збірка наукових робіт, присвячена 135-річчю Одеського державного університету імені І.І.Мечникова. – Одеса: Астропринт, 2000. – С.237-242.
88. Пассек Т. Звіти трипільської експедиції про розкопки поселення Коломийщина // Трипільська культура. – К.: Видавництво Академії наук УРСР, 1940. – Т.1. – С.9-284.
89. Петерс Б.Г. О некоторых металлических изделиях из античного поселения у с.Михайловки // Краткие сообщения института материальной культуры СССР. – М., 1975. – Вып.143: Античная археология. – С.86-88.
90. Петраускас О.В., Цыдровская Л.А. Находки черняховской культуры вблизи Жовнино (коллекция фондов Института археологии, г.Киев). – К.: издание Института археологии НАН Украины, 2002. – 47 с.
91. Полосьмак Н.В. Всадники Укока. – Новосибирск: ИНФОЛИО-пресс, 2001. – 336 с.
92. Попов Александр. Керамика. – Б.м.: б.и., 2002. – 144 с.
93. Потапів Олександр. Опухлodonцевий посуд бронзової доби сточища р.Донця (за матеріалами Харківського Археологічного музею) // Записки ВУАК. – К.: видання ВУАК, 1931. – С.44-60.
94. Пошивайло Олесь. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. – К.: Молодь, 1993. – 408 с.
95. Пошивайло Олесь. Консервація і реставрація гончарських раритетів в Україні // Український керамологічний журнал. – 2004. – №2-3. – С.7-22.
96. Пшеничний Юрій. Багатощарове поселення Мирогоща – ур.Зашляховці // Кучинко М., Охріменко Г., Савицький В. Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби: Навчальний посібник. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. – 328 с.
97. Рахно К.Ю. Магический символ на кувшине для молока украинцев Сибири // Материалы VI Всероссийской с международным участием научно-практической интернет-конференции «Сибирский субэтнос: культура, традиции, ментальность». 15 января – 31 мая 2010 года. – Красноярск: РИО КГПУ им. В.П.Астафьева, 2010. – С.117-131.
98. Розенфельдт Р.Л. Заметки о древнерусском керамическом производстве // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. – М., 1962. – С.108-110.
99. Розенфельдт Р.Л. Московское керамическое производство XII–XVIII вв. // Свод археологических источников. – М., 1968. – Вып.Е1-36. – 124 с.

100. Руденко С.И. Культура населения Центрального Алтая в скифское время. – М.–Л.: Издательство АН СССР, 1960. – 360 с. + 128 табл.
101. Рябова В.А. Деревянные чаши из оковками из скифских курганов // Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР: Тезисы докладов республиканской конференции молодых ученых. – К., 1981. – С.63-64.
102. Рябова В.О. Дерев'яні чаші з оббивками з курганів скіфського часу // Археологія. – 1984. – №46. – С.31-46.
103. Самойловский И.М. Корчеватовский могильник // Материалы и исследования по археологии СССР. Памятники зарубинецкой культуры. – 1959. – №70. – С.61-93.
104. Сахаров И.П. Сказания русского народа о семейной жизни своих предков собранные Иваном Петровичем Сахаровым. – М., 1836–1837. – Ч.1-3. – 397 с.
105. Сахута Я.М. Беларуская народная кераміка. – Мінск: Полымя, 1987. – 112 с.
106. Свєшников І.К. Пам'ятки милоградської культури в басейні р.Горинь // Археологія. – 1971. – №2. – С.68-81.
107. Сидоров В.В. Смоленские неолитические сосуды // Краткие сообщения Института археологии РАН. – М., 2001. – Вып.212. – С.40-42.
108. Симоненко А.В. Новые сарматские погребения Нижнего Поднепровья // Скифы и сарматы. – К.: Наука, 1977. – С.221-230.
109. Симоненко А.В. Сарматы Таврии. – К.: Наукова думка, 1993. – 144 с.
110. Синицын И.В. Археологические исследования Заволжского отряда (1951–1953 гг.) // Материалы и исследования по археологии СССР. Древности Нижнего Поволжья (Итоги работ Сталинградской археологической экспедиции). – М.–Л., 1959. – №60. – С.39-205.
111. Сипко Йозеф. Русины: политические и этнокультурные особенности // Политическая лингвистика. – Екатеринбург, 2011. – №4. – С.16-17.
112. Скорый С.А. Античная керамическая посуда из Большого Рыжановского кургана // Древности Евразии: от ранней бронзы до раннего средневековья. Памяти Валерия Сергеевича Ольховского. – М.: издание Института археологии РАН, 2005. – С.535-546.
113. Смирнов К.Ф. Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии. – М.: Наука, 1984. – 184 с.
114. Сорокина И.А. Курганный могильник Греки IV в Степном Прикубанье // Краткие сообщения Института археологии. – 1986. – Вып.188. – С.114-122.
115. Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Левченко Д.І., Приймак В.В. Звіт про охоронні розкопки Полтавського форштату – літописної Лтави у 1997 році (м.Полтава). – Частина перша. – Полтава, 1998. – (Машинопис) // Науковий архів Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації. – Ф.е. – Спр.150. – 125 арк.: 99 іл.

116. Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Кракало І.В., Тітков О.В. Старожитності Кременчука. Археологічні пам'ятки території та округи міста. – Полтава–Кременчук: Археологія; Редакція часопису «Автограф», 2004. – 160 с.
117. Татаринов С.И. Жилище горняков бронзового века на Клиновском медном руднике в Донбассе // Археологический альманах. – Донецк, 2001. – С.209-214.
118. Татаурова Лариса. Глиняный горшок как архетип словяно-русской культуры // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Матеріали Міжнародного керамологічного симпозіуму «Глиняний посуд у культурі харчування народів світу».
119. Телегин Д.Я. К вопросу о территории распространения памятников сурской культуры // Материалы каменного века на территории Украины. – К.: Наукова думка, 1984. – С.36-43.
120. Телегин Д.Я. Среднепалеолитическая культура и памятники новоданиловского типа в Поднепровье и степном Левобережье Украины // Археология Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.І. – С.305-320.
121. Телегин Д.Я. Памятники струмельско-гастятинского типа // Археология Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.І. – С.172-175.
122. Терпиловский Р.В. Поселение I тыс. н.э. у с.Роище на Черниговщине // Раннеславянский мир: материалы и исследования. – М.: издание Института археологии АН СССР, 1990. – С.45-75.
123. Товкайло М.Т. Неолітична кераміка з домішкою черепашкових раковин *Ostracoda* (до проблеми походження кардіумної кераміки в Україні) // Археологія. – 2012. – №3. – С.27-36.
124. Українські сороміцькі пісні / Упорядкування, передмова, примітки М.М.Красикова. – Харків: Фоліо, 2003. – 287 с.
125. Федоров В.В. Плехановская неолитическая стоянка (по материалам Музея антропологии и этнографии Академии наук СССР) // Материалы и исследования по археологии СССР. – Москва–Ленинград, 1953. – №39. – С.292-331.
126. Фіалко Е.Е. Деревянные чаши – знаки воинской доблести у скифов // Старожитності Степового Причорномор'я і Криму. – Запоріжжя: видання Запорізького державного університету, Запорізького обласного краєзнавчого музею, 2004. – Т.ХІ. – С.269-272.
127. Франко Іван. Довбанюк // Франко Іван. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1978. – Т.16: Повісті та оповідання (1882–1887). – С.207-214.
128. Циммерман К. Фрагменты аттических блюд в Эрмитаже // Из истории Северного Причерноморья в античную эпоху. – Ленинград: Аврора, 1979. – С.59-92.

129. Чевелев О.Д. Варвары в Тиритакке VI–III вв. до н.э. по материалам раскопок некрополя // Проблемы исследований античных городов: Тезисы докладов III научных чтений, посвященных памяти В.Д.Блаватского. Москва, январь 1987 г. – М., 1989. – С.127-128.
130. Черных Е.А. Керамика из нижних горизонтов поселения Круглое в Подонцове // Материалы и исследования по археологии Восточной Украины. – Луганск, 2003. – №1. – С.98-112.
131. Четвериков И.А., Синика В.С. Скифский курган конца III в. до н.э. у с.Чобручи на Левобережье Нижнего Днестра // Старожитності Степового Причорномор'я і Криму. – Запоріжжя: видання Запорізького державного університету, Запорізького обласного краєзнавчого музею, 2009. – Т.XV. – С.202-212.
132. Шаповалов Т.О. Сарматське поховання поблизу с.Новолуганське // Археологія. – 1973. – №8. – С.82-87.
133. Шапошникова О.Г., Фоменко В.Н., Довженко Н.Д. Ямная культурно-историческая область (южнобугский вариант) // Свод археологических источников. – К.: Наукова думка, 1986. – Вып.13. – 160 с.
134. Шекун А.В., Терпиловский Р.В. Памятники I в. до н.э. – VII в. н.э. у с.Деснянка близ Чернигова. – Чернигов: Сіверянська думка, 1993. – 48 с.
135. Шелов Д.Б. Некрополь Танаиса (раскопки 1955–1958 г.г.) // Материалы и исследования по археологии СССР. – М.–Л.: Наука, 1961. – №98. – 94 с.
136. Шиянова Ганна. Клеї для реставрації археологічної кераміки // Український керамологічний журнал. – 2004. – №2-3. – С.43-46.
137. Шрамко Б.А. Люботинское городище // Люботинское городище. – Харьков: Регион-информ, 1998. – С.9-131.
138. Стефаник Жаннета. Дрітарство в північних селах Старолубовнянського округу. Докторська робота. Резюме. – Пряшів, 2003 // Національний архів українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному. – Ф.1-3. – Од. зб.232. – 19 с.
139. Шувалова О.М. История и принципы реставрации античной керамики из коллекции Государственного Эрмитажа в связи с требованиями ее хранения и экспонирования: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. – Санкт-Петербург, 2013. – 23 с.
140. Шувалова О.М. Музейная реставрация и экспозиция античной керамики в Эрмитаже. Прошлое и настоящее // Известия РГПУ имени А.И.Герцена. – Санкт-Петербург, 2011. – №131. – С.327-333.
141. Шульгина Лідія. Гончарство в селі Бубнівці на Поділлі // Матеріали до етнології. – 1929. – Вып.II. – С.111-200.
142. Щепинский А.А. Памятники нижнемихайловского типа // Археология Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.1. – С.324-331.
143. Щепинский А.А. Ранний энеолит Крыма // Археология Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.1. – С.320-324.

144. Яблонский Л. Т., Мещеряков Д. В. Доисследование курганного могильника у д. Прохоровка // Материалы Международной конференции «Ранние кочевники Южного Приуралья в свете новейших археологических открытий». Оренбург, 21-25 апреля 2008 г. – Оренбург: издание Оренбургского государственного университета, 2008. – С. 177-205.
145. Якобсон А. Л. Керамика и керамическое производство средневековой Таврики. – Ленинград: Наука, 1979. – 164 с.
146. Якобсон А. Л. Средневековые пифосы Северного Причерноморья // Советская археология. – 1966. – №6. – С. 189-202.
147. Guldager Bilde Pia, Handberg Søren. Ancient Repairs on Pottery from Olbia Pontica // American Journal of Archaeology. – 2012. – July. – Vol. 116. – №3. – P. 461-481.
148. Kudirka Juozas. Lietuvos puodziai ir puodai. – Vilnius: Mintis, 1973. – 132 s.

Веб-сайти

149. Блог строителя-любителя // <http://techreader.ru>
150. Богдан Лепкий. Момря. – Розділ 6 // <http://reanimator.uaweb.org/recover/021-6.html>
151. Винничук Юрій. Гості львівського подвір'я (з циклу «Зниклі професії») // <http://www.postup.brama.com/index.php?year=2005>
152. Дрим // <http://uk.wikipedia.org/wiki/Дрим>
153. Дровосекова О. В. О представлении смены сезонов у племен катакомбной культуры // http://www.historylib.org/historybooks/E-V-YArovoy_Drevneyshie-obshchnosti-zemledeltsev-i-skotovodov-Severnogo-Prichernomorya--V-tys--do-n-e---V-vek-n-e--/43.
154. Дромар // <http://www.lemko.org/lemko/spivanky/18.html>
155. Дромар. Часопис. Число 1 // <http://lemko.org/books>.
156. Епимахов А. В., Епимахова М. Г. Поселение Каменная Речка III на реке Уй (проблемы культурной атрибуции памятников поздней бронзы) // <http://cyberleninka.ru/article/n/poselenie-kamennaya-rechka-iii-na-reke-uy-problemy-kulturnoy-atributsii-pamyatnikov-pozdney-bronzy>
157. Іван Красовський. Новий крок у розвитку мистецтва Західнолемківського краю // <http://lemko.org/art/madzelan/preface.html>
158. Клеим металл и глину // <http://slao.ru/sovets/1803-kleem-metall-i-glinu.html>
159. Легендарні куточки Львова // http://map.lviv.ua/statti/legendarni_kutochky.html
160. Лемківщина: Історико-етнографічне дослідження: У 2-х т. // <http://www.carpathians.eu/karpatskii-narod/lemkivshchina.html>
161. Лепкий Богдан. Момря // <http://reanimator.uaweb.org/recover/021-6.html>
162. Лихо над лихами // <http://uk.wikisource.org/wiki/>
163. Микола Устиянович // <http://litopys.org.ua/zahpysm/zah17.htm>

164. Наумович, Иван Григорьевич // http://ru.wikipedia.org/wiki/Наумович,_Иван_Григорьевич
165. Ника с треножником // <http://ancientrome.ru/art/artwork/img.htm?id=1075>
166. Потапкин С.В., Маричева Ю.С. Настольная книга по домоводству. 1000 практических советов на все случаи жизни // http://www.kniga.com/books/preview_txt.asp?sku
167. Про легеня, що повернув людям сонце, місяць і зорі // <http://www.ukrcenter.com/Література/-/22546-1/>
168. Проволока вместо клея // <http://www.vashdomik.com/dommas3.php>
169. О словацких мастерах-дротарах // <http://www.mecenat-and-world.ru/33-36/timkina.htm>
170. Різблення на дереві у творчості відомих майстрів ХХ-го століття // http://grunyk.ucoz.ua/index/rizblennja_na_derevi_u_tvorchosti_vidomikh_majstriv_khkh_go_stolittja/0-71
171. Российский Этнографический музей г.Санкт-Петербурга // <http://birch-bark.info/museum-of-worlds-ru/77-russian-museum-of-ethnography-in-st-petersburg-ru.html>
172. Скаврон Богдан. Люди з втраченого краю // http://www.galychyna.if.ua/index.php?id=single&tx_ttnews%5Btt_news%5D=23533&tx_ttnews%5BbackPid%5D=24&cHash=ff56087dff
173. Смоляк Павел. Новогодняя нравственность Западного Подолья: сохранена форма бытования // <http://docx.com.ua/stattja/216-novorichna-zvichaevist-zahidnogo-podillja-zberezheni-formi-pobutuvannja.html>
174. Сохранение фарфора и глиняной посуды // <http://help-life.ru/uhod-za-predmetami-domashnego-obihoda/sohranenie-farfora-i-glinyanoy-posudyi.html>
175. Средства для склеивания различных изделий // <http://vostruha.ru/content/view/1613/11/>
176. Таємна мова // http://uk.wikipedia.org/wiki/Таємна_мова
177. Трещина в глиняном горшке...? Попытаемся вылечить // http://prokofevna.blogspot.com/2008_05_01_archive.html
178. Умельцы – умельцам. Клеи, замазки и цементы. Все эти рецепты с небольшими сокращениями // http://www.redov.ru/domovodstvo/klei_zamazki_i_cementy/p1.php
179. Уход за посудой из глины // http://gorasovetov.com/menu/dom/posud_glina.htm
180. Холодильник і термос з ...погозоу! // <http://www.simya.com.ua/articles/10/3811/>
181. Цемент для глиняной посуды. – Технологии, секреты, рецепты // <http://techno.x51.ru/index.php?mod=text&uitxt=176>
182. Цемент для фарфора и фаянса // <http://techno.x51.ru/index.php?mod=text&uitxt=186>
183. Щербань А.Л., Щербань О.В. Рапунтетний варіант ремонту глиняної миски // <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php?go=News&in=view&id=8328>.

Під час виготовлення й експлуатації глиняного посуду, він нерідко зазнавав пошкодження. Але людина пристосувалася використовувати й відремонтовані вироби. Ремонт глиняного посуду здійснювали в усі часи здебільшого його власники в домашніх умовах. На думку дослідників, в античні часи це також робили і майстри в спеціальних майстернях, а в XIX – середині XX ст. – мандрівні дротарі.

Монографія «Ремонт глиняного посуду: історія, традиції, звичаї» є першим керамологічним дослідженням такого важливого явища матеріальної культури, як ремонт глиняного посуду. У результаті наукових студій автору вдалося отримати повну й системну характеристику поширення ремонту глиняних виробів в Україні та на суміжних територіях, з'ясувати особливості його розвитку від часу появи й до наших днів.

Під час аналізу відремонтованого посуду різних археологічних культур було встановлено, що ремонту підлягали майже всі види посуду, проте найчастіше ремонтували горщики. Це пов'язано з тим, що саме вони кількісно переважали над іншими видами кераміки й найбільше зазнавали навантажень, у тому числі температурних, під час приготування страв, напоїв, зберігання їстівних припасів.

Автором виділено кілька видів ремонту глиняного посуду: скріплювання, склеювання, обплітання, заповнювання, латання, шліфування. Основним серед них було скріплювання – просвердлювання отворів обабіч тріщин на посуді та стягування його ремінцями, мотузками. З появою й використанням у господарстві місцевих племен бронзи, заліза й свинцю з них почали робити скоби для ремонту кераміки. Вони, порівняно з мотузками й шкіряними ремінцями, були більш міцними, надійними й довговічними, а їх використання стало прогресивним явищем. У XIX – середині XX ст. найбільш поширеним видом ремонту посуду було дротарство. Підтвердженням масовості цього примислу є не тільки численні дротовані глиняні вироби в музейних колекціях, а й наукові джерела, твори усної народної творчості, художньої літератури тощо. Окрім того, вивчення видів ремонту дозволило прослідкувати їх територіальні й хронологічні особливості.

Ремонт глиняного посуду як багатогранне явище самотутньої української традиційної культури вимагає продовження наукових досліджень, оскільки така комплексна праця потребує об'єднання зусиль учених України, Словаччини, Польщі, Російської Федерації та інших країн.

SUMMARY

The repairing of earthenware became of great importance among the ancient and modern population of Eastern Europe and, in particular, Ukraine. But till now this problem has been researched by both Ukrainian and foreign scientists – archaeologists, ethnologists, ceramologists – not enough. They studied only the separate problems, that concerned such and such kinds of repair, first of all one of the most widespread one – wire craft.

Archaeological, ethnological, and folklore sources, a part of them was collected by the author himself, have allowed studying fully the repair of earthenware from the time of its appearance and to the present. Owing to the analysis and the generalization of materials the author succeeded in the receiving of the full systematized description of the spreading of the phenomenon of the repairs of earthenware. He investigated the different ways of repairing, the peculiarities of their development, wide-spreading, the continuity of their existing, the causes of their disappearing etc.

It could be said, that the repair of earthenware, originated in the Chalcolithic epoch – the time of the appearance of earthenware, was based on certain habits, acquired by human beings in earlier times. Sewing together of manifold items from leather and vegetable threads became the prototype of the bracing of a cracked clay vessel with the help of strings, small leather straps and metal cramps.

Other kinds of the repair of earthenware became widespread too. The author has separated out such its kinds: fastening, braiding, filling, bracing, glueing, patching. It has been ascertained, that the main one among them was fastening, that consisted in the drilling of holes on both sides of breaks on vessels and bracing of them with strings or small straps, for a long time. On the occasion of bronze, iron, and lead in economy of ancient tribes and nations, they began to make cramps, which were used for the repairing of ceramics, from these metals. They were strong, secure, and durable, in comparison with organic materials, therefore their usage became a progressive phenomenon.

Wire craft, that wandering wire craftsmen were engaged in, became the most widely-spread kind of the repair of earthenware in the 19th – early 20th centuries. It became widespread in Western Ukraine and other countries of Europe: Poland, Slovakia, Czechia, Rumania, Bulgaria, Serbia etc. Various scientific sources, folklore, fiction works, fine arts, that portray the everyday life of wire craftsmen, could be served as the evidence of the considerable spread of this handicraft.

Other kinds of repair, except the bracing of cracked vessels, do not become considerably widespread. But it became little-used over time as well. Some

another kinds of repairs, as, for example, wire craft, birch bark braiding, have transformed into the kinds of applied art now.

The growth in people's prosperity, the beginning of mass usage of vitreous products, metal work, highly glazed pottery in everyday life led to the reducing of the use of earthenware, and, of course, to the disappearance of the most kinds of repair.

On the occasion of various synthetic glues and the invention of substances, what could fill breaks on tableware with, the easiest method, which does not need especial knowledge and tools, enjoyed wide popularity. It was the glueing of damaged parts of vessels.

It is traced out, that earthenware often continued to fulfill their functions concerning cooking and food consumption from it after the repair. When this repair was substandard or damages were unrepairable, then such vessels were used as containers.

The monograph is the first summary ceramological study of the repair of earthenware. In particular, little-known clay vessels with the traces of repairs, the majority of which comes from the funds of the National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne – one of the biggest museums of Ukraine with this profile, have been put into scientific circulation.

This study does not claim to be exhaustive and provides the further study of the repair of earthenware. First of all this problem concerns wire craft – one of the brilliant phenomena of the material culture of the Ukrainians.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Агульников С.М. 142

Адам 69

Андрейченко Марія 22, 70

Андрейченко Олексій 22, 70

Артеменко І.І. 142

Астафьев В.П. 148

Баран В.Д. 142

Барановський Микола 121

Батієвський Д.П. 100

Березанська Софія 39, 142

Березуцький В.Д. 41, 142

Берестнев Сергій 110, 142

Бірюков І. 57, 145

Блаватський Володимир 52, 142, 151

Бобринський Олександр 10

Бойко Ю.Н. 142

Боренько Надія 142

Боролич Юрко 120

Бочкарьов В.С. 142

Брашинский И.Б. 142

Василенко В.И. 142

Васильева И.Б. 142

Верещака Никифор 92

Винниченко В.К. 145

Винничук Юрій 14, 82, 116, 118, 152

Власкин М.В. 144

Власкин Н.М. 142

Вовк Федір (Хведір) 86, 146

Воеводський Михайло 15, 143

Гаврилюк Надія 4, 12

Гайдукевич Віктор 53, 54, 143

Ганчар Втома 99

Ганчар Яків 99

Гейко Анатолій 3, 4, 6, 8-10,

12, 14, 16, 18, 22, 24, 26-

28, 30, 32, 34, 36, 38, 40,

42-46, 48, 50, 52, 54, 56-

58, 60, 62, 64, 66-68, 70,

72, 74, 76, 78, 80, 82, 84,

86, 88, 90, 92, 94, 96, 98,

100, 102, 104-106, 108,

110-112, 116, 118, 120,

126, 128, 130, 132, 134,

136, 138, 140, 143, 144,

146, 148, 150, 152, 156

Герасименко Василь 104

Герцен А.И. 151

Головацький Яків 74, 76,

147, 148

Гольева А.А. 147

Горшкодрай 72, 117

Горшкодротар 114, 133, 134,

135, 136

Горшкочат 72

Готун Ігор 62, 143

Граков Б.Н. 144

Грінченко Борис 74, 144

Грушовенко Г.О. 96

Гульдагер Більде Піа 11, 17,

29, 49, 50, 51, 54

Гулянка Ваньо 120

Гутков А.И. 11, 17, 144

Галь Володимир 68, 69,

142, 143

Даниил 69

Данилко Н.М. 59, 144

Дерев'яник Микола 90

Довбанюк 150

Довженко Н.Д. 151

Дровосекова Оксана 38, 152

Дротар 72

Дротарський 72

Дубовцева Катерина 32

Духнович А. 119

Гвхарід 51

Егорова Т.В. 144

Епимахов А.В. 152

Епимахова М.Г. 152

Ефимов К.Ю. 144

Гадников С.А. 144

Зарецький Іван 14, 144

Зданович Д.Г. 39, 144

Гильюков Л.С. 144

Иосиф 69

Гван Пройдисвіт 120

Ігнатов В.Н. 57, 144

Іщенко Лідія 27

Казновецький Василь 70

Карнаух Є. 59, 144

Киндя Іван 14, 75, 77, 85, 88,

89, 119, 144

Кирчів Роман 117

Клименко В.Ф. 144

Клопіт 138

Ковалевская О.А. 145

Козак Денис 31, 33, 145

Козир Ірина 16, 145

Козмірчук І. 57, 145

Коломиец И.Г. 145

Колосов Юрій 36, 145

Колутухин В.А. 145

Конецкий В.Я. 145

Корвін-Піотровський

Олексій 32

Короленко Володимир 9, 143

Костенко В.И. 145

Кравченко Надія 61, 145

Краєва Людмила 59, 145, 147

Кракало І.В. 150

Крапівіна Валентина 12

Красиков М.М. 150

Краснова Тетяна 65, 145

Красовський Іван 152

Кривцова-Гракова О.А. 17, 64, 146

Кримський А.Е. 144, 145

Кричевський Є.Ю. 146

Ксеняк Миколай 14, 75,

119, 146

Кубишев А.І. 16, 146

Кулатова И.М. 149, 150

Куликов А.В. 146

Купріянова Є.В. 39, 144

Купченко Ігор 21, 147

Кучинко М. 148

Куштан Д.П. 146

Какота Пантелеймон 99

Левченко Д.И. 149, 150

Лепкий Богдан 117, 118, 152

Лисенко Сергій 14, 105, 146

Литвиненко Р.А. 144, 147

Ломтадзе Г.А. 146

Луговий Роман 146

Лукьяшко С.И. 146

Лучків Іван 118, 146

Мадзелян Василь 120

Маланка 117

Мамонтов В.И. 147
 Марджани Ш. 143
 Маричева Ю.С. 104, 153
 Маруніч Микола 100
 Марченко И. 147
 Масліхова Лариса 38, 41, 142, 147
 Матвеев Ю.П. 16, 147
 Матяшовська Юстина 119
 Махортих Сергій 21, 147
 Метка Людмила 12, 109
 Метка Оксана 22, 70
 Мечников І.І. 148
 Мещеряков Д.В. 147, 152
 Милоченков С.А. 147
 Мироненко К.М. 150
 Михайлик Володимир 26
 Міщанин Віктор 12, 104
 Монахов Сергій 40, 51, 147
 Моргунов Юрій 62
 Моргунова Н.Л. 57, 147
 Моруженко А.А. 147
 Мусянко Петро 115
 Мушинка Микола 11, 12, 18, 72, 74, 76, 82, 86, 90, 147

Наумович Іван 118, 153

Оленковський М. 148
 Ольховський В.С. 149
 Орисик Михайло 121
 Охріменко Г. 148

Павлик Петро 120
 Панченко Ю.В. 148
 Пассек Тетяна 36, 148
 Петерс Борис 52, 54, 107, 148
 Петраускас Андрій 61, 145
 Петраускас Олег 61, 145, 148
 Покляцький О.В. 16, 146
 Полосьмак Наталя 22, 148
 Попов Олександр 71, 148
 Потапів Олександр 15, 148
 Потапкин С.В. 104, 153
 Потоцький 118, 141, 146
 Пошивайло Олесь 4, 11, 12, 17, 43-45, 72, 73, 75, 76, 100, 111, 148
 Пошивайло Тарас 21, 23-25, 32, 47, 48, 64-66, 69, 74-81, 83-85, 87, 89, 90, 92-101, 103, 105, 106, 108, 109, 112

Приймак В.В. 149
 Пряхин И.Д. 142
 Пшеничний Юрій 62, 148

Рахно Костянтин 12, 63, 148
 Рейда Роман 4, 12, 143
 Рогов Е.Я. 51, 147
 Розенфельдт Р.Л. 148
 Руденко С.И. 149
 Русинка Іван 147
 Рябова Валентина 21, 149

Савицький В. 148
 Самойловский И.М. 149
 Сахаров Іван 69, 149
 Сахута Я.М. 149
 Свешников Ігор 16, 149
 Сидоров Володимир 98, 149
 Симоненко О.В. 16, 146, 149
 Синика В.С. 151
 Синицын И.В. 149
 Синюк А.Т. 16, 147
 Сипко Йозеф 149
 Скаврон Богдан 115, 153
 Скорый С.А. 149
 Смирнов К.Ф. 149
 Смоляк Павел 153
 Сорокина И.А. 149
 Стефановський Павло 115
 Супруненко О.Б. 149, 150

Татаринів Сергій 41, 150
 Татаурова Лариса 150
 Телегін Дмитро 35, 37, 150
 Терпиловський Ростислав 62, 150, 151
 Тітков О.В. 150
 Товкайло Микола 30, 31, 150
 Торопов С.Е. 145
 Турецкий М.А. 147

Устиянович Микола 118, 152

Федоров В.В. 150
 Фиалко Е.Е. 150
 Фоменко В.Н. 151
 Франко Іван 14, 117, 118, 150
 Фридман А.С. 143
 Фрішберг Л.Т. 144, 146

Халяпин М.В. 147
 Хандберг Сьорен 11, 17, 29, 49, 50, 51, 54

Хохлова О.С. 147
 Христогелос Н. 146

Циммерман К. 150
 Цындровская Л.А. 148

Чевелев О.Д. 151
 Черных Е.А. 151
 Четвериков И.А. 151
 Чумарний Яким 93, 101

Шаповалов Т.О. 151
 Шапошникова О.Г. 151
 Шевцова Леся 62, 143
 Шевченко Т.Г. 144, 147
 Шекун Олександр 62, 151
 Шелов Д.Б. 151
 Шиллов Ю.А. 142
 Шишкін Руслан 61, 145
 Шиянова Ганна 151
 Шрамко Б.А. 151
 Штефанік Жанетта 11, 12, 18, 74, 77, 82, 85, 86, 151
 Шувалова Ольга 17, 55, 151
 Шульгина Лідія 14, 99, 151

Шепинский А.А. 151, 152
 Щербань Анатолій 12, 34, 47, 63, 64, 66, 95, 153
 Щербань Олена 63, 64, 153

Яблонский Л.Т. 152
 Якобсон Анатолій 62, 152

Geiko Anatolij 2
 Guldager Bilde Pia 152

Handberg Søren 152

Kudirka Juozas 152

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Австрія 64, 73, 75, 85
Австро-Угорська імперія 79, 88
Австро-Угорщина 77
Автуничі 62, 143
Азія 90
Акра, *городище* 54, 146
Алексеевское поселение 146
Алтай 22
Америка 85, 90
АР Крим 36, 41, 51, 53, 54,
62, 67
Арад 88
Аркаїм 17
Артемівський район 41, 56
Ат-Баш 36

Баку 88
Балакліївський район 40
Бар 95
Бельгія 85
Березань 48
Бериславський район 16
Бернашівка 30, 36
Бернашівське поселення 32
Бесарабія 87
Белград 88
Біла Вода 76, 115, 120
Білозерський район 50
Білорусь 76
Більське городище 9, 46, 48,
143, 144
Благославенка 111
Богодухівський район 46
Болгарія 85, 88, 123
Большой Рыжановский
курган 149
Борщівський район 63, 106
Бубнівка 99, 151
Будин 137
Бузулуцький район 40
Бутен 85
Бутківка 96, 109
Бухара 88
Бухарест 88
Быстрица 137
Бюргель 73

Вільварок 76
Валки 96, 97
Велика Грем'яча 93, 96, 102

Велике Більське городище
42-45
Великий Липник 74, 85
Великобританія 29, 85
Великокараганський
могильник 39
Венгрія 147
Верхнє Подніпров'я 142
Верхнє Подністров'я 61
Верхній Дністер 142
Верхній Ясинів 24
Верхня Австрія 73
Виноградне 41
Виноградний острів 20
Височине-1, *могильник* 46
Вінницька область 72
Вінниччина 30, 32, 65, 75, 79,
83, 89, 91, 95, 96, 99, 102,
103, 112
Влоцлавек 63
Волгоград 147
Волинська губернія 86
Волинська область 72
Волинське Полісся 148
Волинь 80, 148
Воронеж 142, 144, 145
Воронезька область 41, 59, 142
Ворскла, *річка* 147
Ворсклинський регіон 142
Восточная Европа 142-144
Восточная Украина 151

Гадяцький район 10
Галиція 147
Галицкая Русь 148
Галичина 139
Галігівці 74
Гард 30, 31
Гастятин 35
Глинськ 10, 94, 96, 105, 143
Глинське 93, 96
Глинське городище 46, 56
Голландія 85
Гончарне 62
Горинь, *річка* 16, 149
Городище 10, 96, 100, 102
Городнянський район 62
Градиште 88
Граничне 74
Греки IV, *могильник* 149
Греки, *хутір* 56
Греція 18, 29, 54

Громи 96
Гульбище 62
Гуринівщина-Спаське 46

Дебечин 88
Деснянка 62, 151
Дінець, *річка* 148
Дмитренкова Балка 46, 47
Дніпро, *річка* 20
Дніпровське Надпорожжя 20
Дніпропетровськ 145
Дніпропетровське Лісостепове
Лівобережжя 10, 143
Дніпропетровщина 56, 58
Дон, *річка* 57, 60
Донбас 150
Донецк 144, 147, 150
Донеччина 37, 41, 56, 58
Дона-Волго-Уральський
регіон 41

Європейська частина РСФСР 143
Екатеринбург 149

Євпаторія 50, 144
Євразія 12, 37, 60, 144, 145, 149
Європа 66, 85, 88, 90, 123
Євсуг 70

Єрмолівка 59, 144

Жовніне 61, 148
Жорнище 96, 102, 103
Жуківка I 61

Загреб 88
Закарпатська область 72
Закарпатське 145
Западное Подолье 153
Запоріжжя 150, 151
Запорізька область 38, 94
Запорожжє 142
Засулля 62
Зауралля 41
Західна Європа 89
Західна Україна 23, 106, 117,
121, 123
Західний Буг 142
Західний Крим 50
Західнолемківський край 152
Зашляховці, *уручище* 62, 148

Здвижівка 39
Земун 88
Зінківський район 10, 102
Зрубне 147

Ізлегоща, *речка* 145

Івано-Франківська область 72
Івано-Франківщина 21, 23, 24,
74-76, 78, 79, 81, 83-85, 87,
89, 90, 108, 109
Ігреньський півострів 20
Ізлегоща 59
Ізлегоща I, *поселення* 57
Ізраїль 104
Ілурат 52-54, 143
Іркутськ 88

Казань 143
Каири 142
Калинівка 86
Кам'янсько-Дніпровський
район 38
Каменная Речка III, *поселення*
152
Камйонка 74, 85
Камюнка 120
Караяшнівський могильник 16
Качин 80
Кая-Арасі 36
Керч 50, 144, 145, 146
Київ 88, 142, 144-146, 148-151
Київська Русь 10, 13, 18, 62,
66, 68, 76
Київщина 35, 39, 61
Кіровоград 145
Кіровоградщина 20, 97, 147
Клинове 41
Клюж 88
Книшівське городище 46
Коломийщина, *поселення*
36, 148
Коломия 78
Копарська станиця 57
Коришлівка 116
Королівський 16
Короли, *могильник* 147
Корчеватівський могильник
56, 149
Косів 83, 84
Котелевський район 42
Котельва 93, 96
Крайова 88
Краснодарський край 56, 57
Красноярск 148
Крейданка 40, 144
Кременецький район 36, 70

Кременчук 150
Кременчуцький район 30, 61
Кремна 74
Криволиманський I,
могильник 22
Крим 34, 36, 51, 52, 107, 142,
145, 150-152
Кругле 36, 151
Кубань 60
Кудринці 63, 66, 106
Куп'євський могильник 110
Купьеваха 142

Лазьки 92
Левобереж'є Нижнього
Дністра 151
Левобереж'є України 150
Лелець 85
Лемківщина 76, 117, 120,
147, 152
Ленинград 142, 143, 149, 150,
151, 152
Лесостепное Побужж'є 146
Лиманское 144
Лиманське 56, 59
Линник 76
Липецька область 57, 59
Литва 70, 75, 76
Литманова 74, 85
Лихачівське селище 46
Лівобережна Україна 143,
144, 148
Ліскінський район 59
Лісова Слобідка 10
Лісовий Кут 43-45
Лісовий Кут, *урочище* 42
Лісостеп 48
Лохвицький уезд 146
Лтава 62, 149
Луганськ 142, 151
Луганщина 16, 36, 70, 91, 96,
97, 109
Луцьк 148
Львів 86, 138, 139, 144, 147, 152
Львівська область 72
Львівщина 75, 118
Львові 16, 56
Любимівка 56
Любимівський могильник 58
Любляна 88
Люботинське городище 46, 151

Магурський уезд 74
Макеевка 144
Мала Азія 85
Мала Білозерка 94
Малий Липник 74
Малий Тростянець 143

Малий Фільварок 76
Малі Будища 102-104
Малотростянецький
могильник 110, 111
Мамай-Гора, *могильник* 38
Маньч, *речка* 144
Марибор 88
Мартинівський район 57
Мачухи-1 46
Мезекевежд 88
Миколаїв 118
Миколаївщина 30, 31, 48-50
Минськ 147, 149
Миньєвський Яр 37
Миргородський район 102
Миргородщина 92, 100, 102
Мирогоща 62, 148
Миус, *речка* 147
Михайлівка 22, 52-54, 107, 148
Мірмекія 48, 52, 143
Мітрідат, *гора* 50
Мішкольц 88
Млинівці 70
Могилів-Подільський 112
Молдова 147
Молдовка 20
Молочна, *річка* 56
Москва 10, 68, 71, 88, 142-144,
146-151
Мотронинське городище 46
Муровані Курилівці 83

Недригайлівський район 62
Нижнє Поволж'є 149
Нижнє Подніпров'є 145, 149
Нижній Дон 16, 46, 142, 146
Никифорівське Лісництво
40, 142
Німецька імперія 88
Німеччина 64, 73, 75, 77, 85
Нова Водолага 98
Новгород 145
Новгородська земля 91, 145
Новгородська область 91
Новий Сад 88
Новий, *хутір* 57, 58, 60, 61
Новоанан'їнський район 16
Новолуганське 56, 151
Новолуганський могильник 58
Новосибірськ 148
Нью-Йорк 118, 146, 147

Обухів I 61
Одеса 88, 143, 146, 148
Олександрівка-Донська 41
Олександрівсько-Донський
могильник 41
Олексіївське поселення 40

Олешня 96, 111
 Ольвія 17, 48-51, 54, 55, 146
 Омськ 88, 143
 Опішне 3, 4, 9, 10, 12-14, 21-25, 32, 47, 48, 63-66, 69, 70, 74-85, 87, 89-101, 103, 105-109, 112, 123, 142, 143, 150, 151
 Оренбург 88, 111, 147, 152
 Оренбуржье 142
 Оренбурзька область 40, 57
 Оріль, *річка* 20
 Орябина 74, 80, 85, 90, 119, 120

Павловський район 41
 Панське I, *могилиник* 50, 51, 147
 Пантикапей 48, 52, 147
 Париж 147
 Пенсільванія 120
 Петербург 88
 Пешт 137
 Південне Зауралля 40
 Південний Тироль 73
 Південно-Західний Буг 61
 Північне Причорномор'я 5, 17, 48, 51, 52, 55, 60, 67, 105
 Північний Кавказ 35, 60
 Підволочиський район 116
 Підгороднє 56
 Підгородненський *могилиник* 58
 Поволжя 37
 Подгородский уезд 74
 Поділля 77, 78, 84, 105, 112, 151
 Поднепрров'є 150
 Подніпров'я 61
 Подоння 37
 Подонцовє 151
 Полісся 89
 Полковомикитівське *городище* 46
 Полтава 3, 4, 63, 142-144, 146, 149, 150
 Полтавська губернія 105, 142, 144, 146
 Полтавська область 9, 10, 46
 Полтавський район 9, 27
 Полтавщина 10, 22, 24, 26, 27, 30, 42-47, 61, 64, 70, 91-97, 99-105, 110, 111
 Польща 63, 72, 77, 82, 85, 86, 88, 121, 123, 139, 154
 Попельники 79, 87, 90, 108, 109
 Попівка 96, 100, 102
 Попрада, *річка* 76
 Постав-Муки 10, 96, 99, 100, 105
 Правобережная Киевщина 145

Привользький район 59
 Придністров'я 22
 Прикарпаття 75, 106
 Приладожжя 91
 Причерномор'є 143, 146
 Прохорівський I, *могилиник* 60
 Прохоровка 152
 Прашів 72, 119, 144, 146, 147, 151
 Пугач 30, 31

Рівненська область 72
 Рівненщина 31, 33, 61, 62
 Роботівка 61
 Родіоново-Несветайський район 39
 Родіоновський II, *могилиник* 39
 Роїще 62, 150
 Роменский уезд 146
 Роменський повіт 105
 Роменський район 56
 Російська держава 88
 Російська імперія 88, 119
 Російська Федерація 10, 13, 30, 34, 37, 39-42, 56-59, 68, 71, 91, 111, 154
 Росія 35, 76, 77, 85, 86
 Ростов-на-Дону 88, 144, 145
 РСФСР 143
 Ростовська область 39, 57, 58
 Румунія 85, 86, 88, 89, 123

Сал, *річка* 57, 144
 Самара 30, 34, 88
 Самара, *річка* 20
 Самарско-Орельское *междуречье* 145
 Самусівка 30
 Санкт-Петербург 68, 144, 151, 153
 Саратов 40, 146, 147
 Саратовська область 59
 Свидник 73, 147
 Севастополь 88
 Северное Причерномор'є 142, 150, 152
 Северо-Запад 145
 Сенча 93, 96, 100, 101
 Сербія 85, 88, 89, 123
 Сергіїв Грива, *урочище* 39
 Сердюки-1 111, 143
 Середземномор'я 55
 Середнє Подніпров'я 72, 142
 Середній Дунай 36
 Середня Азія 17, 64
 Сибір 70, 148
 Сидней 147
 Сіверський Дінець, *річка* 36, 144

Сімферополь 88, 144-147
 Скадовський район 22, 56
 Скати́вка 59
 Скелясте 41
 Скеюш 85
 Скіфія 47, 149
 Словаччина 14, 72-78, 82, 85, 118, 119, 121, 123, 154
 Спиш 76
 Спишська округа 74, 85
 Средний Дон 147
 СССР 142, 144, 146, 148-151
 Стара Пазова 88
 Старолубовнянський округ 18, 77, 82, 151
 Степное Поволжье 146
 Степное Прикубанье 149
 Степове Побужжя 31
 Степове Причорномор'я 142, 150, 151
 Стир 145
 Странія 74, 85
 Струмель 35
 Суботниця 88
 Судівка 9, 26
 Сулін 74, 85
 Сумська область 10, 46
 Сумщина 10, 25, 56, 62, 91, 94, 96
 Сунки 96
 Східна Європа 17, 72, 75, 120, 122, 143, 148
 Східна Словаччина 76, 86, 117
 Східна Україна 91, 96
 США 120

Таврика 152
 Таврія 149
 Тамбовська губернія 119
 Танаїс, *могилиник* 50, 151
 Тарханкутський півострів 50
 Тверська область 91
 Тверське Поволжя 91
 Тверь 91
 Тернопільська область 72
 Тернопільщина 63, 66, 70, 106, 116
 Тифліс 88
 Тишківка 97
 Тімішоара 88
 Тірітака 47, 151
 Томськ 88, 145
 Топковец 74
 Торонто 147
 Троїцьке 56
 Туектинський курган 22
 Тула 88
 Туреччина 85

Угорская Русь 148
 Угорське королівство 78
 Угорщина 73, 74, 79, 85, 86, 88
 Уй, *речка* 152
 Укок 148
 Українська ССР 142, 145, 149-152
 Україна 3, 4, 9-15, 17, 18, 23, 28, 34, 37, 42, 46, 56, 65, 72, 75, 85, 104, 120, 122, 123, 144-146, 148, 150, 154
 Українська РСР 144
 Українське Лівобережжя 72
 Українське Полісся 142
 Уманський район 41
 Урал 35, 36-37
 УРСР 146, 148
 Уманський район 59
 Усть-Каменський могильник 57, 58, 145

Фанагорія 48
 Франція 85

Харбін 88
 Харків 88, 142, 150, 151
 Харківщина 40, 46, 91, 96-98, 110
 Херсон 148
 Херсонес 48, 50
 Херсонес Таврійський 145
 Херсонська губернія 87
 Херсонська область 22, 148
 Херсонщина 16, 50, 56, 58-59
 Хитці 10
 Хмельницька область 72
 Хмельниччина 63, 66, 77
 Хоперская 144

Хотин 14
 Хрінники 61

Царицин 88
 Цвітне 97
 Центральна Європа 72, 75, 143
 Центральна Україна 91, 96
 Центральный Алтай 149

Челябинск 144
 Челябінська область 39
 Черкаська область 10
 Черкащина 41, 61, 69, 70, 96
 Чернівецька область 72
 Чернівецьчина 14, 75
 Чернігів 62, 151
 Чернігівський район 62
 Чернігівщина 62, 96, 102, 111, 150
 Чехія 85, 118, 123
 Чехословаччина 77
 Чобручі 22, 151
 Чорна Вода 76, 115
 Чорне море 55
 Чорнухи 105
 Чорнухинський район 102

Шанків Яр 30, 31, 33, 61
 Шарин III, *поселення* 41, 146
 Шатрище 25
 Швейцарія 85
 Шевченки 27
 Широкобалківський могильник 50
 Шляхтова 76
 Шумаєве I, *могильник* 60
 Шумаєвський II, *могильник* 57

Юг России 145
 Югославія 86, 88
 Южное Приуральє 59, 145, 152

Явірки 76
 Ягодин 88

Bulgaria 155

Chişinău 146
 Czechia 155

Europe 155

Northern Black Sea Region 5

Olbia Pontica 11, 152
 Opishne 2, 156

Poland 155
 Poltava 2

Rumania 155

Serbia 155
 Slovakia 155

Ukraïne 2, 155, 156

Vilnius 152

Western Ukraine 155

Інформація

Національний музей-заповідник Українського гончарства в Опішному

*Мандруймо
Гончарською столицею України!*

Опішне, Полтавщина, 50266, Україна
Тел: (+380 50555) 42425, 42435, 42467
Факс: (+380 50555) 42436

E-mail: opishne_museum@ukravianka.net
Музей відкрито щодня, окрім понеділка,
з 9-00 до 16-00 год.

Українська Полтавська Школа Гончарства. Музей-заповідник українського гончарства в Опішному. Полтавська Школа Гончарства. Музей-заповідник українського гончарства в Опішному. Полтавська Школа Гончарства. Музей-заповідник українського гончарства в Опішному.

ОПІШНЕ

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Нині селище Зінківського району Полтавської області; близько 6 тисяч жителів. Постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 №878 селище включено до «Списку історичних населених місць України». Один із наймогутніших і найславніших центрів культурної самобутності українців, загальновизнана столиця українського гончарства.

На території містечка досліджено городище скіфського часу «Кардашів вал» (IV–III ст. до н.е.), городище роменської археологічної культури (VIII ст.). Неподалік знаходиться одне з найбільших городищ скіфського часу – Більське. 1737 року в Опішному утворилася перша в Україні й тривалий час найбільша в Російській імперії Опішненська компанія селітроварних підприємств. У добу середньовіччя в містечку збудовано розгалужену систему підземних ходів, які планується музеєфікувати.

У XIX столітті Опішне стало одним із найбільших і найвизначніших гончарним осередком України. У місцевому гончарстві на початку XX століття було зайнято більше тисячі осіб. Вироби гончарів продавалися не лише в українських губерніях, а й у багатьох країнах європейського та американського континентів. 1894 року в Опішному було відкрито першу в Лівобережній Україні земську губернську навчально-показову гончарну майстерню. (Донині зберігся один із будинків майстерні, зведений 1916 року за проектом всесвітньо відомого українського мистця Василя Кричевського в стилі українського модерну). Опішне – єдиний в Україні осередок традиційного гончарства, де вже більше століття розвивається гончарне шкільництво.

В Опішному функціонували найбільші в Україні гончарний завод «Художній керамік», що знаходився в системі «Укрхудожпрому», та гончарний завод «Керамік», підпорядкований «Укоопспілці». Завод «Художній керамік», заснований 1929 року, був найстарішим і найзнаменитішим гончарним підприємством в Україні. Нині тут діють приватні гончарні художні майстерні відомих українських мистців, заслужених майстрів народної творчості України – Михайла Китриша, Василя Омеляненка, Миколи Пошивайла та багатьох молодих майстрів кераміки. Дванадцять гончарів стали членами Спілки художників України. Творчість 8 гончарів відзначено почесним званням «Заслужений майстер народної творчості України», трьох (єдиних з гончарів України!) – Державною премією України імені Тараса Шевченка, одного – Всеукраїнською літературно-мистецькою премією імені Івана Нечужа-Левецького.

Опішненська кераміка стала своєрідним етнічним символом української культури XX століття. (Найбільш влучно про це сказав, побувавши в Опішному, колишній посол Польщі в Україні Єжи Бар: «Я думав, що глину побачу, а побачив народ»). Саме тому усвідомлення україностверджуючого покликання Опішного і дбайливе плекання головного дійства в цьому священному куточку України – гончарства – мають стати наріжним каменем культурної політики Української Держави.

З гончарством Опішного пов'язана творча доля знаменитих українських мистців: гончарів – Федора Чирвенка, Остапа Ночовника, Івана Гладиревського, Василя Поросного; технологів-керамістів – Юрка Лебіщак, Осипа Білоскурського, Петра Вауліна; художників – Василя Кричевського, Сергія Васильківського, Миколи Самокиша, Опанаса Сластьона, Єлизавети Трипільської, Леоніда Позена; письменників – Андрія Заливчого, Якова Майстренка, Василя Вражливого-Штанька, Олександра Косенка, історика літератури Назара Фіялковського; археолога

Івана Зарецького; етнографів – Віктора Василенка, Михайла Русова, Федора Вовка, Якова Риженка, Костянтина Мощенко; керамолога й мистецтвознавця Юрія Лашука; публіциста й політичного діяча української діаспори Івана Майстренка.

Містечко стало місцем проведення Установчого з'їзду Українського керамічного товариства (2000). Тут знаходиться постійнодіючий виконавчий орган УКТ – Правління.

В Опішному нині функціонують три заклади державного значення: Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному (на пострадянському просторі, у країнах Центральної і Південної Європи аналогів немає), Державна спеціалізована художня школа-інтернат I-III ступенів «Колегіум мистецтв у Опішному» (на пострадянському просторі, в інших країнах Європи аналогів немає), Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України (на пострадянському просторі аналогів немає). Сформувався численний науковий колектив, інтелектуальний потенціал якого в сфері дослідження гончарства не має рівних в Україні

На буревійних шляхах історії містечко не раз дощенту спалювали чужинці,
але воно, немовби Фенікс із попелу, знову й знову воскресало,
щоразу постаючи ще потужнішим Осердям Народної Духовності.
Занепали скіфські, праслов'янські городища, заммерло середньовічне козацьке
містечко, проте не зник на приворсклянських пагорбах Божий Дар Плекання Краси.

У найтрагічніші і найзастійніші часи вогнецвітне мистецтво Опішненських
Гончарів утверджувало Непоборність Народного Духу.

Нерукотворний Духовний Храм протистояв імперським намаганням
зруйнувати Генотип Національної Свідомості.

Інтенсивність нівелювання Основ Етнобуття – прямо пропорційна стану гончарства:
чим більше воно занепадає, тим помітніше деградує суспільство,
тим глобальніші катастрофи загрожують планеті.

Та обставина, що Опішнє й сьогодні лишається одним із найбільших осердків
ГОНЧАРСТВА в Україні, виявляє його місянську роль для Українського Суспільства.
Саме тому усвідомлення сакрального покликання Опішного і дбайливе плекання
головного дійства в цьому священному куточку України — ГОНЧАРСТВА —
поступово стають наріжним каменем культурної Політики Української Держави.

Спрагли припадить до цього Предковичного джерела Духовності Нації,
звідки незлічними струмочками розтікається в широкий світ,
у батьківські і чужинецькі краї потужна енергетика Космічної Гармонії!
Пізнайте Благодать Сплікування з Предивним Світом Нетлінної Краси!

Гончарство – індикатор Духовного Здоров'я Нації.

Кожний Гончар – Творець, і чим більше таких Особистостей, тим щільніше
світлоносну Ауру Суспільства вони вибудовують, тим потужніше остання
протистоять деструктивним космічним силам, Антидуху.

Гончарство – наймогутніша, хоча і найутаємниченіша Твердиня
Самозбереження Нації, джерело її Поступу.

Як не пригадати тут особливе обожнення гончарства японцями!

Чи не в цьому одна з передумов становлення й розвитку
авангардної нації сьогодення?!

У поруйнованому й сплюндрованому Українському
Світі утаємничений Духовний Потенціал Опішного
постає Великоднім Камертоном,
за яким найтонші почування й діяння
Українців налаштовуються
на гармонійний лад

**3 дня на день, через літа у віки творить Опішне
гончарний літопис українського буття.
Таїна його Величі – за сімома замками Історії.
Джерела її Сили – лише для Посвячених у Апостоли Народного Духу.
Опішне творитиме Україну і хвилюватиме нас доти, доки залишатиметься
нерозгаданою таїна його наснаги, допоки на сторожі його джерел поставатимуть
світлоносні гончарі – чарівники-царі неосяжних вершин
Людського Животворячого Вогню, провідники Космічного Ладу.
Їхніми заповітними руками Опішне промовляє до Нас
Великомудрістю Предків.
Вслухаймося разом!**

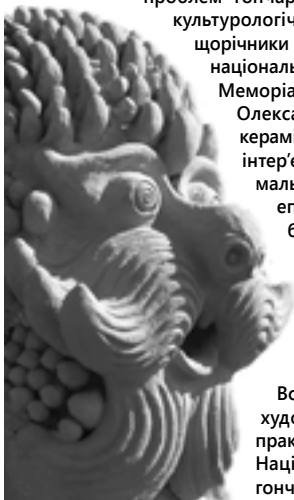

НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ-ЗАПОВІДНИК УКРАЇНСЬКОГО ГОНЧАРСТВА В ОПІШНОМУ

11 березня 1986 року в Опішному, за дорученням Ради Міністрів України, засновано Музей гончарства. Через три роки (03.11.1989) прийнято постанову про формування на його базі Державного музею-заповідника українського гончарства – етномистецького науково-дослідного і культурно-освітнього закладу, національної гончарної скарбниці України. Враховуючи виняткове значення музею-заповідника в справі збереження, вивчення й популяризації гончарної спадщини, а також його роль у розвитку національно-культурних традицій українського народу, Указом Президента України від 29.03.2001 року №220/2001, закладу надано статус національного.

Діяльність музею-заповідника спрямовано на збирання польових матеріалів, формування колекцій, наукове дослідження й популяризацію українського гончарства. У його структурі функціонують: Гончарська книгозбірня України, яка має найбільшу в Україні збірку літератури з проблем українського та світового гончарства; Національний архів українського гончарства; видавництво «Українське Народознавство», яке готує до видання літературу з проблем гончарства та українського народознавства, зокрема національний культурологічний щорічник «Українське гончарство», національні наукові щорічники «Українська керамологія», «Бібліографія українського гончарства», національний науковий часопис «Український керамологічний журнал»; Меморіальні музеї-садиби гончарської родини Пошивайлів, гончарки Олександри Селюченко, філософа й колекціонера опішненської кераміки Леоніда Смержа, в яких у недоторканому вигляді збереглися інтер'єри жител, предмети побуту, гончарні твори та декоративні мальовки, вишивки, народні картини, безліч фотографій та багата епістолярна спадщина (листи, щоденники тощо). Найголовніше багатство музею – фондова колекція гончарних виробів, на сьогодні найбільша в Україні, яка щороку поповнюється.

Музей ініціював проведення в Опішному Всеукраїнських симпозіумів монументальної кераміки «Поезія гончарства на майданах і парках України», Національних симпозіумів гончарства, у результаті яких з'явилася унікальна Національна галерея монументальної кераміки, розміщена просто неба; Всеукраїнських гончарських фестивалів, Національних конкурсів художньої кераміки, Міжнародних і Всеукраїнських науково-практичних конференцій і семінарів з проблем гончарства, Тижнів Національного Гончарного Здвиження, свята Національного Дня гончаря

ІНСТИТУТ КЕРАМОЛОГІЇ – ВІДДІЛЕННЯ ІНСТИТУТУ НАРОДОЗНАВСТВА НАН УКРАЇНИ

На базі Науково-дослідного центру українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному 2000 року було засновано нову академічну наукову установу – Інститут керамології як відділення Інституту народознавства НАН України. За короткий проміжок часу, що минув відтоді, Інститут керамології став провідним в Україні у галузі керамології, ствердивши пріоритетні позиції України в розвитку цієї новітньої наукової дисципліни. Головною метою діяльності Інституту керамології є комплексне вивчення гончарства як феномена людської діяльності; проведення фундаментальних наукових досліджень, спрямованих на одержання нових знань про закономірності виникнення й розвитку гончарства, його роль і місце в традиційно-побутовій і сучасній культурі українців та інших народів світу; проведення прикладних наукових досліджень, спрямованих на одержання нових знань про глини та вироби з них, їх використання для примноження національного багатства Української Держави. Вчені Інституту вивчають гончарство на території України від найдавніших часів до наших днів; проводять польові керамологічні, археологічні та лінгвістичні експедиції в різних регіонах країни; формують Національний інформаційний банк даних про гончарство, вивчають і узагальнюють світові досягнення в галузі керамології.

Нині ведеться підготовка фундаментальної багатотомної енциклопедії «Українське гончарство», «Національного словника українських гончарів» та інших наукових праць

ДЕРЖАВНА СПЕЦІАЛІЗОВАНА ХУДОЖНЯ ШКОЛА-ІНТЕРНАТ І-ІІІ СТУПЕНІВ «КОЛЕГІУМ МИСТЕЦТВ У ОПІШНОМУ»

1997 року в структурі Державного музею-заповідника українського гончарства в Опішному було створено перший і єдиний в Україні подібного типу спеціалізований навчальний мистецький заклад – Колегіум мистецтв у Опішному. 04.12.2001 року його було реорганізовано в Спеціалізовану художню школу-інтернат І-ІІІ ступенів «Колегіум мистецтв у Опішному». З 2004 року – це Державна спеціалізована художня школа-інтернат І-ІІІ ступенів «Колегіум мистецтв у Опішному», підпорядкована Міністерству культури і туризму України.

Мета закладу: здобуття загальної середньої освіти, національне художньо-естетичне виховання дітей і підлітків, усебічний розвиток їх таланту, природних здібностей; виховання високоосвічених, фізично здорових, духовно розкутих і вільних людей, з прагненням до правди, добра і краси, здатних на незалежні судження й оцінки, з широким світоглядом, які турбуються про розвиток і збереження своєї культури, поважають інші народи; творення гармонійно розвиненої особистості з високим культурним потенціалом, розвиненим почуттям прекрасного, усталеними художніми смаками, готовністю до практичної творчої діяльності. Колегіум спеціалізується на опануванні гончарства.

Мистецький заклад став творчою базою Всеукраїнських гончарських фестивалів та Міжнародних молодіжних гончарських фестивалів

Міністерство культури України
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному

Меморіальний МУЗЕЙ-САДИБА гончарської родини Пошивайлів

Мандруймо
гончарською столицею
України!

Опішне, Полтавщина, 58164, Україна)
Тел.: (+ 38 05353) 42415, 42416, 42417
Факс: (+ 38 05353) 42416
E-mail: opishne_museum@poltava.ukrtel.net

Міністерство культури України
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному

Меморіальний МУЗЕЙ-САДИБА всесвітньо відомої гончарки Олександри Селюченко

Опішне, Поттавіщина, 3816-8, Україна
Тел.: (+ 38 05353) 42415, 42416, 42417
Факс: (+ 38 05353) 42416
E-mail: opishne_museum@pottava.ukrtel.net

Селюченко
**Мандруймо
гончарською столицею
України!**

Мандрівко гончарською столицею України!

Міністерство культури України
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному

Меморіальний
МУЗЕЙ-САДИБА
філософа й колекціонера
опішнянської кераміки

Леоніда
Сторжжа

Опішне, Полтавщина, 38564, Україна
Тел.: + 3 05353 42415, 42416; факс: + 3 05353 42416
E-mail: opishne_museum@poltava.ukrtel.net

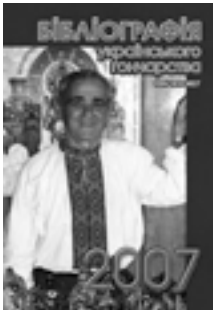

МУЗЕЙ МИСТЕЦЬКОЇ РОДИНИ КРИЧЕВСЬКИХ

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Будинок Кричевського-Лебіщака

(вул.Партизанська, 2, Опішне, Полтавщина, Україна, 38164; тел./факс +38 (05353) 42416;
e-mail: opishne_museum@poltava.ukrtel.net; www.opishne-museum.gov.ua)

Бібліографія українського гончарства. 2007:
Національний науковий щорічник.

(80 грн.)

– Опішне: Українське Народнознавство, 2011. – Вип.9. – 392 с.: іл.

Національний науковий щорічник охоплює публікації про українське гончарство, кераміку, керамологію 2007-го року. Тематичне спрямування матеріалів – археологія, історія, етнографія і мистецтво гончарювання. До реєстру включено книги, брошури, журнали, буклети, статті, повідомлення, що надійшли до Гончарської книгозбірні України та Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, а також Керамологічної бібліотеки України й Українського керамологічного архівного фонду Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України. Усі бібліографічні позиції мають анотації й суцільну нумерацію, починаючи з першого випуску. Подано додаток публікацій 2006 року, огляди й рецензії керамологічної літератури, інформацію про нові надходження до Гончарської книгозбірні України та Керамологічної бібліотеки України; короткі біографії й бібліографії публікацій гончаря, заслуженого майстра народної творчості України, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка Михайла Китриша; філософа й колекціонера опішнянської кераміки Леоніда Сморжа; коротку біографію українського скульптора, випускниці Макарово-ярівської керамічної художньо-промислової школи Лідії Трегубової й бібліографію книг з її приватної бібліотеки; список добродійників.

Для керамологів, етнологів, істориків, археологів, мистецтвознавців, краєзнавців, бібліотечних працівників, викладачів і студентів вищих навчальних закладів

Українська Керамологія:
Національний науковий щорічник. За рік 2007.
Українське гончарство доби козацтва.

(80 грн.)

– Опішне: Українське Народнознавство, 2011. – Кн.III. – Т.1. – 264 с., іл.

Перший том третьої книги Національного наукового щорічника «Українська керамологія» присвячено українському гончарству доби козацтва. До нього ввійшли доповіді Всеукраїнського науково-практичного керамологічного семінару «Актуальні питання дослідження українського гончарства доби козацтва» та статті вітчизняних керамологів, присвячені гончарству XVI – XVIII століть.

Для керамологів, істориків, археологів, етнологів, мистецтвознавців, музеологів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться культурною спадщиною України

Українська Керамологія:
Національний науковий щорічник. За рік 2007.
Атрибуція кераміки в Україні.

(110 грн.)

– Опішне: Українське Народнознавство, 2011. – Кн.III. – Т.2. – 376 с., іл.

У другому томі третьої книги Національного наукового щорічника «Українська керамологія» подано матеріали Всеукраїнського науково-практичного керамологічного семінару «Сучасні проблеми атрибутування керамологічних колекцій в Україні» та статті, присвячені тожній тематиці.

Для керамологів, істориків, археологів, етнологів, мистецтвознавців, музеологів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться культурною спадщиною України

Гейко Анатолій.

**Гончарство населення скіфського часу
Дніпровського Лісостепового Лівобережжя.**

– Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 248 с., іл.

50 грн.

Монографію присвячено реконструкції гончарства населення скіфського часу Дніпровського Лісостепового Лівобережжя. Здійснено огляд історії дослідження поселенських і поховальних пам'яток. Аналіз і узагальнення матеріалів, у поєднанні з комплексним застосуванням методів техніко-природничих наук, експериментального моделювання, етноархеології, дозволили реконструювати технологію виготовлення глиняного посуду, з'ясувати його асортименті призначення.

Для керамологів, археологів, істориків, музейних працівників, викладачів та вчителів історії, краєзнавців, а також усіх, хто цікавиться стародавньою історією України.

Метка Людмила.

**Гончарство Слобідської України в другій половині XIX
– першій половині XX століття.**

– Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 240 с., іл.

50 грн.

Монографія є першим комплексним дослідженням гончарства Слобідської України другої половини XIX – першої половини XX століття. В її основу покладено матеріали, зібрані автором у польових керамологічних експедиціях упродовж 2001–2004 років.

Для керамологів, істориків, етнографів, мистецтвознавців, краєзнавців, музеєзнавців, усіх, хто цікавиться минулими рідного краю.

Овчаренко Людмила.

Гончарство Макарового Яру

(друга половина XIX – перша половина XX століття).

– Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 252 с., іл.

60 грн.

Здійснено комплексне керамологічне дослідження гончарства крайнього східного гончарного осередку України. Охарактеризовано джерела й літературу з питань гончарства в с.Макарів Яр. Відтворено історичний розвиток місцевого промислу, з'ясовано причини його занепаду. Реконструйовано технологічний процес кустарного виробництва глиняних виробів; вивчено їх асортимент, функції, художні ознаки та способи збуту. Проаналізовано роль повітового земства у розвитку гончарного осередку. Вивчено обставини заснування, аспекти діяльності, вплив на промисел місцевої гончарної школи.

Для керамологів, істориків, етнографів, мистецтвознавців, краєзнавців, музеєзнавців, усіх, хто цікавиться минулими рідного краю.

Рахно Костянтин.

Перунове полум'я.

Міфологія та обрядовість слов'янських гончарів.

– Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 448 с., іл.

150 грн.

Монографія є першим комплексним дослідженням ролі й місця міфологічних аспектів гончарства у традиційній культурі слов'янських народів. Уперше в керамології й етнології на підставі аналізу традиційних гончарських звичаїв та обрядів виготовлення посуду реконструйовано міфопоетичні уявлення слов'ян про процес гончарювання. Виявлено й охарактеризовано зв'язок гончарного ремесла з основними образами слов'янської міфології, зокрема, з богом грому Перуном, у контексті базових структур міфологічної моделі світу.

Для керамологів, етнологів, фольклористів, істориків, релігієзнавців, етнолінгвістів, мистецтвознавців і всіх, хто цікавиться міфологією, фольклором і традиційною культурою слов'ян.

Щербань Анатолій.

Декор глиняних виробів Лівобережної України

від неоліту до середньовіччя.

– Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 248 с., іл.

50 грн.

Монографію присвячено дослідженню декору глиняних виробів самобутнього історико-культурного регіону – Лівобережної України – впродовж останньої третини VII тисячоліття до н.е. – XIII століття. Уперше проаналізовано майже восьмитисячолітню історію декору кераміки. Вивчено технологію нанесення декору, особливості елементів і композицій орнаментів, висловлено гіпотези щодо їх функцій.

Для керамологів, археологів, істориків, етнологів, мистецтвознавців, музейних працівників, краєзнавців, усіх, хто цікавиться мистецькою спадщиною давнього населення України.

Бібліографія українського гончарства. 2008:

Національний науковий щорічник.

– Опішне: Українське Народознавство, 2012. – Вип.10. – 408 с.: іл.

80 грн.

Національний науковий щорічник охоплює публікації про українське гончарство, кераміку, керамологію, які побачили світ в Україні 2008-го року. Тематичне спрямування матеріалів – археологія, історія, етнографія і мистецтво гончарювання. До реєстру включено книги, брошури, журнали, буклети, статті, повідомлення, що надійшли до Гончарської книгозбірні України та Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, а також Керамологічної бібліотеки України й Українського керамологічного архівного фонду Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України. Усі бібліографічні позиції мають анотації й суцільну нумерацію, починаючи з першого випуску. Подано додаток публікацій 2007 року, огляди й рецензії керамологічної літератури, інформацію про нові надходження до Гончарської книгозбірні України та Керамологічної бібліотеки України; короткі біографії й статті про відомого сучасного художника-кераміста Василя Боднарчука та відомого українського вченого, академіка НАН України, професора Степана Павлюка; список добродійників.

Для керамологів, етнологів, істориків, археологів, мистецтвознавців, краєзнавців, бібліотечних працівників, викладачів і студентів вищих навчальних закладів.

Замовлення книги: opishne_museum@poltava.ukrtel.net

ВЕЛЬМИШАНОВНІ ДОБРОДІЇ!

**КЕРАМОЛОГИ, ТЕХНОЛОГИ, АРХЕОЛОГИ, ЕТНОГРАФИ,
ІСТОРИКИ, МИСТЕЦТВОЗНАВЦІ, КУЛЬТУРОЛОГИ,
ХУДОЖНИКИ, ЖУРНАЛІСТИ, КРАЄЗНАВЦІ,
УСІ, КОМУ НЕ БАЙДУЖИЙ
ДУХОВНИЙ ПОСТУП УКРАЇНИ!
ГОНЧАРСЬКА КНИГОЗБІРНЯ УКРАЇНИ
ЩИРОСЕРДНО ПРОСИТЬ ВАС НАДСИЛАТИ ЇЙ
УСІ ВАШІ ПУБЛІКАЦІЇ З ПИТАНЬ ГОНЧАРСТВА
УКРАЇНИ ТА ІНШИХ КРАЇН СВІТУ,
В ОРИГІНАЛАХ ЧИ КСЕРОКОПІЯХ**

Усі Ваші публікації, публікації про Вас
будуть включені до анотованих статей
«Бібліографії українського гончарства»

Умовою публікації в щорічнику Ваших матеріалів є наявність їх у Гончарській Книгозбірні України чи в Національному архіві українського гончарства. При цьому необхідно чітко зазначити джерело публікації за такою схемою:

для книг: Автор. – Назва книги. – Місце видання: Видавництво, Рік видання. – Кількість сторінок;

для статей: Автор. Назва статті // Назва періодичного видання (книги), де надрукована стаття. – Місце видання: Видавництво, Рік видання. – №. – Випуск. – Том. – День. – №№ сторінок.

Гончарська книгозбірня України,
Вул.Партизанська, 102,
Опішне, Полтавщина, 38164, Україна;
тел./факс (05353) 42416, 42475;
e-mail: opishne_museum@poltava.ukrtel.net

«Бібліографію українського гончарства»
за 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008 роки
можна замовити за адресою:

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
вул.Партизанська, 102, Опішне, Полтавщина, 38164,
тел./факс (05353) 42416, 42175;
e-mail: opishne_museum@poltava.ukrtel.net

Наукове видання

ГЕЙКО Анатолій Володимирович
РЕМОНТ ГЛИНЯНОГО ПОСУДУ:
ІСТОРІЯ, ТРАДИЦІЇ, ЗВИЧАЇ

Монографія

Початковий макет книги виготовлено в ТОВ «АСМІ».

Видавничий макет книги, літературне й художнє редагування, коректуру, покажчики
підготовлено Видавництвом «Українське Народознавство»
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному

Літературні редактори

Анатолій Гейко
Людмила Гусар
Олесь Пошивайло

Коректори

Людмила Гусар
Олесь Пошивайло

Укладачі покажчиків

Оксана Андрушенко
Ольга Карунна
Галина Панасюк
Тетяна Хрипун

**Перекладач і редактор текстів
англійською мовою**

кандидат історичних наук
Костянтин Рахно

Комп'ютерний набір

Анатолій Гейко
Олена Зубань

Комп'ютерна верстка

Олена Зубань
Владислав Радченко

Дизайн обкладинки

Владислав Радченко

Художній редактор

заслужений працівник
культури України
Юрко Пошивайло

На обкладинці:

фотомонтаж з трьох фото:

1. **Горщик** (*фрагмент*). Глина, дріт, гончарний круг, ліплення, ритуння, дротуння, 17,5х21,2 см. Львівщина (?). Перша половина XX ст. КН-12962/К-12531. Публікується вперше
2. **Тарілка**. Фарфорова маса, емаль, дріт, відливання у формі, дротуння, 24,7х16,7 см. Знайдено: Попельники, Івано-Франківщина. 1920-ті – 1930-ті. НД-902
3. **Банка («слої»)**. Глина, полива, гончарний круг, ритуння, 27,2х19,2 см. Жорнище, Вінниччина. 1910-ті – 1920-ті. КН-13104/К-12672. Публікується вперше

На клапані першої сторінки обкладинки:

1. **Глечик**. Глина, полива, мотузка, гончарний круг, 27,5х15,2 см. Знайдено: Балакирівка, Луганщина. Середина XX ст. НД-7097. Публікується вперше
2. **Глечик**. Глина, ангоби, полива, дріт, гончарний круг, ліплення, ритуння, мальовка, дротуння, 31,4х18,8 см. Пістинь, Івано-Франківщина. Початок XX ст. КН-16521/К-15631
3. **Яким Чумарний. Макітра**. Глина, гончарний круг, ліплення, ритуння, лискування, дротуння, стягування, 28,1х37,4 см. Сенча, Полтавщина. 1930-ті. НД-8900. Публікується вперше
4. **Поїлка для птахів**. Глина, гума, гончарний круг, латання, 28х18,4 см. Бутківка, Луганщина. Середина XX ст. НД-7130
5. **Глечик**. Глина, ангоб, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, дротуння, 28,5х20,1 см. Буковина. I чверть XX ст. КН-20163/К-18474

На клапані другої сторінки обкладинки:

1. **Маслобійка**. Глина, мотузка, гончарний круг, ліплення, 32,8х19,7 см. Хмельниччина. Кінець XIX – початок XX ст. КН-12832/К-12401. Публікується вперше
2. **Глечик («гладішка»)**. Глина, полива, гончарний круг, ритуння, 22,5х16 см. Кroleвець, Сумщина. 1920-ті – 1930-ті. КН-7381/К-6830
3. **Двійнята**. Глина, дріт, гончарний круг, ліплення, лискування, скріплення, 24х34,4х17,8 см. Лівобережна Україна. Середина XX ст. КН-9303/К-8610
4. **Горщик**. Глина, дріт, гончарний круг, ліплення, димлення, дротуння, 13х13,8 см. Івано-Франківщина. 1940-ві. НД-894. Публікується вперше
5. **Посудина**. Глина, полива, дріт, гончарний круг, плетіння, 7,4х8,2 см. Івано-Франківщина. 1920-ті. НД-1621. Публікується вперше
6. **Хома Добряків. Тиква**. Глина, полива, мотузка, гончарний круг, ритуння, ліплення, 28х21,2 см. Миколаївка, Запоріжжя. 1930-ті. НД-3954. Публікується вперше
7. **Тиквастий глечик**. Глина, ангоби, дріт, гончарний круг, ліплення, мальовка, дротуння, 22,5х17,2 см. Адамівка, Хмельниччина. Початок XX ст. КН-11877/К-11386. Публікується вперше

До всіх фото: Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному. Фото Тараса Пошивайла

Свідцтво: серія ДК, №1411 від 02.07.2003

Свідцтво: серія ДК, №4337 від 13.06.2012

Підписано до друку 23.09.2013.
Формат паперу 60х90/16. Папір крейдований.
Друк офсетний.
Ум. druk. ark. . Тираж 200 прим. Зам. №7037.

Видавець і виготовлювач ТОВ «АСМІ»,
36011, м. Полтава, вул. В.Міщенка, 2.
Тел./факс: (0532) 56-55-29.

Свідцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК №3357 від 25.12.2008 р.